พระอภิธรรมสังเขป (ฉบับกระเป๋า)

โดย

พระวิจิตรเกษตรสุนทร

ในการพระราชทานเพลิงศพ

รอ[illegible]รีโภคาทร (ศรี สิมปิสวัสดิ์)

ณ โสมนัสวรมหาวิหาร พระนคร

๗ มีนาคม ๒๔๙๘

อศ
1266

๑๒๐๐

พระอภิธรรมสังเขป

(ฉบับกระเป๋า)

โดย

พระนิติเกษตรสุนทร

พลอากาศเอก หะริน หงสกุล
มอบให้ห้องสมุดรัฐสภา

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

ร.อ.ท. ขุนศรีโภคากร

(ศรี ลิมบีสวัสดิ์)

ณ วัดโสมนัสวรมหาวิหาร พระนคร

อาทิตย์ที่ ๗ มีนาคม ๒๕๐๘

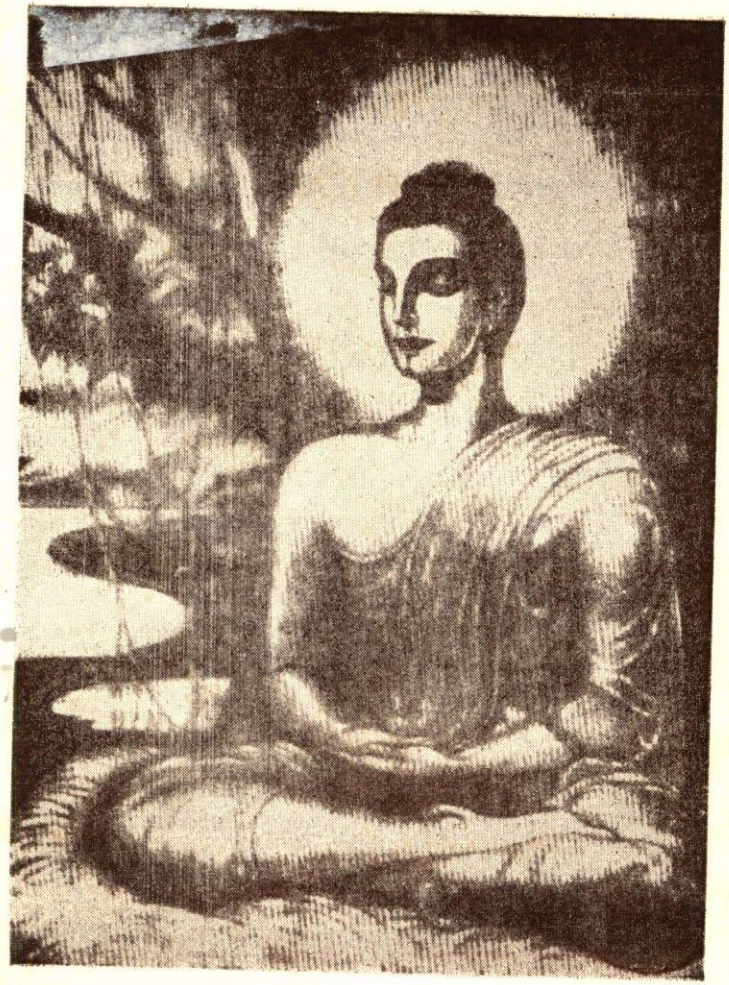

อนุโมทนากถา

พล.อ.ท. เพิ่ม ลิมบีสวัสดิ์ กับน้อง ๆ ได้ขออนุญาตพิมพ์หนังสือพระอภิธรรมสังเขป (ฉบับกระเป๋า) ของข้าพเจ้าเพื่อแจกช่วยแขกที่มาในงานเป็นธรรมทาน เป็นอนุสรณ์ ในการพระราชทานเพลิงศพ ร.อ.ท. ขุนศรีโภคากร (ศรี ลิมบีสวัสดิ์) ผู้บิดา ณ เมรุวัดโสมนัสวรมหาวิหาร จังหวัดพระนคร ในวันที่ ๗ มีนาคม ๒๕๐๙ ข้าพเจ้ายินดีอนุญาตให้พิมพ์ได้ตามความประสงค์ และพร้อมกันนี้ขออานิสงส์ แห่งธรรมทานนี้จงเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ ร.อ.ท. ขุนศรีโภคากร (ศรี ลิมบีสวัสดิ์) ผู้ล่วงลับไปแล้ว จงไปสู่สุคติยิ่งขึ้น และให้ได้ปฏิบัติธรรม จนนำตนให้พ้นทุกข์ประสบสุขอันไพบูลย์ กล่าวคือ มรรค ผล นิพพาน เป็นที่สุด โดยเร็วเถิด

หนังสือ พระอภิธรรมสังเขป (ฉบับกระเป๋า) นี้ กล่าวถึง จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ครบถ้วนตามปรมัตถธรรม เหมาะสำหรับใช้เป็นคู่มือแก่ท่านบัณฑิตชนทั้งหลาย ที่ประสงค์จะศึกษาพระอภิธรรมด้วยตนเอง ให้เข้าใจได้ภายในเวลาอันรวดเร็ว โดยเอาใส่

กระเป๋าติดตัวไปได้สะดวกทุกแห่งหน สงสัยธรรมข้อใด ตอนไหนขึ้นมา ก็รีบหยิบ เปิดอ่าน ทบทวนดูก็ รู้แจ้งได้ทันที

หนังสือนี้ ทางอภิธรรมมูลนิธิ ได้พิมพ์แจกจำหน่ายหมดไปหลายครั้งแล้ว และมีนักศึกษาพระอภิธรรมหน้าใหม่ ๆ หลายท่าน ได้ใช้เป็นคู่มือติดตัวไปตามวิธีดังกล่าวข้างต้น รายงานว่าได้ผลคุ้มค่าเป็นที่พอใจสำหรับผู้ที่เข้าป่าใกล้ค่ำจริง ๆ

หนังสือนี้ สำเร็จขึ้นได้โดยท่านภิกขุ จิตฺตรกฺโข วัดราชประดิษฐ์และท่านอาจารย์บุญมี เมธางกูร ผู้บรรยาย พระอภิธรรม ณ พุทธสมาคม ฯ ได้เคยกรุณาตรวจสอบแก้ไข กับคุณสด สังขพิทักษ์ ข้าราชการกรมที่ดิน ได้สนับสนุนช่วยเหลือพิมพ์ร่างตรวจแก้มาแต่ริเริ่มและเป็นผู้ตรวจปรู๊ฟแทนในครั้งนี้ด้วย ข้าพเจ้าจึงขอนมัสการไว้ด้วยความเคารพ และขอบพระคุณท่านที่ได้อุปการช่วยเหลือดังกล่าวทั่วกัน

๖๕๕ บางขุนนนท์
ธนบุรี

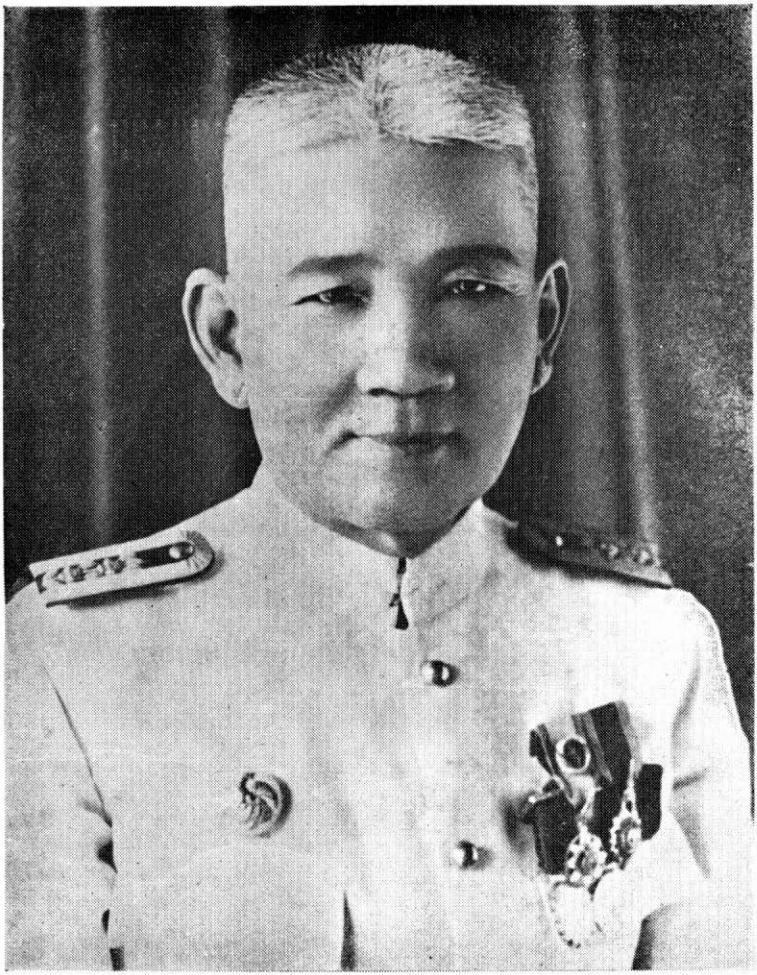

ร.อ.ท. ขุนศรีโภคากร (ศรี ลิมปิสวัสดิ์)

ชาตะ ๑๐ ก.ค. ๒๔๒๘

มรณะ ๒๕ พ.ย. ๒๕๐๗

ประวัติ

รองอำมาตย์โท บุมศรีโภคากร (ศรี ลิมบีสวัสดิ์) ต้นสกุล "ลิมบีสวัสดิ์" โดยได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๘

ท่านเป็นบุตรคนที่สามของนายมา. นางเล็ก เกิดที่บ้านตำบลตลาดบ้านใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๒

เมื่อน้อย อายุย่างเข้า ๙ ปี ได้เข้าเล่าเรียนหนังสือไทยและเลข ณ โรงเรียนเทพนิมิตพิทยาคม ตำบลตลาดบ้านใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา จนสอบไล่ได้ประโยค ๒ มหามกุฎราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดสำหรับกุลบุตรกุลธิดาทั่วไปในสมัยนั้น

เมื่อจบการศึกษาดังกล่าวแล้วอายุยังเยาว์นัก ไม่อาจจะเข้ารับราชการได้ จึงได้อยู่ช่วยบิดามารดาประกอบอาชีพในทาง ค้าขาย สินค้า เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ และค้ากับ

ชาวเรือโดยเฉพาะ โดยมี คานเรือจ้าง รับจ้างอยู่ในบริเวณตลาดบ้านใหม่ริมแม่น้ำบางปะกงอีกด้วย

ในระยะเดียวกันนี้ ท่านได้ปลีกตัวไปศึกษาภาษาจีนแต้จิ๋วกับครูพิเศษในตลาดบ้านใหม่นั้นเอง จนมีความรู้พอใช้การได้ และใน พ.ศ. ๒๔๔๓ ท่านมีโอกาสได้เดินทางโดยสารเรือกำปั่นไปประเทศจีน และกลับประเทศไทยในปีเดียวกัน

พ.ศ. ๒๔๔๔ อายุได้ ๑๕ ปี มารดาถึงแก่กรรม คุณพ่อจึงได้ลงมาอยู่กับน้าชาย พ.อ. พระวิชิตมนตรี (สุด กุณฑลจินดา) ผู้ช่วยเจ้ากรมธรรมนูญทหารบกในจังหวัดพระนคร

คุณพ่อได้มาอยู่กับ พ.อ. พระวิชิตมนตรี ยังไม่ทันครบปี ก็ได้สมัครไปราชการทหารปราบฮ่อ (ครั้งที่ ๒) โดยมีเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เป็นแม่ทัพ ยกกองทัพขึ้นไปปราบจนราบคาบเรียบร้อยในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ เมื่อกลับมาได้ติดตามพระยามหิบาล สมุหเทศาภิบาลสำเร็จ

ราชการมณฑลสุราษฎร์ ไปรับราชการพลเรือนเป็นครั้งแรกในตำแหน่งรองจ่าศาล มณฑลสุราษฎร์ เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ และใน พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้ทำการสมรสกับนางสาวชิต ศรียาภัย มีบุตรด้วยกันรวม ๑๐ คน คือ :-

๑. พล.อ.ท. เพิ่ม ลิมบีสวัสดิ์
๒. นายเสถียร ลิมบีสวัสดิ์
๓. ค.ญ. แฉล้ม ลิมบีสวัสดิ์ (ถึงแก่กรรมเสียแต่ยังเยาว์)
๔. น.ส. ปราณี ลิมบีสวัสดิ์
๕. พ.อ. เฟื่อง ลิมบีสวัสดิ์
๖. นางอรอนงค์ วิริยะกุล
๗. นางสายสนิท พุกกะเวส
๘. นายมนู ลิมบีสวัสดิ์
๙. นายมานิตย์ ลิมบีสวัสดิ์
๑๐. นางเนื่องนภา อิศรางกูร ณ อยุธยา

ตำแหน่งหน้าที่ราชการ

๑ ตุลาคม ๒๔๔๗ รองจ่าศาลมณฑลสุราษฎร์

๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๔๘ จ่าศาลมณฑลสุราษฎร์

๑ มกราคม ๒๔๕๐ ผู้ช่วยเจ้าพนักงานยาผีน มณฑลสุราษฎร์

๑ มีนาคม ๒๔๕๑ ผู้ช่วยเจ้าภาษีสุรายาผีน ฑลมณสุราษฎร์

๑ เมษายน ๒๔๕๗ ผู้ช่วยเจ้าภาษีสุรายาผีน จังหวัดชุมพร

๑ พฤศจิกายน ๒๔๕๗ ผู้ช่วยเจ้าภาษีสุรายาผีน จังหวัด หลังสวน

๑ กันยายน ๒๔๖๙ ผู้ช่วยเจ้าภาษีสุรายาผีน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

๑ เมษายน ๒๔๗๕ ผู้กำกับโรงต้มกลั่นสุรา จังหวัดราชบุรี

๑ มิถุนายน ๒๔๗๗ สรรพสามิตจังหวัดสิงห์บุรี

๑ มกราคม ๒๔๘๔ ออกจากราชการ เพื่อรับบำเหน็จบำนาญ

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

๒๑ มีนาคม ๒๔๕๑	เหรียญรัชมังคลาภิเศก
๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๑	เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย
๒๙ มีนาคม ๒๔๖๘	เหรียญศารทูลมาลา
๑ พฤษภาคม ๒๔๖๙	เหรียญบรมราชภิเศก รัชกาลที่ ๗
๒๐ กันยายน ๒๔๘๐	เหรียญจักรพรรดิมาลา
๗ ตุลาคม ๒๔๘๐	เบญจมาภรณ์ช้างเผือก
๒๗ กันยายน ๒๔๘๓	จตุรถาภรณ์มงกุฎไทย
๑๘ กันยายน ๒๔๘๔	จตุรถาภรณ์ช้างเผือก

คุณพ่อได้ป่วยเป็นโรคลิ้นหัวใจรั่ว หัวใจโต ตั้งแต่กลาง พ.ศ. ๒๕๐๒ และเริ่มมีอาการหัวใจวายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ แพทย์ได้ให้การรักษาพยาบาลประคับประคองอย่างเต็มกำลังความสามารถ จนกระทั่งถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ เริ่มมีอาการหัวใจวายอย่างหนัก แต่กลับทุเลาขึ้นเกือบปกติ จนเมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน

พ.ศ. ๒๕๐๗ อาการกลับกำเริบขึ้นอย่างกระทันหัน และมีโรคปอดอักเสบแทรกซ้อน หมดความสามารถของแพทย์ที่จะแก้ไขเยียวยาประการใดได้ คุณพ่อได้ถึงแก่กรรมด้วยอาการสงบเมื่อวันที่๒๕พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๗ เวลา ๑๓.๓๐ น. ณ บ้านเลขที่ ๔๓ ซอยศรีสวัสดิ์ ถนนประดิพัทธ์ ตำบลสามเสนใน จังหวัดพระนคร

สารบัญ

ประโยชน์ของการศึกษาพระอภิธรรม	๑
จิตปรมัตถ์	๑๐
กามาวจรจิต	๒๕
รูปาวจรจิต	๓๙
อรูปาวจรจิต	๔๔
โลกุตตรจิต	๕๑
เจตสิกปรมัตถ์	๕๙
รูปปรมัตถ์	๗๕
รูปสมุฏฐาน	๘๙
นิพพานปรมัตถ์	๙๔
กิจของจิต	๙๖
จิตเกิดและดับ	๙๙
ภวังคจิต	๑๐๓
วิถีจิต	๑๐๘
ชวนจิต	๑๑๓
จุติจิต	๑๑๙
ปฏิสนธิจิต	๑๒๑

กรรม	๑๒๔
กรรมนำเกิด	๑๓๔
การงานของกรรม	๑๔๐
การให้ผลของกรรม	๑๔๖
กาลเวลาที่กรรมจะให้ผล	๑๔๙
บัญญาทางสภาวธรรม	๑๕๓
ขันธ์ ๕	๑๕๙
ภาวนา	๑๖๔
วิปัสสนากรรมฐาน	๑๗๓
อริยสัจจ์ ๔	๑๘๐
มัคคสัจจ์ ๘	๑๘๔
การเจริญมัคค์ ๘	๑๘๗
วิปัสสนาญาณ	๑๙๓
หลักประกอบวิปัสสนากรรมฐาน	๒๐๕
เกิดมาเพื่ออะไร	๒๒๘

ตอนท้ายเล่ม มีบอกแก้คำผิด
โปรดแก้ให้ถูกก่อนอ่าน

ประโยชน์

ของการศึกษาพระอภิธรรม

ประโยชน์ที่จะได้จากการศึกษา พระอภิธรรมมีอยู่มากหลายประการ ไม่สามารถจะบรรยายให้ละเอียดหมดสิ้นในที่นี้ได้ จึงขอนำมากล่าวแต่โดยสังเขป เพื่อเป็นทางพิจารณาประกอบคุณงามความดีแก่ชีวิต

พระอภิธรรมกล่าวถึงสภาวะอันแท้จริง พระอภิธรรมเป็นคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ว่าด้วยสภาวะความจริงแท้อันไม่มีการเปลี่ยนแปลงซึ่งเรียกว่า **ปรมัตถสัจจะ** ต่างกับที่ทรงสอนไว้ในพระสูตรและพระวินัยอันเป็นความจริงตาม **สมมุติสัจจะ** สมมุติสัจจะแม้จะเป็นความจริงก็ตาม แต่ก็เป็นความจริงโดยสมมุติโวหาร ที่ชาวโลกบัญญัติให้เรียกขานกันเพื่อความเข้าใจ เมื่อว่าโดยสภาวธรรมแล้วก็ไม่เป็นความจริงแท้ เช่น มนุษย์หรือสัตว์ย่อมเป็นความจริงเพียงตามสมมุติหรือบัญญัติที่ให้เรียกให้เข้าใจกัน แต่ตามความแท้จริงโดย

สภาวะนั้นไม่มีมนุษย์หรือสัตว์เลย พระอภิธรรมแยกสภาวะออกให้เห็นว่าไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคลอะไรทั้งนั้น คงมีแต่สภาวธรรมคือ จิต เจตสิก รูป อันเป็นสังขตธรรมโดยการปรุงแต่งเกิดขึ้นเป็นอยู่ และเป็น อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา ทั้งสิ้น การศึกษาพระอภิธรรมทำให้เข้าใจในความจริงที่เป็นปรมัตถสัจจะได้ถูกต้อง มีการกล่าวว่าพระอภิธรรมไม่ใช่พระพุทธวจนะนั้น เป็นการกล่าวโดยไร้เหตุผลของผู้ที่มิได้เคยศึกษาพระอภิธรรม ถ้าผู้กล่าวได้เคยศึกษาแลเข้าใจในปรมัตถสัจจะแล้ว จะไม่กล่าวดังนั้น

การศึกษาพระอภิธรรมทำให้เข้าใจในคำสอนของพระพุทธองค์ดียิ่งขึ้น สำหรับท่านที่ใคร่ในพระธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่แล้ว ถ้าได้ศึกษาพระอภิธรรมประกอบ จะทำให้เข้าใจในพระธรรมคำสั่งสอนนั้นละเอียดดียิ่งขึ้น ทราบซึ้งถึงแก่นความจริงคือสภาวธรรม เป็นเหตุให้เกิดปัญญาความรู้ถูกต้องตรงตามหลักพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธ-

องค์ พระอภิธรรมมีข้อความจริงลึกซึ้งยิ่งนัก เช่นบทในธัมมสังคณีว่า "กุสลา ธมฺมา อกุสลาธมฺมา อพยากตา ธมฺมา" ซึ่งใช้สวดที่หน้าศพเรียกว่าสวดพระอภิธรรมนั้น ผู้ที่มีความสนใจอยู่ในธรรมะบ้างแล้วโดยมากก็เข้าใจเพียงว่า ธรรมที่เป็นกุศล ธรรมที่เป็นอกุศล และธรรมที่เป็นกลาง ๆ แต่อะไรที่เรียกว่าธรรมเป็นกุศล อกุศล และกลาง ๆ นั้น ก็นึกไปไม่ใคร่ถึง ยิ่งผู้ที่ไม่สนใจในพระธรรมด้วยแล้ว ก็เลยเข้าใจไปว่าการสวดพระอภิธรรมบทนี้ คือสวดปลงสังเวชคนตายรู้สึกทำให้ไม่อยากฟัง เพราะทำให้วังเวงเหี่ยวใจก่อความหวาดกลัวขึ้นเป็นต้น แต่ความหมายลึกซึ้งอันเป็นหลักธรรมหรือองค์ธรรมของธัมมสังคณีบทนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงสภาวธรรม คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งเป็นปรมัตถธรรมที่มีอยู่ เกิดขึ้น เป็นกุศลอกุศลและเป็นกลาง ๆ หาใช่การปลงสังเวชทำให้โศกเศร้าแต่ประการใดไม่ ขอให้พิจารณาผังแสดงเฉพาะจิตในธัมมสังคณีดังต่อไปนี้

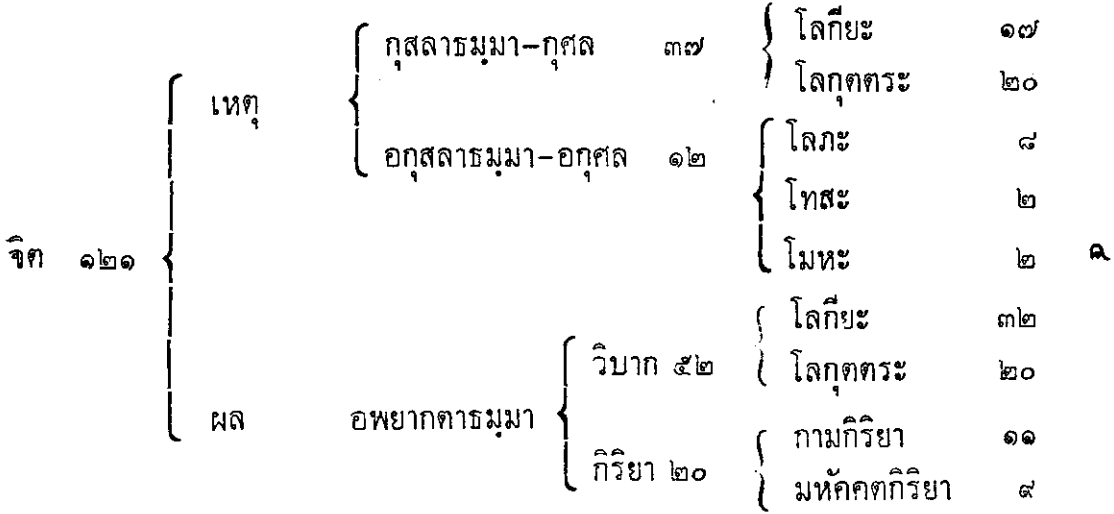
จิต ๑๒๑
เหตุ
กุสลาธมฺมา–กุศล ๓๗
โลกียะ ๑๗
โลกุตตระ ๒๐
อกุสลาธมฺมา–อกุศล ๑๒
โลภะ ๘
โทสะ ๒
โมหะ ๒
ผล
อพยากตาธมฺมา
วิบาก ๕๒
โลกียะ ๓๒
โลกุตตระ ๒๐
กิริยา ๒๐
กามกิริยา ๑๑
มหัคคตกิริยา ๙

ตามผังแสดงจิตนี้ย่อมเห็นได้ว่า มีหัวข้อเป็นหลักหรือองค์ธรรมอยู่มากหลายประการ เมื่อได้ศึกษาพระอภิธรรมแล้ว ก็จะทำให้เข้าใจในองค์ธรรมที่กล่าวในบทธัมมสังคณีนี้ได้ละเอียดถูกต้องตามเหตุผลที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ เช่น กุสลาธมฺมา จิตที่เป็นกุศล ๓๗ แยกออกเป็นโลกียะ ๑๗ ได้แก่ กามาวจรกุสลจิต ๘ รูปาวจรกุสลจิต ๕ อรูปาวจรกุสลจิต ๔ และโลกุตตรกุสลจิต ๒๐ (ได้แก่ โสดาปัตติมัคคจิต ๕ สกทาคามิมัคคจิต ๕ อนาคามิมัคคจิต ๕ อรหัตตมัคคจิต ๕) จิตดังกล่าวนี้ยังได้แยกละเอียดต่อไปอีกตามลักษณะของสหชาติธรรมที่เข้าประกอบ แสดงให้เห็นสภาวธรรมประณีตยิ่งขึ้น และจะทำความเข้าใจในคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ได้แจ่มชัด

ก่อให้เกิดมหากุศลอันยิ่งใหญ่ กล่าวคือ เมื่อเข้าใจปรมัตถสัจจะที่ถูกต้องตามความจริงแล้ว ย่อมเป็นมหากุศลอันยิ่งใหญ่ จะไม่หลงเข้าใจผิดไปตามสมมุติบัญญัติ จะเข้าใจในสาวะความจริงถูกต้อง รู้เท่าทันในชีวิตความเป็นอยู่ มีวิธีหลีกเลี่ยงระงับทุกข์กาย

ทุกข์ใจ แก้ปัญหาชีวิตของตนได้เป็นอย่างดี ทำจิตที่หยาบกระด้างเปลี่ยนแปลงไปสู่ความอ่อนโยน สงบระงับตั้งอยู่ในความเยือกเย็น เห็นอกเห็นใจเพื่อนสัตว์ทั้งหลาย จะตั้งตนไว้ในสัมมาปฏิบัติ ฯลฯ ในประการที่สุดก็จะปรากฏเป็นอารมณ์อยู่เนืองนิจ เห็นอัตตภาพนี้ไม่เที่ยง ไม่คงทน เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนบังคับบัญชาไม่ได้ ตรงตามที่พระพุทธองค์ทรงพร่ำสอนจะให้มองเห็น จิตก็จะไม่ยึดมั่นหลงอยู่ในโมหะความหลงและทิฏฐิความเห็นผิดคิดแต่จะ ประกอบบุญกุศลมุ่งหวังให้พ้นจากสังสารวัฏฏ์อันเต็มไปด้วยทุกข์ นำไปสู่การปฏิบัติมีเจริญสมถะและวิปัสสนา เป็นต้น

การศึกษาพระอภิธรรมมีประโยชน์ดังกล่าวแล้ว แม้ในบางประการนี้ นับว่าเป็นมหากุศลอย่างยิ่ง ไม่ควรจะปล่อยชีวิตให้เลยไปเสียโดยเปล่าประโยชน์

ความหมายของปรมัตถธรรม

ก่อนที่จะทำความเข้าใจในสภาวะอันเป็นปรมัตถธรรม ควรทราบว่า "ปรมัตถธรรม" (ปรโม อวิปริโต

อตฺโถติ ปรมตฺถโต) แปลว่า **ธรรมอันประเสริฐ เป็นธรรมชาติความจริงไม่มีการวิปริตแปรผัน** ทรงสภาพอย่างใดก็ทรงอยู่อย่างนั้นตลอดไปโดยสม่ำเสมอ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงผิดแผกไป อันได้แก่ธรรมชาติหรือธรรมดานั่นเอง ตัวอย่าง ไฟย่อมทรงสภาพความร้อนอยู่เป็นธรรมชาติ ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ไม่ว่าไฟจะอยู่ในที่ใด แม้จะอยู่ที่ขั้วโลกเหนืออันมีความหนาวเย็นเป็นหิมะ ไฟก็มีความร้อนอยู่ในที่นั้น ความร้อนที่รู้สึกนี้แหละเป็นปรมัตถสภาวะ คือเป็นสภาวะความจริงที่ไม่วิปริตแปรผัน ไม่ว่าใครผู้ใด จะเป็นเด็กเล็กหรือผู้ใหญ่ทุกชาติทุกภาษา ตลอดจนสัตว์เดรัจฉาน เมื่อถูกต้องกับไฟแล้วก็ต้องรู้สึกในทันทีว่าร้อนเหมือนกันหมด ร้อนจึงเป็นปรมัตถ์ เพราะไม่มีการเปลี่ยนแปรเป็นอย่างอื่น ส่วนคำว่า ไฟ ไม่ใช่ปรมัตถ์ เป็นแต่คำเรียกร้องสมมุติบัญญัติกันขึ้นตามความหมายเข้าใจกัน ใน ระหว่างมนุษย์จำพวกหนึ่ง แต่มนุษย์จำพวกอื่นหาได้บัญญัติเรียกร้องว่าไฟไม่ บางพวกเรียกว่าอัคคี ว่า Fire เป็นต้น ตามภาษาเรียกร้องที่มนุษย์จำพวกนั้นเข้าใจกัน คำว่าไฟจึง

แปรผันเปลี่ยนเรียกไปตามสมมุติบัญญัติ หาใช่ความจริงอันเป็นปรมัตถ์ไม่ คงเป็นแต่ความจริงตามสมมุติบัญญัติเท่านั้น ต่างกับความร้อนซึ่งเป็นธรรมชาติความจริงที่ไม่วิปริตแปรผันดังกล่าว

สรรพรูปธรรมนามธรรมเมื่อกล่าวโดยปรมัตถธรรม แยกออกได้เป็น ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน มีลักษณะโดยย่อดังต่อไปนี้ คือ

สภาวะของจิต มีการรู้ซึ่งอารมณ์ แต่อย่างเดียวเป็นสารสำคัญเป็นลักษณะ จิตไม่สามารถไปทำกิจการอื่นใดนอกจากการรู้ซึ่งอารมณ์เป็นส่วนใหญ่ และไม่ว่าเป็นจิตของมนุษย์ เทวดา พรหม หรือของสัตว์เดรัจฉาน ย่อมมีลักษณะรู้ซึ่งอารมณ์อย่างเดียวเหมือนกันหมด ไม่ผิดแผกแตกต่างกันเลย ถ้าอารมณ์ไม่มีจิตก็ไม่เกิด เพราะไม่มีที่ยึดหน่วง สภาวะรู้ซึ่งอารมณ์นั้นเรียกว่า **จิต**

สภาวะของเจตสิก คือ เป็นธรรมอันบังเกิดในจิต ประพฤติเนื่องด้วยจิตอาศัยจิตเกิดขึ้นเป็นลักษณะ เจตสิกจะเกิดขึ้นโดยลำพังหรืออาศัยสิ่งอื่นเกิดหาไม่ได้

สภาวะของรูป คือ มีการแตกสลายแปรปรวนไป เป็นลักษณะ รูปจะยืนยงคงทนถาวรอยู่หาได้ไม่

สภาวะของนิพพาน คือมีการ สงบจากรูปนามสังขารทั้งปวง เป็นลักษณะ กล่าวคือ ไม่ยึดในรูปนามเป็นอารมณ์

จิตปรมัตถ์

ลักษณะของจิต

จิตมีความหมายเข้าใจสับสนกันอยู่ ปุถุชนส่วนมากเข้าใจว่าเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งสิงสถิตอยู่ในร่างกายของคนและสัตว์ คืออยู่ที่หัวใจ หรือบางท่านก็ว่าอยู่ที่มันสมอง ไม่เกิดไม่ดับคงสภาพอยู่ดังนั้นเป็นนิตย์นิรันดร เมื่อเกิดขึ้นครั้งแรกนั้นบริสุทธิ์ผุดผ่องประภัสสรไม่มีมลทินมัวหมอง ต่อ ๆ มาจึงมีกิเลสตัณหาเข้าครอบงำเป็นเหตุให้เศร้าหมอง หมกมุ่นอยู่ในโลภโกรธหลง ทำให้วนเวียนอยู่ในวัฏฏสงสาร เมื่อสิ้นชีวิตตายลง จิตคือวิญญาณนั้นเป็นสัมภเวสี (ผู้ที่ยังต้องเกิดอีก) เที่ยวล่องลอยไป เพื่อหาโอกาสที่จะเกิดหรือปฏิสนธิใหม่ เหมือนดังบุคคลที่สละทิ้งบ้านเก่าท่องเที่ยวไปหาบ้านใหม่อยู่ฉะนั้น นี้เป็นความเข้าใจของปุถุชนเป็นส่วนมาก ซึ่งเป็นความเข้าใจห่างไกลจาก ความแท้จริงของ สภาวธรรมที่เรียกว่าจิต

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนว่า จิตเป็นนามธรรมชนิดหนึ่ง ไม่มีรูปร่าง ไม่ใช่รูปธรรม คือไม่สามารถที่จะมองเห็นได้ด้วยตา หรือสัมผัสถูกต้องได้ด้วยกาย จึงเป็นเรื่องที่ปุถุชนเข้าใจได้ยากอยู่เอง เพราะไม่มีลักษณะที่จะหยิบยกจับถูกต้องมองเห็นได้ แต่ถึงกระนั้นก็ดี ก็ยังมีลักษณะที่จะ**รู้จักจิตได้ในทางอาการที่แสดงออก** เช่นเมื่อตาสัมผัสกับรูป จิตก็รู้ คือเห็นรูปนั้น ทั้งยังรู้ต่อไปว่ารูปนั้นสวยงามดีไม่ดี ที่รู้คือเห็นและรู้ว่าสวยงามดีไม่ดี เหล่านี้แหละเป็นอาการของจิต จิตมีคุณลักษณะ **รู้ซึ่งอารมณ์ที่มากระทบ** "อารมฺมณวิชานนลกฺขณํ" รู้ในเมื่อขณะกระทบอารมณ์ คือ รูปารมณ์ (รูป) กระทบจักขุปสาทรู้ "เห็น" สัททารมณ์ (เสียง) กระทบโสตปสาท รู้ "ได้ยิน" คันธารมณ์ (กลิ่น) กระทบฆานปสาท รู้ "กลิ่น" รสารมณ์ (รส) กระทบชิวหาปสาทรู้ "รส" โผฏฐัพพารมม์ (สัมผัสถูกต้อง) กระทบกายปสาท รู้ "เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เคร่ง ตึง" ธรรมารมณ์ (คิดนึก) กระทบใจ รู้ "คิดนึก" ธรรมชาติที่รู้หรือธาตุรู้นี้แหละเรียกว่า **จิต**

จิตมีปรมัตถสภาวะเช่นเดียวกับสภาวธรรมอีก ๓ อย่าง (เจตสิก รูป นิพพาน) คือ เป็นธรรมชาติที่แท้จริง ไม่ใช่สิ่งที่สมมุติบัญญัติขึ้น การรู้ธรรมชาติของจิตที่ถูกต้องแน่นอนได้ ก็ด้วยพระสัพพัญญุตญาณของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ฉะนั้น การที่จะเข้าใจเรื่องของจิตได้ถูกต้องจึงจำต้องอาศัยการศึกษา จากคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเรียกว่าพระอภิธรรมปิฎก แต่พระอภิธรรมปิฎกนี้เป็นธรรมที่ลึกซึ้งสุขุม ต้องมีความเพียรจึงจะทำความเข้าใจได้พอประมาณตามอุปนิสัย อย่างไรก็ดีนับว่าเป็นโชคลาภอย่างประเสริฐที่ท่านพระอนุรุทธาจารย์ปรารถนาจะ อนุเคราะห์ให้ปวงชนทั้งหลายได้ศึกษาวิชานี้ง่ายขึ้น ท่านจึงได้เก็บความสำคัญในพระอภิธรรมปิฎกมาย่อ แล้วรวบรวม และเรียบเรียงให้ง่ายขึ้นเรียกว่า **อภิธรรมมัตถสังคหะ** ซึ่งนักศึกษาพระอภิธรรมได้ใช้เป็นคู่มืออยู่ในบัจจุบันนี้

สภาวะของจิต

สภาวะของจิตมีดังต่อไปนี้ คือ :—

๑. **มีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะ** คือรู้ขณะที่อารมณ์กระทบต้องมีอารมณ์มากระทบจึงจะเกิดการรู้ขึ้น ถ้าไม่มีอารมณ์มากระทบแล้วจิตจะเกิดขึ้นเองหาได้ไม่ เช่นเมื่อรูปกระทบกับจักขุปสาทจึงเกิดการเห็น คือรู้ขึ้น เรียกว่าจักขุวิญญาณ เสียงกระทบกับโสตปสาทก็เกิดการได้ยินคือ รู้ขึ้น เรียกว่า โสตวิญญาณ ฯลฯ การรู้นี้เรียกว่าเป็น **ลักษณะ** ของจิต

๒. **มีการเกิดก่อน และเป็นประธานในธรรมทั้งปวง** หมายความว่าในสัมปยุตตธรรม (ธรรมที่เข้าประกอบอันได้แก่เจตสิก) ทั้งหลาย ต้องมีจิตเกิดก่อนและเป็นประธาน (มโนปุพฺพงฺคมาธมฺมา) สัมปยุตตธรรมเกิดไม่ได้ ถ้าจิตไม่เกิด เช่นขณะเมื่อหลับสนิทอยู่ไม่ได้ยินเสียงฟ้าร้อง จิตในขณะนั้นคือการได้ยินอันเป็นอารมณ์ปัจจุบันมิได้เกิดขึ้น สัมปยุตตธรรม เช่น เวทนา ความเสวยอารมณ์ชอบและไม่ชอบ (เวทนาเจตสิก)

สัญญาความจำเสียง (สัญญาเจตสิก) ฯลฯ ก็มิได้เกิดขึ้นเป็นต้น

นอกจากนั้นแล้วยังทำให้จิตดวงหนึ่งต่อดวงหนึ่งเกิดขึ้นติดต่อกัน หมายความว่า เมื่อจิตดวงแรกเกิดขึ้นแล้ว เป็นปัจจัยอุดหนุนให้จิตดวงหลัง ๆ เกิดขึ้นสืบต่อเนื่องกันไปโดยไม่ว่าง คือจิตเกิดดับ เกิดดับ ติดต่อเรื่อยเป็นสายไป ตามที่กล่าวนี้เรียกว่าเป็นกิจของจิต

๓. มีการเห็นหรือได้ยินเป็นต้นเป็นความปรากฏหรือเป็นผลของจิต หมายความว่า เมื่อจิตเกิดขึ้นหรือเมื่อจิตขึ้นรับอารมณ์ การเห็นหรือการได้ยินนั้นก็เป็นผลปรากฏแก่จิต เช่นเมื่อรูปารมณ์กระทบกับจักขุปสาทก็เกิดจักขุวิญญาณคือการเห็น หรือสัททารมณ์ (เสียง) กระทบโสตปสาทก็เกิดโสตวิญญาณคือการได้ยิน การเห็นหรือการได้ยินนี้เรียกว่าเป็น **ความปรากฏหรือผลของจิต**

๔. มีนามและรูปเป็นเหตุใกล้ให้เกิดขึ้น หมายความว่า จิตจะเกิดขึ้นก็ต้องอาศัยนามและรูปเป็นเหตุให้

เกิด จิตจะเกิดขึ้นโดยลำพังไม่อาศัยนามและรูปนั้นไม่ได้ เช่นเมื่อรูปคือรูปารมณ์ไม่มีแล้ว จิตจะเกิดขึ้นเห็นรูปหรือรูปารมณ์ไม่ได้ เมื่อเสียงคือสัททารมณ์ไม่มี จิตจะเกิดขึ้นได้ยินเสียงหรือสัททารมณ์ย่อมไม่ได้ ดังผู้ที่ตาบอดหรือหูหนวกมาแต่กำเนิด ย่อมแลเห็นสิ่งใด ๆ ไม่ได้ หรือได้ยินเสียงใด ๆ ไม่ได้ จิตที่รู้ในการเห็นรูปคือจักขุวิญญาณ หรือจิตที่รู้ในการได้ยินเสียง คือโสตวิญญาณ ย่อมไม่เกิดมีขึ้นแก่ผู้นั้นได้เป็นต้น นี้เรียกว่ามีนามรูป เป็นเหตุใกล้ ให้เกิด

ความวิจิตรของจิต

ความวิจิตรหรือธรรมชาติที่ทำให้เป็นไปของจิตคือ :-

๑. กระทำให้วิจิตรต่างๆสิ่งที่ไม่มีชีวิตทั้งหมดที่วิจิตรพิศดารนั้นก็เพราะอำนาจแห่งจิตเป็นผู้ทำให้วิจิตร เช่นสรรพวัตถุที่เกิดขึ้น มีเครื่องยนต์กลไก ประดิษฐกรรม ศิลป ลวดลายวิจิตรกรรมต่าง ๆ ล้วนแต่เกิดด้วยจิตทั้งสิ้น

สัตว์ทั้งหลายที่กำเนิดขึ้นวิจิตร ก็เพราะการกระทำทางกาย วาจา ใจวิจิตร การกระทำวิจิตรก็เพราะตัณหาความพอใจวิจิตร ตัณหาความพอใจวิจิตร ก็เพราะสัญญาความจำวิจิตร และสัญญาความจำวิจิตรก็เพราะจิตวิจิตร

๒. วิจิตรด้วยตนเอง หมายถึงจิตเป็นไปได้ต่าง ๆ เช่น จิตเป็นบุญเป็นกุศลได้ เป็นบาปเป็นอกุศลได้ เป็นวิบากคือผลของบุญของบาป ทำให้สัตว์โลกทั้งหลายต่างกันด้วยกรรม ต่างกันด้วยเพศ ต่างกันด้วยสัญญาและคติก็ได้เป็นต้น

(ต่างกันด้วยกรรมคือ วิจิตรในกุศลกรรมทางกาย วาจาใจ ในทานศีลภาวนา แลในอกุศลกรรมถึงวิหิงสา มายา สาไถย เป็นต้น สภาวะต่างกันแห่งกรรม เป็นอุปนิสัยบัจจัยให้เกิดต่างกันแห่งลิงค์คือ สัณฐานมีมือเท้าเป็นอาทิ เกิดสำคัญในจิตว่าเป็นหญิงเป็นชาย อันควรแก่ชื่อตามโลกีย์กำหนด อันเป็นการต่างกันโดยสัญญา จึงมีโวหารเรียกว่าชาย หญิง ส่วนคตินั้นคือ นิรยคติ ติรัจฉานคติ มนุษยคติ และเทวดาคติ)

๓. **สั่งสมกรรมและกิเลส** หมายความว่ากรรมคือการงานที่บังเกิดขึ้นโดยเจตนา (เจตนาเจตสิก) ไม่ว่าจะมากน้อยเพียงใด แม้แต่เพียงอารมณ์หนึ่งมากระทบจิตเกิดรู้ขึ้น เช่น เมื่อตาเห็นรูป เจตนาเจตสิกเกิดแลกรรมคือการงานบังเกิดขึ้น จิตก็ย่อมเก็บเอาการงานนั้นประทับเข้าไว้ จึงเป็นอันว่าไม่ว่าการกระทำคือ **กุศลกรรม หรืออกุศลกรรมใดๆ จะมากเล็กน้อยประการใดก็ตาม ย่อมจะเก็บประทับไว้ในจิตทั้งสิ้น** ในทำนองนี้ สรรพกุศลกรรม คือ ทาน ศีล ภาวนา หรืออกุศล กรรมคือกิเลสเช่น โลภะ โทสะ และโมหะ ที่เกิดขึ้นมากมายก็ย่อมถูกประทับสั่งสมไว้ที่จิต

๔. **รักษาไว้ซึ่งวิบากของกรรมและกิเลสที่สั่งสมไว้** หมายความว่ากรรมและกิเลสที่สั่งสมไว้ในจิตนั้นไม่สูญหายไป จิตคงรักษาวิบากของกรรมและกิเลสนั้นไว้ให้นอนเนื่องอยู่ในสันดาน เมื่อถึงคราวใดที่มีโอกาสวิบากก็จะเกิดขึ้นแสดงไป ตามอำนาจของ กรรมนั้น ๆ

วิบากคล้ายกับพลังงานคอยหาโอกาสแสดงออกอยู่เสมอ เมื่อได้ช่องก็จะแสดงออกในทันที ดังนี้แหละบุคคลจึงได้รับวิบากผลในปัจจุบันภพต่าง ๆ นานา

๕. **สั่งสมสันดานตนเอง** หมายความว่า จิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับลงเป็นปัจจัยอุดหนุนให้จิตอีกดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับ และอีกดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับต่อกันไปไม่ขาดสาย คือ เกิดดับเกิดดับ เป็นสันตติต่อเนื่องสืบกัน ลงภวังค์แล้วก็เกิดขึ้นใหม่อีก ดับไปอีกเสมอเป็นนิตยกาล ไม่ใช่แต่เพียงการเกิดดับสืบเนื่องกันเท่านั้น ยังส่งมอบรับช่วงบรรดากรรมและกิเลสที่จิตได้รับและเก็บสั่งสมไว้แล้วนั้นต่อไปอีกด้วย

๖. **มีการวิจิตรด้วยอารมณ์ต่าง ๆ** หมายความว่า จิตนี้ย่อมรู้อารมณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าอารมณ์นั้นจะเกิดกระทบในทางทวารใด จิตเป็นสามารถไปรับรู้รับเห็นได้ทั้งสิ้น เช่นรูปกระทบจักขุทวาร จิตก็แล่นไปรู้คือเห็น ครั้นเสียงกระทบโสตทวาร จิตก็แล่นไปรู้คือได้ยิน เมื่อกายถูกต้องปถวีของแข็ง จิตก็แล่นไปรู้อารกระทบ

นั้น อย่างนี้แหละจึงเรียกว่าจิตนั้นวิจิตรด้วยอารมณ์ต่าง ๆ

ความวิจิตรทั้งหลายต้องมีจิตเป็นประธาน ตัณหาความปรารถนาพอใจทำให้บังเกิดความวิจิตร กรรมคือการงานที่กระทำขึ้นก็ประณีตวิจิตรไปตามความเรียกร้องของตัณหา และโยนิคือการปฏิสนธิ เป็นวิบากกำหนดให้สัตว์กำเนิดในภูมิต่าง ๆ **มีวิจิตรเป็นไปสมคล้อยตามเจตนารมณ์ของกรรมที่กระทำ** อันเนื่องมาแต่ตัณหาซึ่งมีจิตเป็นประธาน

จำนวนของจิต

ตามที่กล่าวแล้ว จิตเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง **มีลักษณะรู้ซึ่งอารมณ์** ที่มากระทบ เมื่อประสาทตากระทบกับรูปารมณ์ (รูป) ก็เกิดการเห็น เรียกจักขุวิญญาณ จักขุวิญญาณที่รู้อารมณ์คือเห็นนั้นเรียกว่า **จิต** ถ้าว่าตามลักษณะแล้วจิตก็มีดวงเดียว จะมีมากกว่าหนึ่งดวงซ้อนกันในขณะเดียวกันไม่ได้ เมื่อเกิดขึ้นและดับไปแล้ว อีกดวงหนึ่งจึงเกิดขึ้นสืบต่อไป แต่โดยเหตุที่มีสหชาติธรรม (เจตสิก) เกิดพร้อมและดับพร้อมร่วมอยู่กับจิต เป็นเหตุให้จิตมีอาการต่าง ๆ เช่น โลภ รัก โกรธ หลง แตกต่างกันไป อาศัยความแตกต่างแห่งอาการของจิตที่เกิดขึ้นโดยสหชาติธรรมดังกล่าว ท่านจึงได้จำแนกจิตออกเป็น ๘๙ ดวงโดยย่อ หรือ ๑๒๑ ดวงโดยพิสดาร ตามคุณลักษณะ ของเจตสิกธรรม ที่เข้าประกอบเกิดร่วมด้วย เหตุที่จำแนกจำนวนไว้ไม่เท่ากันนั้น ก็เนื่องในขั้นมรรคผลแห่งโลกุตตรจิต ถ้ามรรคผลเกิดในขณะจิตเนื่องกับฌาน ก็นับเป็นจิต ๑๒๑ ดวง ถ้ามรรคผลเกิดโดยมิได้เนื่องกับฌานแล้ว ก็นับว่ามีจิตเพียง ๘๙ ดวงเท่านั้น

จิตมีหลายชื่อ

เนื่องจากจิตมีกิจหน้าที่การงานตามที่สหชาติธรรม (เจตสิก) เกิดร่วมด้วยนำให้เป็นไปต่าง ๆ จึงมีการเรียกชื่อจิตอนุโลมไปตามกิจและหน้าที่นั้น ๆ เพื่อให้เห็นความหมายอันแตกต่างของจิตแต่ละดวงที่เกิดขึ้น การเรียกชื่อต่างกันนี้ถึงกับทำให้บุคคล ส่วนมากเข้าใจ กันว่าจิตกับวิญญาณและมโน ฯลฯ เป็นแต่ละสภาวะต่างกันไป เช่นเข้าใจว่า วิญญาณเป็นจิตของผู้ตายมีลักษณะผิดแผกไปจากจิตของผู้นั้นที่ยังไม่ตาย โดยวิญญาณเป็นสัมภเวสีล่องลอยออกจากร่างของผู้ตายแสวงเที่ยวไปเพื่อสิงสถิตในภูมิใหม่เป็นต้น ความจริงที่เรียกว่าวิญญาณหรือมโนก็คือจิตนั่นเอง **มีสภาวะอย่างเดียวกันคือรู้อารมณ์ที่มากระทบ** แต่เป็นไวพจน์สำหรับเรียกจิตไปตามกิจนั้น ๆ ในปฏิสัมภิทาพระบาลีมหาวัคคกล่าวว่า **"ยं จิตฺตं มโน มานสं หทยं ปณฺฑรं มนายตนं มนินฺทริยं วิญฺญาณं วิญฺญาณกฺขนฺโธ ตชฺชา มโน-**

วิญฺญาณธาตุ อิทำ จิตฺตำ" คำว่า "จิต มโน มนัส หทัย ปัณฑระ มนายตนะ มนินทรีย วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุ เหล่านี้เป็นศัพท์เดียวกันกับจิตทั้งนั้น" กล่าวคือ มีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะ **แต่มีความหมายต่างกันตามกิจการงาน** เช่น จิตหมายเอาความคิด มโนหมายเอาการนึกที่ใจ วิญญาณหมายเอาความรู้แจ้งในอารมณ์ที่กระทบเป็นต้น

ประเภทของจิต

จิตมีสภาพรู้ซึ่งอารมณ์เป็นลักษณะ **อารมฺมณวิชานนลกฺขณ** เป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว ไม่เป็นกุศลหรืออกุศลประการใด มีแต่ลักษณะรู้หรือเป็นธาตุรู้เท่านั้น แต่เหตุที่จิตเป็นชั่ว, ดี, บาป, บุญ, ไปได้ประการต่าง ๆ ก็โดยสหชาติธรรมคือ เจตสิกอัน เป็นธรรมอีก อย่างหนึ่งเข้าประกอบเกิดร่วมกับจิตให้เป็นไป เพราะตามสภาวะจิตไม่ได้เกิดโดยลำพังและดับโดยลำพังแต่มีเจตสิกเกิดดับร่วมอยู่ด้วย กล่าวคือ เมื่อจิตเกิดเจตสิกก็เกิดร่วมด้วย เมื่อจิตดับเจตสิกก็ดับพร้อมด้วย ประดุจความร้อนและแสงสว่างของไฟแยกออกจากกันไม่ได้ฉันนั้น (ความจริงจิตกับสหชาติธรรมแยกจากกันไม่ได้ หากแต่แยกออกเพื่อการศึกษา)

เจตสิกธรรมนี้แบ่งออกเป็น ๓ ฝ่าย มี โลภ โกรธ หลง เป็นอกุศลฝ่ายหนึ่ง มีไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง เป็นกุศลฝ่ายหนึ่ง และมีลักษณะเป็นกลาง ๆ ไม่โลภ

ไม่โกรธ ไม่หลง อีกฝ่ายหนึ่ง จิตที่มีโลภโกรธหลง อันเป็นบาปอกุศลเกิดขึ้น ก็โดยเจตสิกธรรมพวกโลภะ โทสะและโมหะเป็นเหตุปัจจัยทำให้จิตเป็นไป เพราะลำพังแต่จิตโดยเนื้อแท้แล้ว มีแต่ลักษณะรู้ อารมณ์ อย่างเดียว ในส่วนที่เป็นบุญกุศล คือ ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน โดยเจตสิกธรรมพวกอโลภะ อโทสะ และอโมหะ (ปัญญา) เข้าประกอบเป็นเหตุปัจจัย เจตสิกธรรมนี้จัดเข้าอยู่ในพวกนามขันธ์ คือ **เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์** และ **สังขารขันธ์** คอยปรุงแต่งจิตอยู่

โดยเหตุที่มีเจตสิก ธรรมเข้าประกอบ ปรุงแต่งจิตดังกล่าวแล้ว ท่านจึงได้แยกจิตออกเป็น ๔ ประเภท คือ **กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตตรจิต**

กามาวจรจิต

กามาวจรจิต เป็นจิตที่ประกอบด้วยตัณหาความดิ้นรนอยากมีอยากได้ ประพฤติเป็นไปในกามภูมิ หมายถึงจิตที่ท่องเที่ยวหรือข้องติดอยู่ในกามารมณ์ คือ **ยินดีติดอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์** เช่น พึงพอใจในรูปที่สวยงาม ในเสียงที่ไพเราะ ในกลิ่นที่หอม ในรสที่อร่อย ฯลฯ หรือไม่พึงพอใจในรูปที่ไม่สวยงาม ในเสียงที่ไม่ไพเราะ ในกลิ่นที่ไม่หอม ในรสที่ไม่อร่อย ฯลฯ ซึ่งรวมเรียกว่ากามารมณ์ กามาวจรจิตนี้มี ๕๔ ดวง แบ่งออกเป็นอกุศลจิต ๑๒ อเหตุกจิต (ไม่ประกอบด้วยเหตุ*) ๑๘ และกามาวจรโสภณจิต (กุศลจิต) ๒๔

๑. อกุศลจิต ๑๒ ดวง เป็นจิตที่ไม่ดีงามเป็นมูลไปในทางบาปอกุศล ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ และโมหมูลจิต ๒

ก. โลภมูลจิต ๘ คือ จิตที่ยินดีติดใจอยาก

---

*. เหตุในพุทธศาสนามี ๖ คือ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ และอโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ จิต ๑๘ ดวงนี้ ไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖ นี้

ได้ ท่านอธิบายว่ามีลักษณะอยากได้กำหนัดติดพันในอารมณ์ ทำให้จิตติดแน่นด้วยราคะ ระบมตรมเกรียมไปด้วยสังสารทุกข์อันประกอบด้วยชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ฯลฯ หาที่สุดมิได้ เหมือนชิ้นเนื้อติดแน่นอยู่บนกระเบื้องอันร้อน อันได้แก่ความปรารถนาพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสถูกต้องและธรรมารมณ์ ที่เรียกว่า กามารมณ์ ไม่ว่าจะเป็นอารมณ์เล็กน้อยปานใด แม้แต่เพียงเกิดความรู้สึก นิยมยินดีขึ้นในรูป ที่สวย งาม เสียงที่ไพเราะ ก็จัดเป็นโลภะ **โลภจิตนี้เกิดพร้อมด้วยความโสมนัสยินดีหรือเฉย ๆ ประกอบด้วยความเห็นผิดหรือปราศจากความเห็นผิด และเกิดขึ้นเองหรือโดยการชักจูง** เช่น เมื่อตากระทบรูป จิตเห็นไปว่าสวยงาม เกิดโสมนัสยินดีอยากได้เป็นของตน นี้เป็นโลภจิตเกิดพร้อมด้วยโสมนัสประกอบด้วยความเห็นผิด (เห็นว่ารูปสวยงามและเห็นเป็นตัวตนผิดจากสภาวะความเป็นจริง) และเกิดขึ้นเองโดยไม่มีการชักจูง โลภมูลจิตเมื่อแยกตามสัมปยุตตธรรมที่เข้าประกอบก็ได้เพียง ๘ ดวง ดังผังแสดงในหน้าต่อไป

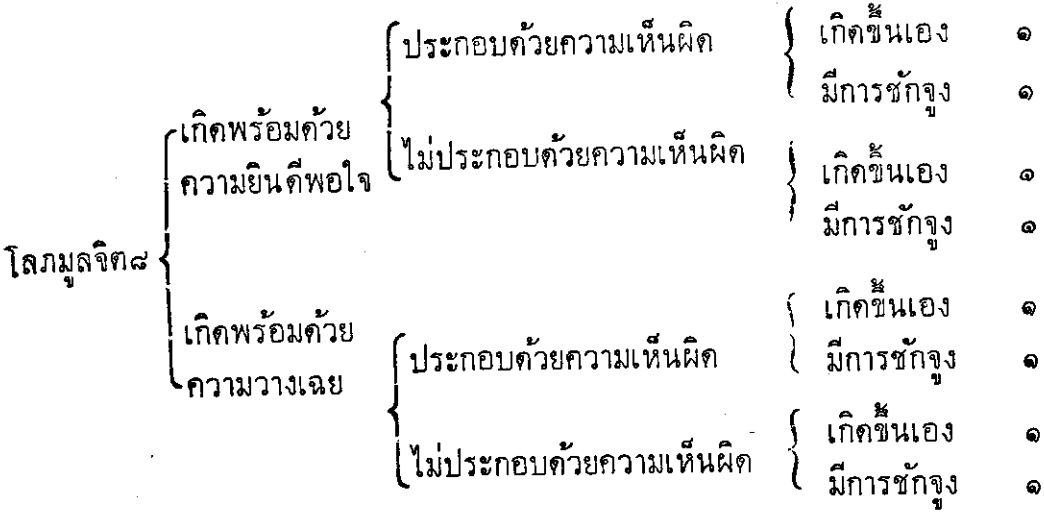
โลภมูลจิต๘
เกิดพร้อมด้วยความยินดีพอใจ
ประกอบด้วยความเห็นผิด
เกิดขึ้นเอง ๑
มีการชักจูง ๑
ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด
เกิดขึ้นเอง ๑
มีการชักจูง ๑
เกิดพร้อมด้วยความวางเฉย
ประกอบด้วยความเห็นผิด
เกิดขึ้นเอง ๑
มีการชักจูง ๑
ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด
เกิดขึ้นเอง ๑
มีการชักจูง ๑

ความเห็นผิด (คือผิดจากสภาวะ) หมายถึงความไม่รู้ไม่เข้าใจถึงสภาวะความจริง โดยมีความหลงเข้าใจผิดยึดมั่นถือมั่นอยู่ในบุคคล อัตต ชีวะ ฯลฯ ว่าเป็นความจริง คือถือว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคล ตัวตน เราเขา ซึ่งที่แท้ก็เป็นแต่เพียงสมมุติบัญญัติเท่านั้น สัตว์ บุคคล เราเขานั้น หาได้มีจริงเป็นจริงตามที่หลงเข้าใจไม่ เป็นความเห็นผิดที่ไม่รู้จริง ในขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ ความเห็นผิดนี้เรียกว่า**สักกายทิฏฐิ** มีอยู่เป็นสามัญทั่วไปในหมู่ปุถุชนทั้งหลาย โดยถือว่าเป็นเราเขาปลูกฝังอยู่ในจิตตลอดมา ถ้ามีอารมณ์เกิดขึ้นทุกครั้ง ก็ยึดถือว่าเป็นเราเป็นของเราอยู่ทุกอารมณ์ตลอด มองไม่เห็นความเป็นจริงตามสภาวธรรม จึงเป็นการยากที่จะละตัดสักกายทิฏฐิออกไปให้เด็ดขาดในฉับพลัน

ยังมีความเห็นผิดบางประการอันได้แก่ **อเหตุก-ทิฏฐิ** เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นเองเป็นเอง ไม่ได้อาศัยเหตุปัจจัยให้เกิดให้มีขึ้น ไม่เชื่อในเหตุ **นัตถิกทิฏฐิ** เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นไม่ใช่เป็นผลอันเนื่องมาแต่เหตุผลของการทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้โลกหน้าไม่มี

สัตว์บุคคลไม่มี เป็นแต่ธาตุประชุมกัน ตายแล้วก็สูญไม่เกิดอีก เชื่อว่าไม่มีอะไรทั้งนั้น และ **อกิริยทิฏฐิ** เห็นว่าการกระทำใด ๆ ไม่เชื่อว่าเป็นอันกระทำ ผลบาปบุญไม่มีแก่ผู้ทำ กระทำแล้วก็เป็นอันแล้วกันไป ไม่ถือว่าเป็นการกระทำ ปฏิเสธการกระทำโดยประการทั้งปวง ความเห็นผิด ๓ ประการที่กล่าวนี้เรียกว่านิยตมิจฉาทิฏฐิ ให้ผลโดยแน่นอนที่จะไปสู่ทุคคติในอันดับแห่งจุติจิต (ตาย) นอกจากนี้ความเห็นผิดยังมีอีกมากหลายประการ

ข. โทสมูลจิต ๒ คือ จิตที่เสียใจไม่ชอบใจ รวมตลอดถึงโกรธ เกลียด กลัว ฯลฯ ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสถูกต้องและธรรมารมณ์ ความเสียใจไม่ชอบใจนี้เกิดขึ้นไม่ว่าเล็กน้อยเพียงใด ก็นับว่าเป็นโทสจิตทั้งสิ้น **โทสจิตนี้เกิดพร้อมด้วยโทมนัส ความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ** ไม่ชอบใจ (ปฏิฆะ) และ **เกิดขึ้นเองหรือโดยการชักจูง** เช่น เมื่อตากระทบรูป จิตก็เห็น เกิดความไม่ชอบใจและเกลียด นี้เป็นโทสจิต เกิดพร้อมด้วยโทมนัสประกอบด้วยปฏิฆะความโกรธ และเกิดขึ้นเองโดยไม่มีการชักจูง หรือเมื่อขณะ

เห็นรูป มีผู้พูดชักจูงให้เกิดความไม่ชอบไม่พอใจ โทสจิต นั้นเกิดขึ้นโดยมีการชักจูงดังนี้ ขณะที่โทสจิตเกิดขึ้น ต้องประกอบด้วยโทมนัสเวทนา เพราะอารมณ์เป็นอนิฏฐารมณ์ จะประกอบด้วยโสมนัสเวทนาไม่ได้

โทสมูลจิต ๒ คือ (๑) เกิดพร้อมด้วยโทมนัสความเสียใจ ประกอบด้วยปฏิฆะความโกรธ เกิดขึ้นเอง ๑ และ (๒) เกิดพร้อมด้วยโทมนัสความเสียใจ ประกอบด้วยปฏิฆะความโกรธเกิดขึ้นโดยการชักจูงอีก ๑

ค. โมหมูลจิต ๒ คือ จิตที่หลงใหลในอารมณ์ไม่ประกอบด้วยปัญญารู้ตามความเป็นจริงของสภาวธรรม เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเฉยๆ ไม่ยินดียินร้าย ประกอบด้วยความสงสัย (วิจิกิจฉา) ดวง ๑ กับ ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจะ) ดวง ๑ เช่น ตากระทบรูป จิตก็เห็น รู้สึกเฉยๆ ไม่เกลียด ไม่รัก แต่มีความสงสัยไม่แน่ใจในอารมณ์ เป็นวิจิกิจฉา แต่ถ้าหลงคิดนึกไปต่างๆ เป็นอุทธัจจะความฟุ้งซ่าน โมหจิตย่อมเกิดพร้อมด้วยอุเบกขาความเป็นกลางๆ ซึ่งประกอบด้วยวิจิกิจฉาหรืออุทธัจจะอย่างใดอย่างหนึ่ง

ความสงสัย (วิจิกิจฉา) ในที่นี้หมายถึงไม่รู้ความจริงที่แน่นอนในขันธ์ อายตนะ ธาตุ กล่าวคืออารมณ์ที่เกิดแก่จิตนั้น ตามสภาวธรรมแล้วก็เป็นแต่เพียง ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่านั้น หาใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขาแต่อย่างใดไม่ วิจิกิจฉาทำให้เกิดความลังเลสงสัยตัดสินเด็ดขาดลงไปไม่ได้ ส่วนความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจะ) หมายถึงจิตที่ไม่สงบนิ่งอยู่ในอารมณ์เดียวฟุ้งซ่านไป

โมหมูลจิต ๒ คือ (๑) เกิดพร้อมด้วยความวางเฉย ประกอบด้วยความสงสัย เกิดขึ้นเอง ๑ และ (๒) เกิดพร้อมด้วยความวางเฉย ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน เกิดขึ้นเองอีก ๑

๒. อเหตุกจิต ๑๘ เป็นจิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖ คือ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ และ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ เป็นจิตกลางๆ ไม่เป็นบุญเป็นบาป หลายดวงเกิดขึ้นโดยวิบากของกรรมเก่า เช่น ตากระทบรูปที่สวยงาม จิตเกิดขึ้นเห็นรูปสวยงามนั้นเรียกว่า กุสลวิปากจักขุวิญญาณ การเห็นรูปสวย

งามนั้นเป็นวิบากของกุศลกรรม ในขณะที่เห็นนั้นคง เป็นแต่เพียงเห็นเท่านั้น ยังไม่ถึงชวนกิจคือ การเสพย์ อารมณ์ ยังหาทันได้ประกอบด้วยเหตุ คือ โลภะ โทสะ โมหะ หรือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ไม่ จึงไม่เป็นบุญ ไม่เป็นบาป ในทำนองเดียวกัน ถ้าเห็นรูปที่ไม่สวยงาม น่าเกลียดก็เป็นวิบากของอกุศลกรรม เรียกว่าอกุสล วิปากจักขุวิญญาณ และไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖

อเหตุกวิบากจิต ๑๐ ดวง คือ จักขุวิญญาณ ๒ โสตวิญญาณ ๒ ฆานวิญญาณ ๒ ชิวหาวิญญาณ ๒ กายวิญญาณ ๒ ซึ่งเป็นจิตเกิดขึ้นทางตา, หู, จมูก, ลิ้น และกาย, เนื่องจากวิบากของอกุศลกรรม เช่น เห็นรูป ที่ไม่สวย ได้ยินเสียงไม่ไพเราะ ได้กลิ่นที่ไม่ดี ฯลฯ มี อยู่ ๕ ดวง และเกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย เนื่องจาก วิบากของกุศลกรรมเช่นเห็นรูปที่สวย ได้ยินเสียงที่ ไพเราะ ได้กลิ่นที่หอม ฯลฯ มีอยู่ ๕ ดวง รวม ๑๐ ดวงนี้ เรียกว่า ทวิปัญจวิญญาณ ทุกครั้งที่เห็นรูป จักขุวิญญาณ ก็เกิด ทุกครั้งที่ได้ยินเสียง โสตวิญญาณก็เกิด ฯลฯ ทุก

ครั้งที่กายสัมผัสถูกต้อง กายวิญญาณรู้เย็นร้อนอ่อนแข็ง ก็เกิด ในวันหนึ่งอารมณ์ที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กายนั้นมากนักจนนับครั้งไม่ได้ เป็นวิบากเนื่องมาจากกรรมที่ได้สั่งสมไว้ ปุถุชนมิใคร่ได้คิดนึก มักปล่อยให้ผ่านไป ๆ โดยปราศจากความสนใจ

อเหตุกวิปากจิตอีก ๕ คือ สัมปฏิจฉนะ ๒ สันติรณะ ๓ เป็นจิตที่เกิดขึ้นต่อจากทวิปัญจวิญญาณ มีหน้าที่รับช่วง และพิจารณา อารมณ์ที่เกิด ขึ้นเป็นไป ตามลำดับของวิถีจิต

ในอเหตุกจิต ๑๘ นี้มีจิต ๓ ดวงเรียกว่า อเหตุกกิริยา คือ ปัญจทวาราวัชชนจิต และมโนทวาราวัชชนจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นเป็นเองตามธรรมชาติมิได้อาศัยวิบากของกรรม เกิดขึ้นเพื่อรับอารมณ์ขึ้นสู่วิถีของจิตเป็นการ **กระทำตามหน้าที่** ทุกครั้งที่อารมณ์มากระทบ และไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖ กับหสิตุปาทจิต ๑ ซึ่งเป็นจิต (ยิ้ม) ของพระอรหันต์ต่อ อโนพาริกอารมณ์อันเป็นอารมณ์ที่ไม่เปิดเผย ซึ่งเห็นได้ด้วยอภิญญาจิต

๓. **กามาวจรโสภณหรือมหากุศลจิต ๒๔** เป็นจิตที่ดีงาม เป็นไปทางบุญกุศลเกี่ยวแก่กามารมณ์ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสถูกต้องและธรรมารมณ์ แบ่งออกเป็นมหากุศลจิต ๘ มหาวิบากจิต ๘ และมหากิริยาจิต ๘

ก. มหากุศลจิต ๘ เป็นจิตที่กระทำบุญกุศลเกิดพร้อมด้วยความยินดี, โสมนัส, หรือเฉยๆ ประกอบด้วยปัญญา (ความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง) หรือไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นเองหรือถูกชักจูง **การทำบุญกุศลที่ประกอบด้วยปัญญา** คือ มีจิตคิดเห็นทันต่อสภาวะความจริงว่า ทุกสิ่งล้วนเป็นอนิจจัง เกิดขึ้นแล้วก็เปลี่ยนแปลงดับไป เป็นทุกข์เพราะตั้งคงถาวรอยู่ไม่ได้ และเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตนบังคับบัญชาไม่ได้ มิใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขาแต่อย่างใด ที่ว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขานั้น เป็นแต่เพียงสมมุติบัญญัติ มิใช่ความจริงแท้ การทำบุญกุศลประกอบด้วยปัญญาดังกล่าวย่อมมีอานิสงส์แรง เพราะเป็นการกระทำที่รู้เห็นถูกต้องตรง

ต่อความจริง ส่วนการทำบุญที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา เช่น การทำไปตามจารีตประเพณี ไม่รู้ตามสภาวะความจริง ปรารถนาอยากได้อย่างนั้นอย่างนี้อันเป็นโลภะ ย่อมจะได้อานิสงส์น้อยและเจือปนกับอกุศลด้วย การทำบุญอันเนื่องด้วยกามาวจรจิตไม่ว่าจะวิจิตรพิสดารประการใด คงไม่พ้นไปจากลักษณะของมหากุศล จิตดวงใด ดวงหนึ่ง ในจำนวน ๘ ดวง ดังต่อไปนี้ :-

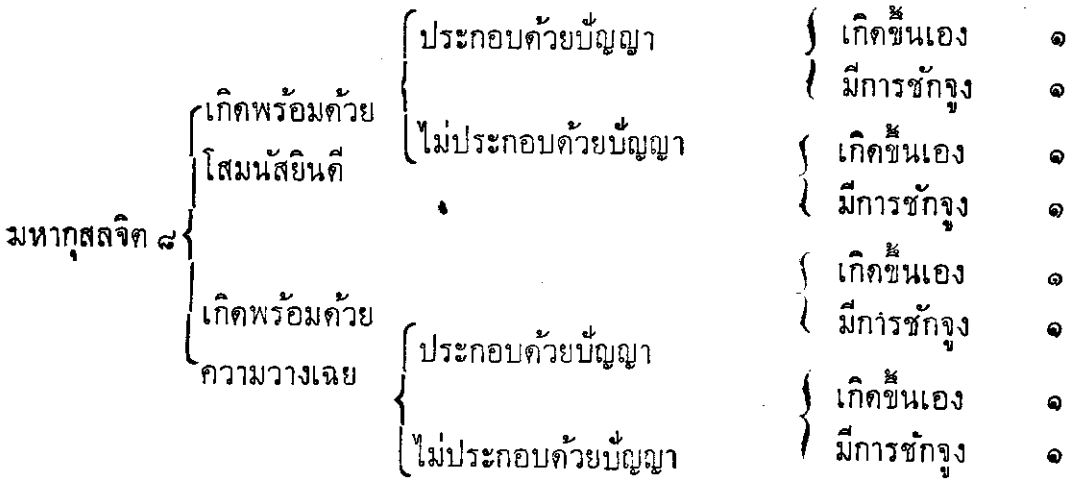
มหากุสลจิต ๘
เกิดพร้อมด้วยโสมนัสยินดี
ประกอบด้วยปัญญา
เกิดขึ้นเอง ๑
มีการชักจูง ๑
ไม่ประกอบด้วยปัญญา
เกิดขึ้นเอง ๑
มีการชักจูง ๑
เกิดพร้อมด้วยความวางเฉย
ประกอบด้วยปัญญา
เกิดขึ้นเอง ๑
มีการชักจูง ๑
ไม่ประกอบด้วยปัญญา
เกิดขึ้นเอง ๑
มีการชักจูง ๑

ข. มหาวิบากจิต ๘ คือจิตที่เป็นวิบากเกิดขึ้นจากการกระทำมหากุศล ให้ผลสำเร็จเป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิต ตทาลัมพณะ มหาวิบากเป็นผู้แต่งสมบัติในภพ ไม่ว่าการทำกุศลใด เช่น การทำบุญตักบาตร อันเรียกว่ามหากุศลนั้น เมื่อกระทำลงไปแล้ว วิบากอันเป็นผลซึ่งเรียกว่า มหาวิบาก ก็ย่อมจะถูกเก็บประทับไว้ในจิต และสนองผลให้ในกาลต่อไป ตัวอย่างที่เห็นได้ง่าย เช่นผู้ที่เลี้ยงให้อาหารสัตว์ ในไม่ช้าผู้เลี้ยงจะเกิดความเมตตากรุณาแก่สัตว์นั้น นี่ก็เพราะผลของการบุญที่ให้อาหารแก่สัตว์ เป็นกุศลวิบากเก็บประทับไว้ในจิต ครั้งแล้วครั้งเล่าเป็นปัจจัยให้เกิดกุศล มีจิตเมตตากรุณาขึ้นในปัจจุบันชาติ จึงไม่จำต้องกล่าวว่า มหากุศลที่ทำแล้วย่อมให้วิบากเป็นผลเป็นปัจจัยให้ไปเกิดในสุคติภูมิ มีมนุษย์และเทวดา มีความสุขสำราญตามโลกียวิสัยนั้นเลย

ที่ว่าวิบากให้ผลสำเร็จเป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิตนั้น หมายความว่า เมื่อได้กระทำกุศลใดลงไปแล้ว วิบากหรือผลของกุศลกรรมนั้น ย่อมเป็นปัจจัยเป็นชนกกรรมนำให้ไปเกิด (ปฏิสนธิ) ในสุคติภูมิ เมื่อปฏิสนธิแล้ววิบากของกุศลกรรมก็เข้ารักษา (ภวังคะ)

แต่งสมบัติความสุขสมบูรณ์ในภพชาตินั้น ให้ดำเนินสืบต่อไปจนถึงจุติจิตคือตาย

มหาวิบากจิต ๘ เป็นวิบากของมหากุศลจิต ๘ มีลักษณะประกอบ คือ องค์ธรรมส่วนใหญ่เหมือนกันกับมหากุศลจิต ๘ ที่ได้แสดงไว้แล้ว

ค. มหากิริยาจิต ๘ นี้เป็นจิตของพระอรหันต์ หาใช่จิตของปุถุชนไม่ พระอรหันต์เมื่อสำเร็จมรรคผลแล้ว ยังมิได้ดับขันธนิพพาน ก็ยังมีความเป็นอยู่กระทำกิจการงานอย่างบุคคลธรรมดา ต่างกันแต่ว่าจิตของท่านบริสุทธิ์ปราศจากกิเลส การใดที่ท่านกระทำลงไปก็สักแต่เพียงได้ชื่อว่ากระทำเท่านั้น มิได้ประกอบด้วยความปรารถนาพอใจหวังในผลอย่างใดแก่ท่านไม่ ท่านกระทำลงโดยปราศจากกิเลสและอุปาทาน จึงไม่มีวิบากคือผลเกิดสนอง เรียกการกระทำนั้นเป็นแต่เพียงกิริยา พระอรหันต์พ้นแล้วหรือประหาณอกุศลมูลจิตได้เด็ดขาดแล้วการกระทำบาปอกุศลของท่านย่อมไม่มี คงเป็นไปแต่ในทางดีทางชอบ จึงเรียกว่า มหากิริยา

มหากิริยาจิต ๘ มีลักษณะประกอบคือองค์ธรรมส่วนใหญ่ เหมือนกันกับมหากุศลจิต ๘ ที่ได้แสดงไว้แล้ว

รูปาวจรจิต

รูปาวจรจิต จิตที่ประกอบด้วยตัณหายากมีอยากเป็นต้นรนประพฤติเป็นไปในรูปภูมิ หมายถึงจิตที่หน่วงเหนี่ยว **ติดอยู่ในอารมณ์ของรูปฌาน** คือจิตที่ติดแนบแน่นเพ่งอยู่กับอารมณ์ของกรรมฐานมีปถวีกสิณ (ดิน) เป็นต้น ทั้งนี้เมื่อบุคคลมาเบื่อหน่ายต่ออารมณ์อันเป็นกามาวจรต่าง ๆ มี รูป เสียง กลิ่น รส ฯลฯ ที่มากระทบสัมผัสเกิดดับสลับซับซ้อนอยู่เหลือล้นนั้น ต้องการให้จิตสงบนิ่งอยู่แต่ในอารมณ์เดียว ปราศจาก นิวรณ์ หรือเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นความจริง จึงได้เอาดินเป็นต้นมาทำเป็นกสิณใช้สำหรับให้จิตยึดเกาะ กำหนดจิตให้เพ่งอยู่แต่ที่ดินนั้น บริกรรมว่า ดิน ๆ อยู่ตลอดเรื่อยไป จิตของผู้นั้นก็จะค่อย ๆ ผูกกระชับอยู่กับดินที่เป็นกสิณนั้นไม่พุ่งซ่านไปที่อื่น แนบแน่นเกิดเป็นฌานจิตในมโนทวาร ยึดเห็นแต่ดินเป็นรูปกสิณอยู่อารมณ์เดียว ฌานจิตนี้แหละเรียกว่า **รูปาวจรจิต** รูปาวจรจิตมี ๑๕ ดวง

คือ รูปาวจรกุศลจิต ๕ รูปาวจรวิปากจิต ๕ และรูปาวจรกิริยาจิต ๕

• **รูปาวจรกุศลจิต ๕** แบ่งออกเป็น

(๑) **ปฐมฌานกุศลจิต** ประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ คือ

ก. วิตกเจตสิก คือ การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ เช่น ต้องการทำฌานโดยปถวีกสิณ ครั้งแรกก็ต้องเอาจิตเข้าไปตั้งจดจ่ออยู่ที่ปถวีกสิณนั้น เรียกว่า **วิตก**

ข. วิจารเจตสิก คือ การเคล้าคลึงประคับประคองอารมณ์กสิณนั้นไว้มิให้ตกหลุดไปจากจิต เช่น ที่บริกรรมว่า ดิน ๆ อยู่เรื่อยไป เพื่อให้จิตนั้นเกาะอยู่ที่กสิณ เรียกว่า **วิจาร**

ค. ปีติเจตสิก คือ ความยินดีพอใจในอารมณ์กสิณนั้น

ง. สุข (เวทนาเจตสิก) คือ ความสุขใจเกิดขึ้นในอารมณ์กสิณนั้น

ปีติและสุข ๒ ประการนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยกามคุณ

๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เรียกว่า ปีติ มีอามิสหรือสุขมีอามิส แต่ถ้าเกิดขึ้นโดยอาศัยวิเวกหรือสมาธิในกรรมฐานแล้ว ย่อมไม่ประกอบด้วยกามคุณ ๕

จ. เอกัคคตาเจตสิก คือ ความสงบตั้งอยู่ในอารมณ์เดียวคืออารมณ์กสิณนั้น ไม่ซัดส่ายไปที่อื่น

เมื่อกำลังบำเพ็ญภาวนาอยู่ องค์ฌานทั้ง ๕ นี้เกิดขึ้นพร้อมกันในขณะจิตใด จิตนั้นขึ้นสู่อัปปนาวิถีได้ชื่อว่า รูปาวจรกุศลจิต และนับเป็นปฐมฌาน

(๒) **ทุติยฌานกุศลจิต** มีองค์ฌาน ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา โดยละวิตกเสีย

(๓) **ตติยฌานกุศลจิต** มีองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา โดยละวิจารเสีย

(๔) **จตุตถฌานกุศลจิต** มีองค์ฌาน ๒ คือ สุข และเอกัคคตา โดยละปีติเสีย

(๕) **ปัญจมฌานกุศลจิต** มีองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา โดยละสุขเสีย และอุเบกขาเกิดขึ้นแทน

เมื่อตั้งจิตไว้ได้ในปฐมฌานอันมีองค์ฌาน ๕ นั้นแล้ว อารมณ์อื่นนอกจากอารมณ์แห่งกสิณที่เพ่งนั้นก็ไม่เข้ามากระทบจิต จิตตั้งอยู่แต่ในอารมณ์กสิณนั้นอารมณ์เดียว ถ้าต้องการจะทำฌานกุศลในขั้นสูงขึ้น ก็ปฏิบัติเช่นเดียวกันกับการทำปฐมฌาน แต่ต้องละองค์ฌานให้น้อยลงตามลำดับ (วิธีการเกี่ยวแก่การกระทำรูปฌานและอรูปฌานขอได้โปรดศึกษาจากพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค)

๒ **รูปาวจรวิปากจิต ๕** คือ ปฐมฌานวิปากจิต ทุติยฌานวิปากจิต ตติยฌานวิปากจิต จตุตถฌานวิปาก-จิต และปัญจมฌานวิปากจิต จิต ๕ ดวงนี้เกิดขึ้นเป็นผลของรูปาวจรกุศล กล่าวคือ เมื่อทำรูปาวจรกุศลจิตจนได้ปฐมฌาน ทุติยฌาน ฯลฯ แล้ว วิปากคือผลก็เกิดขึ้นสนองตามลำดับแห่งฌานนั้น ฌานจิตเป็นมหัคคตกุศลสูงกว่ามหากุศล จิตของผู้ได้ฌานสงบระงับอยู่ในอารมณ์ของฌานพ้นไปจากกามาวจรจิตปราศจากนิวรณ์ เมื่อตายจาก ปัจจุบันชาติ และจุติจิตนั้น หน่วง อยู่ในอารมณ์ ของฌาน ก็ไปบังเกิดในชั้นรูปพรหม ถ้าฌานเสื่อมเป็น

อันตรายก็ไม่ได้รับผลและเป็นอโหสิกรรม ไม่มีโอกาสไปปฏิสนธิในรูปพรหม

๓. **รูปาวจรกิริยาจิต ๕** เป็นจิตของพระอรหันต์ในขณะที่ท่านเข้าอยู่ในฌานสมาบัติของรูปาวจร คือ อยู่ในปฐมฌาน ทุติยฌาน ฯลฯ เป็นมหัคคตกิริยาจิต และไม่มีวิบากที่จะให้ผลในต่อไป ท่านพ้นแล้วจากอาสวกิเลส ไม่มีการเกิดอีก

รูปาวจรวิบากจิต ๕ และรูปาวจรกิริยาจิต ๕ มีองค์ธรรมส่วนใหญ่ประกอบเหมือนกับรูปาวจรกุศลจิต ๕ ที่แสดงไว้แล้ว

อรูปาวจรจิต

อรูปาวจรจิต จิตที่ประกอบด้วยตัณหาอยากมีอยากเป็นต้นรนประพฤติเป็นไปในอรูปภูมิ หมายถึงจิตที่ท่องเที่ยว ติดอยู่ในอารมณ์ของอรูปฌาน คือ ฌานที่ไม่เพ่งรูปหรือฌานที่ไม่ยึดเอารูปเป็นอารมณ์ ท่านที่บรรลุบัญจมฌานในการยึดรูปดังกล่าวแล้วในรูปาวจรจิต เกิดความเบื่อหน่ายเห็นว่า การยึดรูปยังมิใช่ทางที่จะหลุดพ้นจากทุกข์ได้ รูปยังเป็นอารมณ์แห่งทุกข์อยู่ การปราศจากรูปย่อมเป็นทางพ้นทุกข์ จึงได้กำหนดอารมณ์ใหม่โดยยึดเอาอารมณ์ที่ไม่มีรูป คือ อากาส วิญญาณ ความไม่มีอะไร และ สัญญา เป็นอารมณ์ในการเพ่ง จนจิตนั้นเกิดเป็นฌานแน่วแน่ ติดอยู่ใน อารมณ์ นั้น ๆ เรียกว่า อรูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต (อรูปฌาน) เป็นจิตที่สูงกว่ารูปาวจรจิต (รูปฌาน) เพราะจะต้องได้บัญจม-รูปาวจรจิต (บัญจมฌาน) เสียก่อนจึงจะทำฌานในอรูปาวจรจิตได้ เป็นจิตที่เพ่งโดยผู้บำเพ็ญเพียรมิได้มีความปรารถนาในรูป

อารมณ์ที่ใช้ในการเพ่งของอรูปาวจรจิตได้แก่ธรรมารมณ์ซึ่งมีอยู่ ๔ ประการ คือ อากาสบัญญัติวิญญาณนัตถิภาวะ (ความไม่มีอะไร) และสัญญา อรูปาวจรจิตมี ๑๒ ดวง คือ **อรูปาวจรกุศลจิต ๔ อรูปาวจรวิปากจิต ๔ และอรูปาวจรกิริยาจิต ๔**

๑. อรูปาวจรกุศลจิต ๔ ได้แก่

ก. อากาสานัญจายตนกุศลจิต คือ **อรูปฌานที่ ๑** มีอธิบายว่า เมื่อเจริญภาวนาจนได้บัญจมรูปฌานแล้ว รู้สึกเบื่อหน่ายที่เห็นว่ายังมีโทษในรูป โรคภัยไข้เจ็บอันตรายต่าง ๆ เกิดมีเป็นขึ้นเป็นทุกข์เดือดร้อนก็เพราะมีรูป รูปฌานยังไม่พ้นไปจากทุกข์ได้เพราะอาศัยรูปเกาะเกี่ยวอยู่ จึงปรารถนาดิ้นรนจะให้พ้นไปจากรูป เมื่อความปรารถนาแรงกล้ามากขึ้น ก็มิได้กำหนดเอารูปกสิณเป็นอารมณ์ มีความใส่ใจในอากาศอันปราศจากรูปเป็นอารมณ์เจริญภาวนาอยู่ เวลาเมื่อรูปกสิณอันตรธาน หายไป อากาศปรากฏแจ้งอยู่ในมโนทวาร อากาศนี้เรียกว่ากสิณุคฆาฏิมากาส คือความ

ว่าง เช่นในบัญจมรูปฌานแพ่งปถวีกสิณ เมื่อต้องการทำอากาสานัญจายตนฌาน ก็เพิกอารมณ์ปถวีกสิณเสียแพ่งเอาอากาศที่ว่างจากกสิณนั้นเป็นภาวนาอารมณ์สืบไป โดยบริกรรมว่า **อากาโส อนนฺโต** ๆ อากาศไม่มีที่สุด ๆ จิตก็ละเอียดยิ่งขึ้น ๆ จนยังให้เกิดอากาสานัญจายตนฌาน ยึดหน่วงเอาอากาศนิมิตนั้นเป็นอารมณ์ (เพิกคือไม่นึกถึงนิมิตนั้น อนนฺตํ = ไม่มีที่สุดคือไม่มีเกิดดับมีการเกิดขึ้นเพราะมนสิการ)

ข. **วิญญานัญจายตนกุศลจิต** คือ **อรูปฌานที่ ๒** เป็นจิตพิจารณาแพ่งวิญญาณความรู้สึกไม่มีที่สุด กล่าวคือ เมื่อการเจริญภาวนาจนได้บรรลุถึงอากาสานัญจายตนฌาน (อรูปฌานที่ ๑) และได้เพียรเจริญอยู่จนเกิดความชำนาญแล้ว เกิดความปรารถนาอยากได้ฌานที่สูงขึ้น อาจเห็นว่าอรูปฌานที่ตนได้แล้วนั้นยังใกล้อยู่กับรูปฌาน จะได้ละเอียดเหมือนวิญญาณหาได้ไม่ อาจมีการเสื่อมไปได้ จึงน้อมเอาอารมณ์ที่มั่นกว่าโดยละจากอากาสานัญจายตนฌาน มาใส่ใจในวิญญาณที่

รู้ อากาสานัญจายตน ฌาน นั้น บริกรรมว่า **วิญฺญาณ**ำ **อนนฺต**ำ ๆ วิญญาณความรู้สึกไม่มีที่สิ้นสุด ๆ จนยังให้เกิดวิญญานัญจายตนฌาน

ค. **อากิญจัญญายตนกุศลจิต** คือ **อรูปฌานที่ ๓** เป็นจิตพิจารณาเพ่งความไม่มีอะไร กล่าวคือเมื่อเจริญภาวนาอรูปฌานที่ ๒ คือเพ่งวิญญานที่รู้อากาศบัญญัติจนวิญญานัญจายตนฌานเกิดและมีความชำนาญใน ฌานนั้นแล้ว ภายหลังตระหนักในความว่างเปล่าเห็นว่า ทั้งหมดทั้งปวงไม่มีอะไรเลย จึงละจากเพ่งวิญญาณความรู้สึกในอรูปฌานที่ ๒ เสีย น้อมเอาอารมณ์ที่ไม่มีอะไรเลยนั้นมาเจริญภาวนาโดยบริกรรมว่า **นัตถิ กิญจิ** ๆ น้อยหนึ่งนิดหนึ่ง ไม่มี ๆ จนเกิดอากิญจัญญายตนฌาน

ง. **เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุศลจิต** คือ **อรูปฌานที่ ๔** เป็นจิตพิจารณาเพ่งสัญญาความรู้อันละเอียด กล่าวคือ เมื่อการเจริญภาวนาอารมณ์ที่ไม่มีอะไรเลยจนอากิญจัญญายตนฌานเกิด สัญญาความรู้อันหยาบก็

เปลี่ยนสภาพเป็นสัญญาละเอียดประณีตขึ้น การพิจารณาก็ปรากฏสัญญาบ้าง ไม่ปรากฏบ้าง จะว่ามีก็ไม่ใช่ จะว่าไม่มีก็ไม่เชิง ทั้งนี้เป็นเพราะสัญญาความรู้นั้นละเอียดอ่อนประณีตยิ่งนัก กล่าวอีกนัยหนึ่ง สัญญาหยาบที่รู้ใช้เป็นกิจลักษณะได้นั้นไม่มี คงเหลือแต่สัญญาละเอียดที่จวนจะหมดและใช้ทำอะไรไม่ได้มีอยู่ เหมือนภาชนะใส่กะบี่เอาน้ำล้างแล้ว เนื้อกะบี่ไม่มีแต่กลิ่นนั้นยังอยู่ เมื่อละจากความไม่มีอะไรในอากิญจัญญายตนฌานแล้ว ก็มาเอาใส่ใจในสัญญาความรู้อันละเอียดอ่อนนั้นโดยบริกรรมว่า เอตๆ สนฺตๆ เอตๆ ปณีตๆ นี่สงบนี่ประณีต ๆ จนยังให้เกิดเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน

(อารมณ์ของอรูปฌาน โปรดดูอารัมมณปัจจัย ประกอบด้วย)

๒. **อรูปาวจรวิปากจิต ๔** เป็นผลของอรูปาวจรกุศล กล่าวคือเมื่ออรูปฌานกุศลจิตใดเกิดขึ้น วิบากคือ ผลก็เกิดขึ้นตาม อรูปฌานนั้นเป็นมหัคคตกุศลละเอียดประณีตสูงกว่ารูปฌาณ เมื่อตายจากปัจจุบันชาติ

ถ้าจุติจิตยังหน่วงในอารมณ์อรูปฌานอยู่ ก็ไปบังเกิดในอรูปพรหมตามชั้นของฌานนั้น

๓. อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ เป็นจิตของพระอรหันต์ในขณะที่อยู่ในฌานสมาบัติของอรูปาวจร เป็นมหัคคตกิริยาแต่ไม่มีวิบากที่จะให้ผลในต่อไป เพราะพระอรหันต์หมดอาสวกิเลสและไม่มีการเกิดอีก

อรูปพรหมที่ไม่ใช่พระอริยะ คือ สามัญพรหมปุถุชนที่ยังไม่ได้มัคคจิตเบื้องต่ำ ย่อมไม่สามารถปฏิบัติให้ได้ มรรค ผล เพราะการที่จะปฏิบัติให้ได้มรรคผลต้องอาศัยรูปนามเป็นอารมณ์ แต่อรูปพรหมนั้นไม่ปรารถนารูป จึงมีแต่นามประการเดียว แต่อย่างไรก็ดี อรูปธรรมนี้ก็เป็นคุณวิเศษอยู่มาก เพราะตราบใดที่ยังครองรูปขันธ์อยู่ ย่อมต้องเผชิญกับทุกข์ต่างๆ นานาประการ ถ้าพ้นจากรูปสัญญาไปได้แล้ว สัญญาอันเกิดจากรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทั้งดีและชั่วก็ไม่เกิดขึ้น ทุกข์เพราะรูปสัญญานั้นๆ ก็ไม่มี

อรูปาวจรกุศลถ้าไม่มีการเสื่อมหรืออันตรายสลายไป ย่อมได้รับผลคือ วิบากเกิดเป็นอรูปพรหมในชาติที่ถัดจากปัจจุบันชาติไป ถ้าฌานนั้นเสื่อมเป็นอันตรายก็ไม่ได้รับผล และเป็นอโหสิกรรมคือกรรมที่ไม่มีโอกาสให้ผลเสนองในต่อไป

การเจริญสมถภาวนาคือการทำฌาน มีอารมณ์หรือที่เรียกว่าอารมณ์กรรมฐานสำหรับเจริญสมถภาวนา ๔๐ ประการ คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปปมัญญาหรือพรหมวิหาร ๔ อาหารปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตุววัตถาน ๑ และอรูปกรรมฐาน ๔

โลกุตตรจิต

โลกุตตรจิต คือ จิตในขณะที่เข้ารู้อารมณ์พระนิพพาน เป็นจิตที่เกิดแก่พระอริยบุคคล ประพฤติเป็นไปในโลกุตตระ พ้นจากโลกทั้ง ๓ อันได้แก่กามโลก รูปโลก และอรูปโลก อีกนัยหนึ่งหมายความว่า จิตที่มีอารมณ์เหนือรูป นาม บัญญัติ ที่มีอยู่ในโลก มีความสามารถที่จะรับอารมณ์ของสภาวธรรม ที่นอกจากโลกหรือเหนือโลกได้ อารมณ์นั้น ได้แก่พระนิพพาน โลกุตตรจิตมี ๘ ดวงโดยสังเขป หรือ ๔๐ ดวงโดยพิสดาร คือ โลกุตตรมัคคจิต ๔ หรือ ๒๐ และโลกุตตร-ผลจิต ๔ หรือ ๒๐

โลกุตตร = โลก + อุตตร. โลก แปลว่าธรรมชาติที่แตกสลาย อุตตร แปลว่าพ้นไปหรือเหนือ โลกุตตระจึงแปลว่าพ้นไปจากโลกที่แตกสลาย หรืออยู่เหนือโลก จิตที่สัมพันธ์กับโลกุตตระชื่อว่า โลกุตตรจิต มีอยู่ ๒ คือ มัคคจิต และผลจิต

๑. **มัคคจิต** หรือโลกุตตรกุศลจิต ๔ ได้แก่ โสดาปัตติมัคคจิต ๑ สกทาคามิมัคคจิต ๑ อนาคามิมัคคจิต ๑ และอรหัตตมัคคจิต ๑

ก. **โสดาปัตติมัคคจิต** เป็นจิตของพระอริยบุคคลที่ได้สำเร็จจากการเจริญวิปัสสนาภาวนา มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ในอันดับแรก โดยละอกุศลธรรม เช่นโลภจิตที่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง โมหจิตที่ประกอบด้วยวิจิกิจฉาความสงสัย ๑ ดวง ฯลฯ

ข. **สกทาคามิมัคคจิต** เป็นจิตของพระอริยบุคคลที่ได้ทำความเพียรต่อจากโสดาปัตติมัคคจิต จนได้สำเร็จเป็นพระสกทาคามี ได้พระนิพพานเป็นอารมณ์ในอันดับที่ ๒ โดยละอกุศลธรรมเป็นสมุจเฉทได้ตามที่พระโสดาบันละได้แล้ว กับทำให้ราคะ โทสะ โมหะ เบาบางลง

ค. **อนาคามิมัคคจิต** เป็นจิตของพระอริยบุคคลที่ได้กระทำความเพียรต่อจากสกทาคามิมัคคจิต จนได้สำเร็จเป็นพระอนาคามี ได้พระนิพพานเป็นอารมณ์ในอันดับที่ ๓ โดยละอกุศลธรรม คือ กามราคะ พยาบาทะ ได้สิ้นสุดลงเด็ดขาด

ง. อรหัตตมัคคจิต เป็นจิตของพระอริยบุคคลที่ได้กระทำความเพียรต่อจากอนาคามิมัคคจิต จนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ได้พระนิพพานเป็นอารมณ์ในอันดับที่๔ ละอกุศลธรรมที่ยังเหลืออยู่ได้เด็ดขาด ประหารอาสวกิเลสเป็นสมุจเฉทได้หมดสิ้น

มัคคจิตทั้ง ๔ เกิดขึ้นครั้งเดียวเท่านั้นแล้วก็ดับไม่มีการเกิดซ้ำอีก ไม่เหมือนจิตอื่นที่เกิดได้บ่อยครั้ง

๒. ผลจิต หรือโลกุตตรวิปากจิต ๔ เมื่อมัคคจิตเกิดขึ้นและดับลง ผลจิตก็เกิดขึ้นสืบเนื่องต่อไปโดยไม่มีจิตใดมาคั่นในระหว่างเป็น อกาลิโก คือไม่มีกาลเวลาเป็นกำหนด เมื่อมัคคจิตเกิดขึ้นและดับลง ผลจิตก็เกิดขึ้นตามมาในทันทีทันใดนั้น ไม่ต้องปฏิบัติหรือกระทำอย่างใดอีกเพื่อให้ผลจิตเกิด ผลจิตเป็นวิบากของมัคคจิต มีลำดับเกิดขึ้นดังต่อไปนี้

ก. **โสดาปัตติผลจิต** เกิดขึ้นเมื่อโสดาปัตติมัคคจิตดับลง พระอริยบุคคลผู้ได้โสดาบันนั้นจะปฏิสนธิในกามภูมิคือมนุษย์และเทวดาอีกไม่เกิน ๗ ชาติ แล้วแต่บารมีที่อบรม

ข. สกทาคามิผลจิต เกิดขึ้นเมื่อสกทาคามิมัคคจิตดับลง พระอริยบุคคลนี้เมื่อจุติจากมนุษย์ ก็จะบังเกิดขึ้นในเทวโลก จุติจากเทวโลกแล้วจะกลับมาปฏิสนธิในมนุษยโลกอีกคราวหนึ่งจึงจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์สิ้นสังสารทุกข์

ค. อนาคามิผลจิต เกิดขึ้นเมื่ออนาคามิมัคคจิตดับลง พระอริยบุคคลนี้จะไม่ปฏิสนธิในกามภูมิคือมนุษย์และเทวดาอีก คือจะปฏิสนธิในพรหมโลก และเฉพาะอย่างยิ่งคือสุทธาวาสภูมิ แล้วก็เข้าสู่พระนิพพานในภูมินั้น

ง. อรหัตตผลจิต เกิดขึ้นเมื่ออรหัตตมัคคจิตดับลง พระอริยบุคคลนี้ไม่มีชาติภพอีกต่อไป เข้าสู่พระนิพพานขาดจากวัฏฏสงสารในชาตินั้น

กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตตรจิต ที่ได้แสดงมาทั้งหมดข้างต้นนี้ เมื่อกล่าวโดยสภาวจิตย่อมมีเพียงดวงเดียวเท่านั้น แต่เมื่อจำแนกออกตามอารมณ์ที่สัมปยุตตธรรมเกิดร่วมด้วยแล้ว ก็ย่อมได้จิต ๘๙ ดวง คือ

อกุศลจิต ๑๒ ดวง	โลภจิต	๘
	โทสจิต	๒
	โมหจิต	๒
กุศลจิต ๒๑ ดวง	มหากุศลจิต	๘
	รูปาวจรกุศลจิต	๕
	อรูปาวจรกุศลจิต	๔
	โลกุตตรกุศลจิต(มัคคจิต)	๔
วิบากจิต ๓๖ ดวง	อเหตุกอกุศลวิบากจิต	๗
	อเหตุกกุศลวิบากจิต	๘
	มหาวิบากจิต	๘
	รูปาวจรวิบากจิต	๕
	อรูปาวจรวิบากจิต	๔
	โลกุตตรวิบาก(ผลจิต)	๔
กิริยาจิต ๒๐ ดวง	อเหตุกกิริยาจิต	๓
	มหากิริยาจิต	๘
	รูปาวจรกิริยาจิต	๕
	อรูปาวจรกิริยาจิต	๔

รวม ๘๙ ดวง

ส่วนที่จัดเป็นจิตพิสดารมี ๑๒๑ ก็เพราะในจิต ๘๙ ดวงนั้น เฉพาะโลกุตตรจิต๘ คือมัคคจิต๔ ผลจิต๔ ย่อมเกิดได้ ๒ ทาง คือ บุคคลที่เจริญวิปัสสนาภาวนา โดยอาศัยรูปนามเป็นอารมณ์ จนได้มัคค์ผลมีพระนิพพาน เป็นอารมณ์ สำเร็จเป็นพระอริยะชื่อว่า สุกขวิปัสสกบุคคล มีจิตเป็นโลกุตตร ๘ คือ มัคค์ ๔ ผล ๔

แต่บุคคลอีกประเภทหนึ่ง เจริญสมถภาวนา มาก่อนและได้รูปฌานกับอรูปฌานแล้ว เอาองค์ฌาน นั้นมาเจริญวิปัสสนาภาวนาจนได้มัคค์ผลเป็นพระอริยะ ชื่อว่าฌานลาภีบุคคล จิตของฌานลาภีบุคคลนั้นในขั้น โลกุตตระมีฌานประกอบด้วย จึงมีจิตที่เพิ่มขึ้นเป็น ๔๐ ดวง แตกต่างกับจิตของสุกขวิปัสสกบุคคลตามที่ กล่าวแล้วคือ : –

จำนวนจิตของฌานลาภีบุคคล

	ปฐมฌาน	ทุติยฌาน	ตติยฌาน	จตุตถฌาน	ปัญจมฌาน	
โสดาปัตติมัคคจิต ๕ =	๑	๑	๑	๑	๑	
สกทาคามิมัคคจิต ๕ =	๑	๑	๑	๑	๑	๒๐
อนาคามิมัคคจิต ๕ =	๑	๑	๑	๑	๑	
อรหัตตมัคคจิต ๕ =	๑	๑	๑	๑	๑	
โสดาปัตติผลจิต ๕ =	๑	๑	๑	๑	๑	๔๐
สกทาคามิผลจิต ๕ =	๑	๑	๑	๑	๑	๒๐
อนาคามิผลจิต ๕ =	๑	๑	๑	๑	๑	
อรหัตตผลจิต ๕ =	๑	๑	๑	๑	๑	

ในชั้นโลกุตตระนี้ สำหรับพระอริยบุคคลที่ไม่ได้ฌาน ก็นับเอาจิตในมัคค์ ๔ ผล ๔ รวมเป็น ๘ ดวง แต่สำหรับพระอริยบุคคลที่ได้ฌานนั้น ก็นับตามจำนวนฌานจิตของท่าน จึงเป็นมัคคจิต ๒๐ ผลจิต ๒๐ รวมเป็น ๔๐ มากขึ้นจากจิตสังเขป ๘๙ ดวง ที่กล่าวแล้ว เป็นจำนวนจิตพิสดาร ๑๒๑ ดวง

เจตสิกปรมัตถ์

เจตสิก เป็นสภาวธรรมอย่างหนึ่ง บังเกิดในจิต และประพฤติเนื่องด้วยจิต เป็นองค์ประกอบจิต (Mental Factors) ดังได้กล่าวแล้วว่าจิตมีหน้าที่รู้อารมณ์ที่กระทบเท่านั้น เช่น เมื่อรูปกระทบจักขุปสาท เกิดจักขุวิญญาณ คือจิตรู้เห็น หรือเสียงกระทบโสตปสาทเกิดโสตวิญญาณ คือจิตรู้ได้ยิน แล้วจิตนั้นก็ดับ แต่จิตที่เกิดใหม่สืบเนื่องทำให้รู้ต่อไปว่า สวยงามดีชั่วชอบไม่ชอบออกไปอีกเป็นประการต่าง ๆ นั้น ก็โดยเจตสิกธรรมที่เกิดขึ้นประกอบจิตปรุงแต่งนำไป มีบทบาทสำคัญน่ากล่าว เช่น เวทนาเจตสิกและสัญญาเจตสิกซึ่งเป็นนามขันธ์ในขันธ์ ๕ ทุกครั้งที่จิตเกิดขึ้น เวทนาความเสวยอารมณ์ชอบไม่ชอบหรือเฉย ๆ และสัญญาความรู้จำได้ก็เกิดขึ้นพร้อมด้วยเป็นองค์ประกอบจิต เนื่องจากสัญญาความจำความรู้อันวิจิตรสืบมาแต่อดีต เวทนาความเสวยอารมณ์จึงก่อให้เกิดตัณหาความปรารถนาอยากได้แต่ที่ดีที่ชอบไปตามสัญญาความจำนั้น เจตสิกอื่นที่เข้าประกอบร่วมด้วยก็ปรุงแต่ง

กระทำกรรมลงนำจิตไปตามปรารถนา เป็นบุญบาปดีชั่ว ชอบไม่ชอบเกิดขึ้นเป็นไปต่าง ๆ เจตสิกเป็นองค์ประกอบสำคัญดังกล่าวนี้ ท่านจึงได้จำแนกจิตออกเป็น ๘๙-๑๒๑ ดวง ตามลักษณะดังกล่าวมาแล้วในเรื่องจิตข้างต้น เจตสิกธรรม คือองค์ประกอบจิต จึงเป็นสารสำคัญที่ควรศึกษา

เจตสิกมีลักษณะสำคัญ ๔ ประการ คือ ๑. เกิดพร้อมกับจิต ๒. ดับพร้อมกับจิต ๓. มีอารมณ์เดียวกันกับจิต และ ๔. มีวัตถุที่อาศัยเดียวกันกับจิต ต้องมีลักษณะทั้ง ๔ นี้พร้อมกัน ไม่ขาดลักษณะใดลักษณะหนึ่งเลย ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการกระทบอารมณ์ จิตก็เกิดขึ้น เจตสิกก็เกิดขึ้นพร้อมด้วย เมื่อจิตนั้นดับลง เจตสิกก็ดับลงพร้อมด้วย เหมือนแสงไฟปรากฏขึ้นความร้อนก็ปรากฏขึ้นด้วย เมื่อแสงไฟดับลง ความร้อนก็ดับลงด้วย จิตมีอารมณ์ใด เจตสิกก็มีอารมณ์นั้น เช่นจักขุวิญญาณ (จิต) มีรูปเป็นอารมณ์ เจตสิกก็มีรูปเป็นอารมณ์ด้วย คือ ชอบไม่ชอบหรือเฉย ๆ ในรูปนั้น จักขุวิญญาณอาศัยจักขุปสาทเป็นที่เกิด เจตสิกที่เป็นองค์ประกอบของจักขุวิญญานก็อาศัยจักขุปสาทเป็นที่เกิดเช่น

เดียวกันกับจิต ตามธรรมชาติแล้วจิตกับเจตสิกเป็นสหชาติธรรมแยกจากกันไม่ได้ กล่าวคือจิตจะเกิดโดยปราศจากเจตสิกหรือเจตสิกจะเกิดโดยลำพังไม่ร่วมกับจิตนั้นไม่ได้ ต้องเกิดดับพร้อมกันเป็นสหชาติธรรม แต่ในการศึกษาจำต้องแยกกันกล่าว เพื่อให้เห็นสภาวะแต่ละอย่าง

เจตสิกมีสภาวะเป็นลักษณะเฉพาะตัว แตกต่างกันอยู่ ๕๒ ประการ จึงจัดเป็นเจตสิก ๕๒ ดวง แบ่งออกเป็น**อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๔** และ **โสภณเจตสิก** (กุศล) ๒๕

๑. **อัญญสมานาเจตสิก ๑๓** โดยลำพังตนมีสภาวะลักษณะกลาง ๆ ไม่เป็นบุญ, บาป, กุศล, อกุศล, แต่เข้าร่วมกับฝ่ายอกุศลหรือฝ่ายกุศลได้ แบ่งออกเป็น ๒ พวก คือ **สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗** และ **ปกิณณกเจตสิก ๖**

ก. **สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗** ได้แก่ (๑) **ผัสสะ** ธรรมชาติการกระทบอารมณ์ (๒) **เวทนา** ธรรมชาติการเสวยอารมณ์ (๓) **สัญญา** ธรรมชาติ

ที่จำอารมณ์ (๔) **เจตนา** ธรรมชาติที่กระตุ้นเตือนชักชวนสัมปยุตตธรรมให้ทำหน้าที่ (คือชักจูงสัมปยุตตธรรมให้มุ่งตรงต่ออารมณ์) (๕) **เอกัคคตา** ธรรมชาติที่สงบตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว (๖) **ชีวิตินทรีย์** ธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตตธรรมให้ตั้งอยู่ตามอายุ (๗) **มนสิการ** ธรรมชาติที่มุ่งและนำสัมปยุตตธรรมสู่อารมณ์ คือการกระทำอารมณ์ให้แก่จิต

เจตสิกทั้ง ๗ นี้เกิดร่วมกับจิต ๘๙—๑๒๑ ทุกดวง จึงได้ชื่อว่า **สัพพจิตตสาธารณเจตสิก**

ข. ปกิณณกเจตสิก ๖ ได้แก่ (๑) **วิตก** ธรรมชาติที่คิดและยกสัมปยุตตธรรมขึ้นสู่อารมณ์ (๒) **วิจาร** ธรรมชาติที่เคล้าคลึงประคองจิตให้อยู่ในอารมณ์ (๓) **อธิโมกข์** ธรรมชาติที่ตัดสินอารมณ์ (๔) **วิริยะ** ธรรมชาติที่เพียรเพื่อให้ได้อารมณ์ (๕) **ปีติ** ธรรมชาติที่ปลาบปลื้มยินดีในอารมณ์ (๖) **ฉันทะ** ธรรมชาติที่พอใจในอารมณ์

ปกิณณกเจตสิกเกิดร่วมได้เฉพาะกับจิตบางดวงที่ประกอบด้วยเจตสิกอันมีสภาวะไม่เป็นปฏิปักษ์ขัดกัน

กล่าวคือ เจตสิกใดมีสภาวะเป็นปฏิปักษ์ต่อกันก็เข้าร่วมกันไม่ได้ ส่วนที่ไม่ขัดกัน ก็เข้าร่วมกันได้ เช่น วิจิกิจฉาเจตสิกอันมีสภาวะสงสัยไม่แน่ใจประกอบอยู่ในจิตดวงใด อธิโมกข์เจตสิกอันมีสภาวะตัดสินเด็ดขาดก็เข้าประกอบกับจิตนั้นร่วมด้วยวิจิกิจฉาเจตสิกย่อมไม่ได้ หรือเวทนาที่เสวยอารมณ์เป็นโทมนัสเสียใจ ปีติเจตสิกอันมีสภาวะปลาบปลื้มยินดี ย่อมจะเข้าประกอบจิตร่วมกับเวทนาโทมนัสไม่ได้ แต่ถ้าเวทนานั้นเป็นโสมนัสยินดีร่าเริง ปีติเจตสิกก็เข้าประกอบร่วมด้วยได้

หลักที่ควรจำเกี่ยวแก่อัญญสมานาเจตสิก๑๓ก็คือ

(๑) สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ นั้น เกิดประกอบจิตทุกดวงทั้ง ๘๙ หรือ ๑๒๑ ไม่มียกเว้น

(๒) ปกิณณกเจตสิก ๖ เกิดประกอบจิตได้ทุกประเภท แต่มียกเว้นไม่เข้าประกอบกับจิตบางดวง ที่มีสภาวะต่างกันหรือร่วมกันไม่ได้

๒. อกุศลเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตเศร้าหมองเสียศีลธรรมนำไปทางบาปอกุศล มีอยู่ ๑๔ ดวง โดยแบ่งออกเป็น **โมจตุกะ ๔ โลติกะ ๓ โทจตุกะ ๔**

ถีทุกะ ๒ และ วิจิกิจฉา ๑ เจตสิก ๑๔ ดวงนี้เกิดกับจิตที่เป็นอกุศลฝ่ายเดียวเท่านั้นไม่เกิดกับจิตอื่น

ก. โมจตุกะ ๔ คือ (๑) โมหะ ธรรมชาติที่หลงไม่รู้ความจริงตามสภาวะของอารมณ์ (๒) อหิริกะ ธรรมชาติที่ไม่ละอายต่อบาปทุจริต (๓) อโนตตัปปะ ธรรมชาติที่ไม่กลัวต่อบาปทุจริต (๔) อุทธัจจะ ธรรมชาติที่ฟุ้งซ่านรับอารมณ์ไม่มั่น อกุศลจิต ๑๒ ดวง เกิดขึ้นครั้งใด โมจตุกะ ๔ นี้ต้องเกิดประกอบด้วยเสมอ

ข. โลติกะ ๓ คือ (๑) โลภะ ธรรมชาติที่อยากได้ รักติดพันในอารมณ์ (๒) ทิฏฐิ ธรรมชาติที่เห็นผิดจากความเป็นจริง (๓) มานะ ธรรมชาติที่มีความถือตัว โลติกะ ๓ เกิดประกอบเฉพาะโลภมูลจิต ๘ ดวง

(ค) โทจตุกะ ๔ คือ (๑) โทสะ ธรรมชาติที่โกรธประทุษร้าย ไม่ชอบใจในอารมณ์ (๒) อิสสา ธรรมชาติที่ไม่อยากให้ผู้อื่นดีกว่าตน (๓) มัจฉริยะ ธรรมชาติที่ตระหนี่หวงแหน (๔) กุกกุจจะ ธรรมชาติ

ที่เสียใจในอกุศลที่ได้ทำไปแล้ว และในกุศลที่มิได้ทำ โทจตุกะ ๔ เกิดประกอบโดยเฉพาะโทสมูลจิต ๒ ดวง

ง. **ถีทุกะ ๒** คือ (๑) **ถีนะ** ธรรมชาติที่ทำให้จิตเซื่อมซึม ท้อถอยจากความเพียร (๒) **มิทธะ** ธรรมชาติที่ทำให้จิตหดหู่ง่วงเหงาหาวนอน เจตสิก ๒ ดวงนี้มีสภาพคล้ายคลึงกันมากแยกออกจากกันโดยชัดแจ้งไม่ได้ จึงใช้ควบคู่กันอยู่เสมอและเกิดประกอบอกุศลจิต ๕ ดวง ที่เป็นสสังขาริกโดยมีการชักจูง

จ. **วิจิกิจฉา ๑** คือ ธรรมชาติที่สงสัยลังเลและไม่แน่ใจ เช่น สงสัยในพระรัตนตรัย ในกรรมว่ามีจริงเป็นจริงหรือ เจตสิกดวงนี้เกิดประกอบโมหมูลจิต ๑ ดวงที่สัมปยุตต์ด้วยวิจิกิจฉา

หลักที่ควรจำเกี่ยวแก่อกุศลเจตสิก ๑๔ดวง คือ

(๑) โมจตุกะ ๔ ประกอบกับอกุศลจิตทุกดวง ทุกครั้งที่อกุศลเจตสิกเกิด โมจตุกะ ๔ ต้องเข้าประกอบพร้อมกันด้วย

(๒) ถ้าอกุศลจิตนั้นเป็นโลภมูลจิต โลติกะ ๓ ก็เข้าประกอบร่วมตามควร

(๓) ถ้าอกุศลจิตนั้นเป็นโทสมูลจิต โทจตุกะ ๔ ก็เข้าประกอบร่วมตามควร

(๔) ถ้าอกุศลจิตนั้นเป็นสสังขาริก ต้องมีการชักจูงจึงเกิดได้ ถีทุกะ ๒ ก็เข้าประกอบ

(๕) ถ้าอกุศลจิตนั้นเป็นโมหมูลจิตประกอบด้วยความสงสัยไม่แน่ใจ วิจิกิจฉาเจตสิกก็เข้าประกอบ

ที่ว่าเข้าประกอบร่วมด้วยตามควรนั้น ขอให้เข้าใจว่าเจตสิกในกลุ่มนั้น บางดวงอาจเข้าประกอบหรืออาจไม่เข้าประกอบตามสภาวะที่เป็นอยู่ในขณะนั้น เช่น ขณะโกรธทำโทษเด็กเพื่อสั่งสอนให้ประพฤติดี โทสเจตสิกเข้าประกอบ แต่อิสสาเจตสิก (ความริษยา) หรือมัจฉริยเจตสิก (ความตระหนี่เหนียวแน่น) มิได้เข้าประกอบโทสจิตในขณะนั้น แม้จะเป็นเจตสิกในกลุ่มโทจตุกะ ๔ ด้วยกัน แต่สภาวะของโทสะ อิสสาและมัจฉริยะนั้นต่างกัน จึงเข้าร่วมพร้อมกันไม่ได้

๓. โสภณเจตสิก ๒๕ ธรรมชาติหรือสภาวะที่ทำจิตให้ผ่องใส ตั้งอยู่ในศีลธรรมมีการเว้นจากบาปทุจริตต่าง ๆ เป็นไปในทางบุญกุศล แบ่งออกเป็น

โสภณสาธารณะ ๑๙ วิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒ และ **ปัญญินทรีย์ ๑** โสภณเจตสิก ๒๕ นี้เกิดประกอบได้กับจิตที่เป็นกุศลแต่อย่างเดียวเท่านั้น

ก. **โสภณสาธารณะ ๑๙** คือ (๑) **สัทธา** ธรรมชาติที่เชื่อเลื่อมใสในเหตุผลตามสภาวะความจริง (๒) **สติ** ธรรมชาติที่ระลึกได้ในอารมณ์เกี่ยวแก่กุศล (๓) **หิริ** ธรรมชาติที่ละอายต่อบาปกุศล (๔) **โอตตัปปะ** ธรรมชาติที่กลัวต่อบาปอกุศล (๕) **อโลภะ** ธรรมชาติที่ไม่อยากได้และไม่ติดในอารมณ์ (๖) **อโทสะ** ธรรมชาติที่ไม่ปองร้าย หรือไม่โกรธ (๗) **ตัตตรมัชฌัตตตา** ธรรมชาติที่วางเฉยอยู่ในความเป็นกลาง (๘) **กายปัสสัทธิ** ธรรมชาติที่สงบของเจตสิกจากอกุศล (๙) **จิตตปัสสัทธิ** ธรรมชาติที่ทำให้จิตสงบจากอกุศล (๑๐) **กายลหุตา** ธรรมชาติความเบาของเจตสิกจากกุศล (๑๑) **จิตตลหุตา** ธรรมชาติที่ทำให้จิตเบาจากอกุศล (๑๒) **กายมุทุตา** ธรรมชาติที่อ่อนโยนของเจตสิกในอารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๓) **จิตตมุทุตา** ธรรม

ชาติที่ทำให้จิตอ่อนโยนในอารมณ์ที่เป็นกุศล(๑๔) **กาย-กัมมัญญตา** ธรรมชาติที่ควรแก่การงานของเจตสิกในอารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๕) **จิตตกัมมัญญตา** ธรรมชาติที่ควรแก่การงานของจิตในอารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๖)**กาย-ปาคุญญตา** ธรรมชาติที่คล่องแคล่วของเจตสิกในอารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๗) **จิตตปาคุญญตา** ธรรมชาติที่คล่องแคล่วของจิตในอารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๘) **กายุชุกตา** ธรรม ชาติ ที่ทำเจตสิกให้มุ่ง ตรงต่อ อารมณ์ ที่เป็น กุศล (๑๙) **จิตตุชุกตา** ธรรมชาติที่ทำจิตให้มุ่งตรงต่ออารมณ์ที่เป็นกุศล

โสภณสาธารณะ ๑๙ นี้เข้าประกอบกับจิตที่เป็นบุญกุศลทุกดวงไม่มียกเว้น

ข. วิรตี ๓ คือ (๑) **สัมมาวาจา** พูดดีไม่เป็นอกุศล ได้แก่การเว้นวจีทุจริต ๔ (๒) **สัมมา-กัมมันตะ** กระทำการงานดีโดยเว้นกายทุจริต ๓ (๓)**สัมมาอาชีวะ** ประกอบอาชีพสุจริต โดยเว้นวจีทุจริต๔ และกายทุจริต ๓

วิรตี ๓ นี้เข้าประกอบกับมหากุศลจิตได้คราวละ ๑ ดวง แต่เข้าประกอบโลกุตตรจิตได้พร้อมกันทั้ง ๓ ดวง นอกจากนี้แล้ววิรตีเจตสิกไม่เข้าประกอบ

ค. **อัปปมัญญา ๒ คือ** (๑) กรุณา ธรรมชาติที่สงสารต่อสัตว์ได้รับทุกข์ (๒) มุทิตา ธรรมชาติที่ยินดีต่อสัตว์ได้รับสุข

อัปปมัญญา ๒ นี้ เข้าประกอบกับมหากุศลจิต มหากิริยาจิต และในรูปาวจรจิตได้

ง. **ปัญญินทรีย์** คือ ธรรมชาติที่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง และทำลายความเห็นผิด เข้าประกอบกับโสภณจิตที่เป็นญาณสัมปยุตต์

หลักที่ควรจำเกี่ยวแก่โสภณเจตสิก คือ

(๑) โสภณสาธารณะ ๑๙ เข้าประกอบจิตที่เป็นบุญกุศลทุกดวง

(๒) วิรตี เข้าประกอบได้เฉพาะมหากุศลจิตคราวละ ๑ ดวง แต่ถ้าเป็นโลกุตตรจิตแล้ว ต้องเข้าประกอบพร้อมกันทั้ง ๓ ดวง

(๓) อัปปมัญญา เข้าประกอบในมหากุศลจิต มหากิริยาจิต และในรูปาวจรจิตได้คราวละ ๑ ดวง

(๔) ส่วนบัญญินทรีย์นั้น เข้าประกอบกับโสภณจิตที่เป็นญาณสัมปยุตต์ได้ทั้งหมด

เจตสิก ๕๒ ดวงดังกล่าวแล้ว จัดเข้าในเบญจขันธ์ได้ คือ เวทนาเจตสิกเป็นเวทนาขันธ์ สัญญาเจตสิกเป็นสัญญาขันธ์ เจตสิกที่เหลือ ๕๐ ดวงเป็นสังขารขันธ์ ดังนั้นจิตที่เกิดขึ้นรับอารมณ์นครั้งหนึ่ง ขันธ์ ๕ ก็เกิด กล่าวคือ อารมณ์เป็นรูปขันธ์, เวทนาเจตสิก (การเสวยอารมณ์) เป็นเวทนาขันธ์, สัญญาเจตสิก (ความรู้จำได้ซึ่งอารมณ์) เป็นสัญญาขันธ์, เจตสิกที่เหลือ (อันเกี่ยวแก่เจตนาความนึกคิดปรุงแต่งต่าง ๆ ในอารมณ์) เป็นสังขารขันธ์, และจิตที่รู้อารมณ์เป็นวิญญาณขันธ์.

เจตสิกมีกิจทำจิตไปในลักษณะต่าง ๆ เป็นกุศลอกุศลและกลาง ๆ จิตมีการรู้อารมณ์แต่อย่างเดียว คือ สักแต่ว่ารู้ เป็นเพียงกิริยา แต่เหตุที่จิตมีรัก โลภ โกรธ หลง ไปได้นั้น ก็เพราะเจตสิกเข้าประกอบให้จิตเป็นไป

โลภเจตสิกอันมีสภาวะปรารถนาอยากมีอยากได้ เรียกอีกอย่างว่า ตัณหา เป็นตัวสมุทัย เป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์ การจะพ้นทุกข์ได้จึงต้องประหารโลภเจตสิกอย่างหยาบที่เกิดทางกาย จาจา ด้วยศีล อย่างกลางที่เกิดในใจด้วยสมาธิ และอย่างละเอียดที่เป็นอนุสัยนอนเนื่องอยู่ในสันดานด้วยวิปัสสนาปัญญา การปฏิบัติที่จะให้หมดทุกข์ได้ จำต้องอาศัยอริยมัคค์ ๘ ซึ่งเป็นเจตสิก ๘ ดวงตามชื่อนั่นเองประหาณตัณหา คือ โลภเจตสิกให้หมดไป แสดงให้เห็นว่าเจตสิกเป็นผู้เข้าประกอบทำจิตให้เป็นไปด้วยประการทั้งปวง

เจตสิกเข้าประกอบจิต

การที่จะทราบว่า จิตดวงใดมีเจตสิกอะไรเข้าประกอบร่วมได้ ขอให้พิจารณาตามหลักเกณฑ์ที่กล่าวแล้วข้างต้น และที่นำมาสรุปไว้ในที่ นี้ กล่าวคือ ในชั้นต้นต้องพิจารณาแบ่งจิตออกเป็นประเภทเสียก่อนว่า เป็นประเภทอเหตุกจิต หรืออกุศลจิต หรือโสภณ (กุศล) จิต

แล้วจึงพิจารณาว่า มีเจตสิกอะไรเข้าประกอบตามสภาวะดังต่อไปนี้

๑. **ถ้าเป็นอเหตุกจิต** อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ เท่านั้นที่เข้าประกอบตามสภาวะ เจตสิกนอกจากนี้จะเข้าประกอบไม่ได้ ลักษณะการเข้าประกอบ คือ (๑) สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ เข้าประกอบอเหตุกจิตทุกดวง (๒) ปกิณณกเจตสิก ๖ ไม่เข้าประกอบจิตประเภทนี้ทุกดวง เข้าประกอบแต่บางดวงเท่านั้น คือ ไม่เข้าประกอบในทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ (จักขุวิญญาณ โสต-วิญญาณ ฯลฯ) แต่เข้าประกอบกับอเหตุกจิตอีก ๘ ดวงได้บ้าง เช่น ปกิณณกเจตสิก ๔ ดวง คือ วิตก วิจาร อธิโมกข์และวิริยะ (เว้นปีติและฉันทะ) เข้าประกอบในมโนทวาราวัชชนจิตได้ เพราะสภาวะของเจตสิก ๔ ดวงนั้นเข้ากันกับสภาวะของจิตดวงนี้ เหตุที่ปีติเจตสิกและฉันทเจตสิกไม่เข้าประกอบก็โดยมโนทวาราวัชชนจิตไม่มีสภาวะยินดีพอใจในอย่างใด มีลักษณะอุเบกขาเป็นกลาง เฉย ๆ ปีติและฉันทะอันมีลักษณะยินดีพอใจจึงเข้าร่วมประกอบไม่ได้

๒. ถ้าเป็นอกุศลจิต ๑๒ เจตสิกเข้าร่วมประกอบตามลำดับ ดังนี้ (๑) สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ (๒) ปกิณณกเจตสิก ๖ (อาจเข้าประกอบหมดทั้ง ๖ ดวง หรือไม่หมดตามสภาวะ) (๓) โมจตุกะ ๔ (๔) ตรงนี้ต้องแยกอกุศลจิตออกว่า เป็นโลภะ โทสะ หรือโมหะ ถ้าเป็นโลภมูลจิต โลติกะ ๓ พวกโลภะก็เข้าประกอบตามสภาวะ ถ้าเป็นโทสมูลจิต โทจตุกะ ๔ พวกโทสะก็เข้าประกอบตามสภาวะ ถ้าเป็นวิจิกิจฉาโมหมูลจิต วิจิกิจฉาเจตสิก พวกโมหะก็เข้าประกอบ ถ้าเป็นอุทธัจจโมหมูลจิต โมจตุกะ ๔ พวกโมหะก็เข้าประกอบ และถ้าจิตใดเป็นสสังขาริกที่ต้องมีการชักจูง ถีทุกะ ๒ ก็ต้องเข้าประกอบด้วย

๓. แต่ถ้าเป็นโสภณ (กุศล)จิต ๕๙ เจตสิกย่อมเข้าประกอบตามลำดับดังนี้ (๑) สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ (๒) ปกิณณกเจตสิก ๖ (ตามสมควรกับสภาวะ) (๓) โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ (๔) ถ้าจิตมหากุศลนั้นเป็นในขณะงดเว้นไม่พูดปด สัมมาวาจา

(วิรตี) เจตสิกเข้าประกอบ ถ้างดเว้นไม่ฆ่าสัตว์ เป็นต้น สัมมากัมมันต (วิรตี) เจตสิกเข้าประกอบ หรือมหากุศลจิตนั้นสงสารที่เห็นสัตว์ตกอยู่ในทุกข์ กรุณา (อัปปมัญญา) เจตสิกก็เข้าประกอบ หรือมหากุศลจิตในขณะนั้นพิจารณาเห็น อนิจฺจำ ทุกฺขำ อนตฺตา ปัญญาเจตสิกก็เข้าประกอบ เป็นต้น การจะเข้าใจสภาวะของจิตโดยถูกต้อง จำต้องอาศัยเจตสิกเป็นองค์ธรรมด้วยเสมอไป เจตสิกจึงมีสาระสำคัญที่ต้องศึกษา

รูปปรมัตถ์

รูป คำนี้โดยทั่ว ๆ ไปแล้วก็เข้าใจกันว่า ภาพที่ปรากฏแก่สายตาไม่ว่าจะเป็นสัตว์หรือวัตถุสิ่งของที่มองเห็นได้ จัดเป็นรูปทั้งนั้น แต่ในทางพระพุทธศาสนา "**รูป**" หมายถึงสภาวะที่ปรากฏเป็นอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เช่น สีที่เห็นเป็นอารมณ์ทางตา เสียงที่ได้ยินเป็นอารมณ์ทางหู กลิ่นเป็นอารมณ์ทางจมูก รสเป็นอารมณ์ทางลิ้น สัมผัสถูกต้องเป็นอารมณ์ทางกาย และรูปเช่นสุขุมรูปที่คิดนึกเป็นอารมณ์ทางใจ ทั้งหมดนี้จัดเป็นรูปทั้งสิ้น เป็นปรากฏการณ์ที่ยื่นให้รู้หรือน้อมจิตให้เข้าไปรู้ ไม่ได้หมายแต่เฉพาะรูปหรือภาพที่ปรากฏเป็นอารมณ์แก่จักขุปสาทแต่อย่างเดียวเท่านั้น

รูปสมุทเทสนัย

รูปมีสภาวะเป็นลักษณะสำคัญ คือ **แตกทำลาย** ตั้งคงทนอยู่ไม่ได้ ชื่อว่ารูปแล้วต้องมีการแตกทำลาย

ไปทั้งสิ้น ในพระพุทธศาสนาจำแนกไว้มีทั้งหมด ๒๘ รูป คือ มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ซึ่งอาศัยมหาภูตรูปอีก ๒๔

๑. **มหาภูตรูป ๔** คือ รูปที่เป็นใหญ่และปรากฏชัดเจน ได้แก่ปฐวี อาโป เตโช วาโย และมีสภาวะลักษณะดังนี้

(๑) **ปฐวี** มีลักษณะอ่อนหรือแข็งเป็นปรมัตถสภาวะ ไม่ใช่ดินอย่างที่เข้าใจกันอย่างทั่ว ๆ ไป ดินที่เข้าใจกันทั่ว ๆ ไปนั้น เรียกว่า สมมติปฐวี คราวใดที่กระทบถูกรู้สึกแข็งหรืออ่อนเรียกว่า กระทบปฐวี

(๒) **อาโป** มีลักษณะไหลและเกาะกุม ไม่ใช่น้ำตามธรรมดาซึ่งเรียกว่าสมมติอาโป อาโปในมหาภูตรูปนั้นหมายถึงลักษณะที่มีการไหลและเกาะกุมเป็นสภาวะ เช่น อาโปมากก็ทำให้มีลักษณะไหลเกิดขึ้นดังน้ำไหลในแม่น้ำลำคลอง ถ้าส่วนอาโปน้อยก็เกิดลักษณะยึดเกาะกุมเช่นดินร่วน เอาน้ำพรมเพียงเล็กน้อยก็เกาะกุมกันเข้าเป็นก้อน

(๓) เตโช มีลักษณะร้อนหรือเย็น คือไม่ใช่ไฟ ธรรมดาที่เรียกว่า สมมติเตโช เตโชในมหาภูตรูป หมายถึงลักษณะร้อนหรือเย็นเป็นสภาวะ เช่น เตโชมากก็ทำให้ลักษณะร้อนเกิดขึ้น ถ้าน้อยก็ทำให้เกิดลักษณะเย็น

(๔) วาโย มีลักษณะไหลและเคร่งตึง คือไม่ใช่ลมตามธรรมดาที่เรียกว่า สมมติวาโย วาโยในมหาภูตรูป หมายถึงลักษณะไหวหรือเคร่งตึงเป็นสภาวะ เช่น การเคลื่อนไหวหยุดนิ่งของอิริยาบถเป็นไปด้วยอำนาจของวาโยธาตุเป็นต้น

มหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้เกิดร่วมกัน อาศัยซึ่งกันและกัน และแยกออกจากกันไม่ได้

๒. **อุปาทายรูป ๒๔** เป็นรูปที่ต้องอาศัยมหาภูตรูป จะเกิดขึ้นโดยลำพังหาได้ไม่ ได้แก่

(๑) ปสาทรูป ๕ คือ :—

ก. จักขุปสาท ความใสที่สามารถรับเฉพาะรูปารมณ์ (รูป) ได้

ข. โสตปสาท ความใสที่สามารถรับเฉพาะสัททารมณ์ (เสียง) ได้

ค. ฆานปสาท ความใสที่สามารถรับเฉพาะคันธารมณ์ (กลิ่น) ได้

ง. ชิวหาปสาท ความใสที่สามารถรับเฉพาะรสารมณ์ (รส) ได้

จ. กายปสาท ความใสที่สามารถรับเฉพาะโผฏฐัพพารมณ์ (ความรู้สึกถูกต้อง) ได้

(๒) โคจรรูป ๕ คือ :-

ก. รูปารมณ์ รูป คือ สี (วรรณะ) ที่เป็นอารมณ์

ข. สัททารมณ์ เสียง ที่เป็นอารมณ์

ค. คันธารมณ์ กลิ่น ที่เป็นอารมณ์

ง. รสารมณ์ รส ที่เป็นอารมณ์

โคจรรูปนี้โดยมากกล่าวว่ามี ๗ รูป คือ นับเอา ปฐวีโผฏฐัพพารมณ์ การถูกต้องอ่อนแข็งที่เป็นอารมณ์ เตโชโผฏฐัพพารมณ์ การถูกต้องเย็นร้อนที่เป็นอารมณ์

และ **วาโยโผฏฐัพพารมณ์** การถูกต้องไหวและเคร่งตึงที่เป็นอารมณ์ รวมเข้าด้วย แต่ธาตุ ทั้ง ๓ คือ ปฐวี เตโช วาโย มีอยู่ในมหาภูตรูปแล้ว

(๓) **ภาวรูป ๒** คือ :-

ก. **อิตถีภาวะ** สภาพแห่งความเป็นหญิง

ข. **ปุริสภาวะ** สภาพแห่งความเป็นชาย

(๔) **หทยรูป ๑** คือ **หทยวัตถุ** (หัวใจ) อันเป็นที่อาศัยของจิตและเจตสิก

(๕) **ชีวิตรูป ๑** คือ **ชีวิตินทรีย์ที่รักษากัมมชรูป**

(๖) **อาหารรูป ๑** คือ โอชาที่มีในอาหารที่บริโภค

(๗) **ปริเฉทรูป ๑** คืออากาศธาตุที่คั่นระหว่างรูปต่อรูป

(๘) **วิญญัติรูป ๒** คือ

ก. **กายวิญญัติ** รูปที่แสดงออกมาให้รู้ความหมายโดยทางกาย

ข. วจีวิญญัติ รูปที่แสดงออกมาให้รู้ความหมายโดยทางวาจา

(๙) วิการรูป ๓ คือ

ก. ลหุตา ความเบาของรูป

ข. มุทุตา ความอ่อนสลวยของรูป

ค. กัมมัญญตา ความเหมาะควรแก่การงานของรูป

(๑๐) ลักษณะรูป ๔ คือ

ก. อุปจยะ การเกิดขึ้นของรูป

ข. สันตติ การเกิดขึ้นสืบต่อของรูป

ค. ชรตา ความเสื่อมความแก่ของรูป

ง. อนิจจตา ความแตกดับของรูป

ตั้งแต่มหาภูตรูปจนถึงอาหารรูป รวม ๑๘ รูป ชื่อว่า นิปผันนรูป เป็นรูปปรมัตถ์โดยแท้ และตั้งแต่ปริเฉทรูปจนถึงลักษณะรูป รวม ๑๐ รูป ชื่อว่า อนิปผันนรูป เป็นรูปพิเศษที่เกิดขึ้นโดยอาศัยรูปปรมัตถ์ รูป ๒๘ นี้เกิด

ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายเช่น มหาภูตรูป ๔ เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป จักขุปสาทเกิดอยู่ในลูกตา อิตถีภาวะหรือ ปุริสภาวะ เกิดอยู่ทั่วร่างกายของหญิงหรือชาย วจีวิญญัติเกิดได้ที่ปาก เป็นต้น

รูปปรมัตถ์ ๑๘ โดยแท้นั้น มีความหมายและชื่อเรียกดังต่อไปนี้ ๑. **สภาวรูป** เป็นรูปที่มีสภาวะหรือสำเร็จด้วยสภาวะของตนเอง ๒. **สลักขณรูป** เป็นรูปที่มีลักษณะอนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา ๓. **นิปผันนรูป** เป็นรูปที่เกิดขึ้นจากกรรม จิต อุตุ อาหารเป็นสมุฏฐาน ๔. **รูปรูป** เป็นรูปที่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป ๕. **สัมมสนรูป** เป็นรูปที่เอามาพิจารณาโดยความเป็นอนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา ได้ตัวอย่าง จักขุปสาท เป็นรูป ๑ ในรูปปรมัตถ์ ๑๘ มีความใสเป็นพิเศษเป็นสภาวะเฉพาะ (สภาวรูป) ในการรับรูปารมณ์ (รูป) มีลักษณะของอนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา คือเกิดขึ้นแล้วก็ดับ ตั้งคงทนอยู่ไม่ได้ ไม่ใช่ตัวตน

(สลักขณรูป) เป็นรูปที่เกิดขึ้นจากกรรม (นิปผันนรูป) ย่อมมีการเสื่อมสิ้นแตกสลายไป (รูปรูป) และสามารถนำมาใช้พิจารณาให้เห็น อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา ได้ (สัมมสนรูป)

ส่วนรูปอีก ๑๐ รูป ซึ่งไม่ใช่รูปปรมัตถ์โดยแท้นั้น มีความหมายตรงกันข้ามและมีชื่อ ดังนี้ ๑. อสภาวรูป ๒. อลักษณรูป ๓. อนิปผันนรูป ๔. อรูปรูป และ ๕. อสัมมสนรูป กล่าวคือ รูปทั้ง ๑๐ นี้ จะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยรูปปรมัตถ์โดยแท้ ๑๘ นั้นเกิดขึ้นก่อน รูปทั้ง ๑๐ นี้จึงเกิดตาม เช่น ปริเฉทรูป คือ ช่องว่างหรืออากาศธาตุที่คั่นอยู่ในระหว่างรูปทุกรูป หรือระหว่างปรมาณู ถ้ารูปหรือปรมาณูไม่มีปริเฉทรูปก็มีไม่ได้ เพราะมีสภาวะต้องอาศัยรูปอื่นเป็นสาระให้เกิดขึ้น

รูปวิภาคนัย

รูปวิภาคนัย คือ การจำแนกรูปโดยพิสดารมีการจำแนกโดยแบ่งออกเป็น ๑๑ คู่ หรือโดยชื่อตามสภาวะ ๘ ชื่อ ดังต่อไปนี้

รูปทั้ง ๒๘ แยกออกได้เป็น ๑๑ คู่ คือ –

๑. { **อัชฌัตติกรูป** รูปภายในมี ๕ คือ ปสาทรูป ๕
พาหิรรูป รูปภายนอกคือ รูปที่เหลือ ๒๓

ที่ว่าเป็นรูปภายในนั้น มิได้หมายว่าเป็นรูปที่เกิดภายในร่างกาย แต่หมายถึงคุณประโยชน์สำคัญ เพราะปสาทรูป ๕ เป็นส่วนใกล้ชิด สามารถช่วยเหลือให้จิตเกิดขึ้น ให้สัตว์รู้อารมณ์ทำอะไร ๆ ได้ ถ้าไม่มีปสาทรูป ๕ แล้ว ก็จะไม่ผิดกับตุ๊กตา ส่วนพาหิรรูป ก็มิได้หมายว่า เป็นรูปภายนอกร่างกาย คงเป็นรูปในร่างกายเช่นกัน แต่มีความสำคัญในร่างกายไม่เท่ากับปสาทรูป คือ ไม่มีหน้าที่ร่วมกิจการงานกับจิตในการรู้อารมณ์ อัชฌัตติก-รูปคล้ายคนสนิทรับใช้อยู่ในบ้าน ส่วนพาหิรรูปคล้ายคนนอกบ้านมาช่วยเหลือการงาน ซึ่งย่อมไม่ได้รับความสนิทสนมเหมือนคนในบ้าน

๒. { **วัตถุรูป** รูปอันเป็นที่อาศัยของจิตและเจตสิก มี ๖ คือ ปสาท ๕ หทัยรูป ๑
อวัตถุรูป รูปอันไม่ใช่ที่อาศัยของจิตและเจตสิก คือ รูปที่เหลือ ๒๒

๓. { **ทวารรูป** รูปที่เป็นเหตุให้เกิดวิถีจิต และกรรม มี ๗ คือ ปสาทรูป ๕ วิญญัติรูป ๒
อทวารรูป รูปที่ไม่เป็นเหตุให้เกิดวิถีจิตและกรรม คือ รูปที่เหลือ ๒๑

วิถีจิตที่เกิดขึ้นก็ดี กายกรรม วจีกรรมที่เกิดขึ้นก็ดี ต้องอาศัยทวารรูป ๗ เป็นเหตุ

๔. { **อินทรียรูป** รูปที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองโดยเฉพาะตามหน้าที่ มี ๘ คือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ชีวิตรูป ๑
อนินทรียรูป รูปที่ไม่เป็นใหญ่ไม่เป็นผู้ปกครองโดยเฉพาะ คือ รูปที่เหลือ ๒๐

อินทรียรูปนั้น มีลักษณะเป็นตัวของตัวเอง ปกครองดูแลควบคุมกิจการงานของตนด้วยตน ผู้อื่นเข้าทำแทนไม่ได้ เช่น การเห็นก็เป็นหน้าที่ของจักขุปสาท แต่โสตปสาทจะเข้าทำหน้าที่เห็นแทนจักขุปสาทไม่ได้ ภาวรูปที่เป็นหญิง ภาวรูปที่เกิดอยู่ก็เป็นอิตถีภาวะ จะเป็นปุริสภาวะไปไม่ได้ และชีวิตรูป

ก็เป็นแต่รูปเดียวที่รักษากัมมชรูป ให้ตั้งคงทนอยู่ตามกาลกำหนด

๕. **โอฬาริกรูป** รูปหยาบ ปรากฏได้ชัดมี ๑๒ คือ ปสาทรูป ๕ วิสัยรูป ๗
สุขุมรูป รูปละเอียด ไม่ปรากฏได้ชัด คือ รูปที่เหลือ ๑๖

๖. **สันติเกรูป** รูปใกล้ หมายถึงรูปที่รู้ได้ง่าย มี ๑๒ คือ ปสาทรูป ๕ วิสัยรูป ๗
ทูเรรูป รูปไกล หมายถึงรูปที่รู้ได้ยาก คือ รูปที่เหลือ ๑๖

๗. **สัปปฏิฆรูป** รูปที่กระทบกันได้มี ๑๒ คือ ปสาทรูป ๕ วิสัยรูป ๗
อัปปฏิฆรูป รูปที่กระทบกันไม่ได้ คือ รูปที่เหลือ ๑๖

๘. อุปาทินนรูป รูปที่มีตัณหาทิฏฐิเป็นที่ยึด เกิดอกุศลและกุศลกรรม เรียกว่ากัมมัชชรูปมี ๑๘ คือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อวินิพโภครูป ๘ ปริเฉทรูป ๑

อนุปาทินนรูป รูปที่มิได้เกิดจากอกุศลและกุศลกรรม ได้แก่รูปที่เหลือ ๑๐ คือ สัททรูป ๑ วิการรูป ๕ ลักษณรูป ๔ กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ จิตตชรูป ๑๕ อุตุชรูป ๑๓ อาหารชรูป ๑๒

๙. สนิทัสสนรูป รูปที่เห็นด้วยตาได้มี ๑ คือ รูปารมณ์ (สี)

อนิทัสสนรูป รูปที่เห็นด้วยตาไม่ได้ คือ รูปที่เหลือ ๒๗

๑๐. โคจรัตคาหกรูป รูปที่รับอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย มี ๕ คือ ปสาทรูป ๕

อโคจรัตคาหกรูป รูปที่รับอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ไม่ได้คือรูปที่เหลือ ๒๓

๑๑. อวินิพโภครูป รูปที่แยกออกจากกันไม่ได้ มี ๘ คือ มหาภูตรูป ๔ รูปารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ อาหารรูป

วินิพโภครูป รูปที่แยกออกจากกันได้ คือ รูปที่เหลือ ๒๐

การจำแนกรูปออกโดยชื่อตามสภาวะ ๙ มีดังนี้ คือ รูป ๒๘ ทั้งหมดที่กล่าวมาแล้ว ย่อมมีสภาวลักษณะ (๑) ไม่ประกอบด้วยเหตุ คือ ไม่มีโลภเหตุ โทสเหตุ

โมหเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ อย่างหนึ่ง อย่างใดเกิดขึ้นแก่รูป รูปจึงเป็น**อเหตุกะ** คือ ไร้เหตุ (๒) รูปเกิดขึ้นได้ต้องประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง มี กรรม จิต อุตุ อาหารเป็นสมุฏฐาน รูปจึงเป็น **สปัจจยะ** ประกอบด้วยปัจจัย (๓) รูปเป็นอารมณ์ของอาสวะมี กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะและอวิชชาสวะ รูปจึงเป็น**สาสวะ** (๔) รูปมีการปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร รูปจึงเป็น **สังขต** ถูกปรุงแต่งขึ้น (๕) รูปเป็นโลกียธรรมเนื่องอยู่ในสังขารโลก รูปจึงเป็น **โลกิยะ** (๖) รูปเป็นอารมณ์ของกามตัณหาอย่างเดียว รูปจึงเป็น **กามาวจร** (๗) รูปไม่สามารถรับรู้อารมได้ รูปจึงเป็น **อนารัมมณะ** และ (๘) รูปไม่ใช่ธรรมที่ต้องละขจัดหรือปหาน เช่น อกุศลธรรม รูปจึงเป็น **อัปปหาตัพพะ** ไม่ใช่ธรรมที่ควรปหาน

รูปสมุฏฐาน

รูปสมุฏฐาน คือ เหตุหรือปัจจัยที่ทำให้รูปเกิด มี ๔ อย่าง ได้แก่ กรรม จิต อุตุ อาหาร แต่อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเหตุให้เกิดรูป

กรรม การกระทำทางกาย วาจา ใจ เป็นกุศลหรืออกุศลที่ได้กระทำมาแล้ว ย่อมทำให้เกิดกัมมชรูปอยู่ทุกขณะจิต นับตั้งแต่ปฏิสนธิขณะเป็นต้นมา กรรมหมายถึงเจตนากรรมในจิต ๒๕ ดวง คือ เจตนาในอกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ และรูปาวจรกุศลจิต ๕ รูปที่เกิดจากกรรมสร้างนั้น เรียกว่า **กัมมชรูป** มี ๑๘ รูป ได้แก่ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑ ภาวรูป ๒ ชีวิตรูป ๑ อวินิพโภครูป ๘ และปริเฉทรูป ๑ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย หัวใจ ชาย หญิง ชีวิต ดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รส อาหาร และอากาศ) กัมมชรูปนี้เกิดพร้อมร่วมมากับปฏิสนธิจิตตั้งแต่ขณะแรก และจะดับไม่เกิดก่อนหน้าตาย (จุติ) ๑๗ ขณะ คือ ก่อนสัตว์ตาย ๑๗ ขณะจิต กัมมชรูปหยุดสร้างรูป

แท้จริงกรรมคือเจตนาทั้งหมดมี ๓๓ ได้แก่อกุศล ๑๒ มหากุศล ๘ รูปาวจรกุศล ๕ อรูปาวจรกุศล ๔ และโลกุตตรกุศล ๔ แต่เมื่อกล่าวถึงรูปก็ต้องเข้าใจว่า เป็นรูปขันธ์ในปัญจโวการภูมิ หรือเอกโวการภูมิ อรูปาวจรกุศล ๔ เป็นจิตที่ปราศจากความต้องการรูป ด้วยอำนาจแห่งวิราคภาวนา จึงไม่ทำให้กัมมชรูปเกิด ส่วนโลกุตตรกุศล ๔ หรือมัคค์ ๔ นั้นเป็นจิตที่ทำลายภพชาติ กัมมชรูปคือตัวภพชาติ โลกุตตรกุศล ๔ จึงไม่ทำให้กัมมชรูปเกิด ดังนั้นจึงเหลือจิตเพียง ๒๕ ดวงที่ทำให้กัมมชรูปเกิดเป็นภพชาติ

จิต ที่เป็นสมุฏฐานให้รูปเกิดมี ๗๕ ดวง คือ อกุศล ๑๒ อเหตุกะ ๘ (เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐) กามโสภณ ๒๔ รูปาวจร ๑๕ อรูปาวจรกุศล ๔ และอรูปาวจรกิริยา ๔ โลกุตตระ ๘

รูปที่เกิดจากจิต เรียกว่า **จิตตชรูป** มี ๑๕ รูป คือ วิญญัติรูป ๒ วิการรูป ๓ สัททรูป ๓ อวินิพโภค-

รูป ๘ และปริเฉทรูป ๑ เช่น การประณมมือไหว้ วาจาที่พูด การเดิน การยืน อิริยาบถต่าง ๆ ฯลฯ เกิดขึ้นจากจิตบงการและเป็นจิตตชรูป จิตตชรูปนี้เกิดขึ้นมีมาตั้งแต่อุปาทะขณะของปฐมภวังค์ตลอดเรื่อยไปจนถึงจุติจิต (ตาย) เหตุที่เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ และรูปาวจรวิบาก ๔ ว่าไม่เป็นสมุฏฐานให้จิตตชรูปเกิด ก็เพราะทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ เป็นวิบากจิตที่กำลังอ่อน ส่วนอรูปาวจรวิบาก ๔ เป็นตัวอรูปภพที่ปราศจากรูป จึงไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดได้

อุตุ ความเย็นร้อนทำให้อุตุชรูปเกิดภายในสัตว์ทั้งหลาย อุตุชรูปเกิดอยู่ทุกขณะจิตนับตั้งแต่ฐีติขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา อุตุชรูปภายนอกมีอยู่ในดิน น้ำ อากาศ ภูเขา ต้นไม้เป็นต้น ส่วนอุตุชรูปภายใน ได้แก่ ลักษณะเย็นร้อนที่เกิดอยู่ในขันธสันดานของสัตว์

รูปที่เกิดด้วยอุตุมี ๑๓ รูป คือ วิการรูป ๓ สัททรูป ๑ อวินิพโภครูป ๘ ปริเฉทรูป ๑ อุตุชรูปภายใน

เกิดตลอดไปจนจุติจิตดับ แล้วอุตุภายนอกก็เกิดมีในซากศพนั้น

อาหาร โอชะที่เกิดจากอาหารที่กินเข้าไปเป็นเหตุให้เกิด **อาหารชรูป** อาหารชรูป คือ รูปที่เกิดจากอาหารมี ๑๒ รูปด้วยกัน ได้แก่วิการรูป ๓ อวินิพโภครูป ๘ ปริเฉทรูป ๑ เช่น วิการรูป ๓ คือ อาการเบาอ่อนโยน กล่องแคล่ว ย่อมอาศัยอาหารรูปเป็นสมุฏฐาน มิฉะนั้น แล้วลักษณะ เช่นนั้นจะไม่เกิด เป็นต้น อาหารชรูปเกิดทำการเลี้ยงร่างกายอยู่ทุกฐีติขณะ

กรรม จิต อุตุ อาหาร เป็นสมุฏฐานของรูป พอจะเห็นได้ดังนี้ ในขณะที่สัตว์ยังมีชีวิตอยู่ ไม่ว่าจะนั่งนอนยืนเดินพูดจาทำการงานประการใด สมุฏฐานทั้ง ๔ ย่อมเป็นปัจจัยอยู่เสมอ กล่าวคือ กรรมก็กำลังสร้างกัมมชรูปไปตามวิบากของกุศลและอกุศล ที่ได้กระทำไว้ จิตก็กำลังสร้างจิตตชรูปให้นั่งให้ยืนหรือทำการงาน อุตุก็กำลังสร้างอุตุชรูปให้เกิดความร้อนอบอุ่น ทำให้ร่าง

กายเบาว่องไวอ่อนโยน เหมาะสมที่จะประกอบกิจการงาน และอาหารก็กำลังสร้างอาหารชรูปให้เกิดพละกำลังทำให้รูปเบาว่องไวอ่อน โยนเหมาะสม ที่จะประกอบกิจการงาน รวมความว่า สมุฏฐานทั้ง ๔ ประชุมร่วมกันเป็นปัจจัยแก่รูปอยู่ในทุกขณะจิต

รูปยังมีกล่าวต่อไปอีกหลายอย่าง เกินความหมายที่จะลงในหนังสือนี้เพื่อความเข้าใจในเบื้องต้น ถ้ามีความประสงค์จะทราบโดยละเอียดถี่ถ้วน ขอได้โปรดศึกษาจากตำราพระอภิธรรมปริจเฉทที่ ๖

นิพพานปรมัตถ์

นิพพาน เป็นสภาวธรรมที่เข้าถึงได้ มีอยู่โดยเฉพาะ เป็นอสังขตธรรม พ้นไปจากรูปนามขันธ์ ๕ เที่ยง ไม่มีดับ และเป็นสันติสงบจากกิเลส เป็นธรรมที่ไม่ใช่ จิต เจตสิก รูป. นิพพาน มีความหมายกำจัดธรรมชาติที่พ้นจากเครื่องเกี่ยวโยงคือตัณหา เพราะตัณหานั้น ย่อมเกี่ยวโยงสัตว์ในภพเก่าให้ติดต่อกันกับภพใหม่เรื่อยไป

ถ้าว่าโดยสภาวลักษณะแล้ว นิพพานก็มีอย่างเดียวคือ **สันติสุข** แต่ถ้าว่าโดยปริยายแห่งเหตุก็มี ๒ คือ (๑) **สอุปาทิเสสนิพพาน** หมายความว่า พระอรหันต์ประหารกิเลสได้หมดแล้ว แต่ยังมีชีวิตอยู่ คือยังมีวิบาก และกัมมชรูปเหลืออยู่ (๑) **อนุปาทิเสสนิพพาน** หมายถึงพระอรหันต์ที่ปรินิพพานแล้วโดยไม่มีวิบาก และกัมมชรูปเหลืออยู่

ถ้าว่าโดยอาการแล้ว นิพพานมี ๓ คือ (๑) **อนิมิตตนิพพาน** ไม่มีนิมิตเครื่องหมายรูปร่างสัณฐานอย่างใดเลย เป็นนิพาน ของผู้บรรลุถึง ด้วยการเพ่งอนิจจานุปัสสนา (๒) **อัปปณิหิตนิพพาน** ไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาและไม่มีตัณหาเป็นตัว ต้องการอยู่ในนิพพาน เป็นนิพพานของผู้บรรลุถึงโดยการเพ่งทุขานุปัสสนาและ (๓) **สุญญตนิพพาน** สูญสิ้นจากกิเลสและนามรูป ไม่มีอะไรเหลือเป็นนิพพานของผู้บรรลุถึงโดยการเพ่ง อนัตตานุปัสสนา

กิจของจิต

ท่านแสดงหน้าที่การงานของจิตไว้เป็น ๑๔ กิจ โดยอธิบายว่า การงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวด้วยกายและวาจา เช่น การเดิน การพูด การฆ่าสัตว์ หรือการลักขโมย ต้องอาศัยจิตอันประกอบด้วยสหชาติธรรม (ที่เกิดร่วมด้วย) คือเจตสิกเป็นผู้ควบคุม**สั่งให้ทำ** การงานนั้นจึงจะสำเร็จได้ ส่วนการงานที่เกี่ยวกับใจ คือการนึกคิดเรื่องราวต่าง ๆ เช่นคิดเบียดเบียนไม่อยากให้เขาได้สุขสบายเป็นต้น จิตและเจตสิกเป็นผู้**กระทำเอง** ข้อนี้แสดงว่าจิตและเจตสิกย่อมมีกิจหรือหน้าที่การงานของตน ๆ อยู่ จะเกิดขึ้นเฉย ๆ โดยไม่ทำหน้าที่การงานนั้นย่อมไม่มี กิจของจิต ๑๔ อย่าง คือ :—

๑. **ปฏิสนธิกิจ** ทำหน้าที่สืบต่อภพใหม่ คือทำให้สัตว์เกิดขึ้นในภพ ในชีวิตหนึ่ง ๆ ของมนุษย์หรือสัตว์ ปฏิสนธิจิต**เกิดขึ้นครั้งเดียว** ในอันดับแรก แล้วก็ดับ

๒. **ภวังคจิต** ทำหน้าที่รักษาภพชาติให้ตั้งอยู่ จนเท่าที่อายุสังขารจะอยู่ได้ในภพที่ปฏิสนธินั้น เกิดขึ้นต่อจากปฏิสนธิจิต มีการเกิดดับนับครั้งไม่ถ้วนไปจนถึงจุติจิต (ตาย)

๓. **อาวัชชนกิจ** ทำหน้าที่รับอารมณ์ที่มากระทบทุกครั้ง เกิดดับนับครั้งไม่ถ้วน

๔. **ทัสสนกิจ** ทำหน้าที่เห็น เกิดดับทุกขณะที่เห็น

๕. **สวนกิจ** ทำหน้าที่ได้ยิน เกิดดับทุกขณะที่ได้ยิน

๖. **ฆายนกิจ** ทำหน้าที่รู้กลิ่น เกิดดับทุกขณะที่รู้กลิ่น

๗. **สายนกิจ** ทำหน้าที่รู้รส เกิดดับทุกขณะที่รู้รส

๘. **ผุสสนกิจ** ทำหน้าที่รู้สิ่งที่มากระทบกาย มีเย็นร้อนเป็นต้น เกิดดับทุกขณะที่กระทบ

๙. **สัมปฏิจฉนกิจ** ทำหน้าที่รับอารมณ์ต่อมาจากจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ เกิดดับทุกขณะที่อารมณ์กระทบ

๑๐. **สันติรณกิจ** ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่รับมาจากสัมปฏิจฉนกิจ เกิดดับทุกขณะที่อารมณ์กระทบ

๑๑. **โวฏฐัพพนกิจ** ทำหน้าที่จำ หรือ ตัดสินอารมณ์ที่สันติรณพิจารณาแล้ว เกิดดับทุกขณะที่อารมณ์กระทบ

๑๒. **ชวนกิจ** ทำหน้าที่ เสวยอารมณ์ตามที่โวฏฐัพพนจิตกำหนด เกิดดับทุกขณะที่อารมณ์กระทบ

๑๓. **ตทาลัมพนกิจ** ทำ หน้าที่ รับอารมณ์ที่เหลือจากชวนะ เกิดดับเฉพาะบางอารมณ์ที่มากระทบ

๑๔. **จุติกิจ** ทำหน้าที่สิ้นจากภพเก่า คือทำลายสัตว์หรือสังขาร ให้พ้น ไปจากการที่จะตั้งอยู่ในภพนั้น ๆ ในชีวิตหนึ่ง ๆ ของมนุษย์และสัตว์เกิดขึ้นครั้งเดียวแล้วก็ดับ

จิตเกิดและดับ

จิตนั้นมีลักษณะรู้อารมณ์ที่มากระทบอารมณ์ใดเกิดขึ้น การรู้อารมณ์นั้นเรียกว่าจิต เช่นรูปกระทบจักขุปสาทเกิดการเห็น การเห็นนั้นคือจิต แล้วจิตหรือการเห็นนั้นก็ดับไป เมื่อเป็นเช่นนั้นจิตก็มิได้มีสภาพตั้งทรงอยู่ หากแต่มีการเกิดดับตามนามรูป อยู่ทุกขณะ และก็มิใช่เป็นจิตดวงเดียวกัน กล่าวคือ เมื่อมีอารมณ์มากระทบ จิตดวงแรกก็เกิดขึ้นรับอารมณ์นั้นแล้วก็ดับไป และในการดับไปนี้ยังมีอำนาจที่ช่วยอุดหนุนเป็นปัจจัยให้แก่ธรรมที่เป็นพวกเดียวกันอันได้แก่จิตดวงที่ ๒ ให้เกิดขึ้นรับช่วงสืบต่อไป แล้วก็ดับลง แล้วจิตดวงที่ ๓ ก็เกิดขึ้นรับช่วงสืบต่อไป และก็ดับลงเช่นเดียวกัน จิตดวงที่ ๔ ก็เกิดขึ้นสืบต่อไปเป็นอยู่อย่างนี้ไปจนหมดวิถีของจิต เหมือนอย่างน้ำนิ่งที่อยู่ในสระ เมื่อเอาก้อนหินโยนลงไปกลางสระ คลื่นลูกแรกเกิดขึ้นแล้วก็เลือนจะหายไป คลื่นลูกที่๒ก็เกิดสืบต่อและเมื่อเลือนจะหายไป คลื่นลูกที่ ๓ ก็เกิดขึ้นสืบต่อไปอีก

เป็นดังนี้จนกว่าจะเลือนหายไปหมด การเกิดดับของจิตเป็นไปอย่างรวดเร็วยากที่จะหาอะไรมาเปรียบเทียบได้แม้กระแสไฟฟ้าที่เกิดดับอยู่ในหลอดไฟอันมีความเร็วอย่างที่ไม่อาจมองเห็นความเกิดดับด้วยสายตาได้นั้น ก็ยังมีความเร็วห่างไกลจากความเกิดดับของจิตอยู่มาก ขณะที่อารมณ์มากระทบอันเป็นปัจจุบันนั้น จิตมีการเกิดดับ ๑๗ ครั้ง จึงเป็นเหตุให้บุคคลไม่น้อยเข้าใจผิดว่าจิตมีอยู่เพียงดวงเดียว ปรากฏอยู่ทรงอยู่ไม่สูญสลาย ทั้งนี้เพราะสันตติคือความเกิดดับของจิตเกิดดับสืบเนื่องจิตต่อกันเร็วมาก พระคัมภีร์มหาปัฏฐานกล่าวว่า จิตดวงแรกเกิดขึ้นและดับไปนั้น เป็นอนันตรปัจจัย (เหตุ) แก่จิตดวงที่ ๒ ให้เกิดขึ้น และจิตดวงที่ ๒ ที่เป็นอนันตรปัจจยุบบัน (ผล) นั้นในขณะเดียวกันก็เป็นอนันตรปัจจัย (เหตุ) ให้เกิดจิตดวงที่ ๓ ต่อไปอีก สืบต่อกันไปเช่นนี้โดยไม่มีเวลาหยุดหรือเว้นว่างเลย สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสว่า วิญฺญาณญฺจนิจฺจ วิญญาณคือจิตไม่เที่ยงเกิดดับอยู่เสมอ

จิตเป็นนามธรรมมีการเกิดดับเป็นสันตติอยู่เมื่อยังเป็นสังขตธรรม ไม่ใช่ Soul หรือดวงวิญญาณอย่างที่บุคคลโดยมากเข้าใจว่า เป็นอัตตาตัวตนทรงสภาพอยู่ชั่วนิรันดรไม่เปลี่ยนแปลง นอกจากมีการเกิดดับเป็นสันตติแล้ว จิตแต่ละดวงยังมีสภาวะรู้อารมณ์แต่ละขณะอารมณ์เดียว จะรู้มากกว่าอารมณ์หนึ่งในขณะจิตหนึ่งหาได้ไม่ เช่นการนึกถึงเด็กที่โรงเรียน อารมณ์เด็กกระทบจิตก็รู้เฉพาะเด็กอย่างเดียวแล้วดับไป แล้วอารมณ์โรงเรียนมากระทบจิตจึงรู้เฉพาะโรงเรียนเป็นต้น การที่เข้าใจว่าจิตนึกถึงเด็กและนึกถึงโรงเรียนด้วยในคราวเดียวพร้อมกัน และเป็นจิตดวงเดียวกันนั้นหาใช่ความจริงไม่ ขอให้พิจารณาดูง่าย ๆ จะเห็นว่า สัญญาความจำเด็กนั้นอย่างหนึ่ง และสัญญาความจำโรงเรียนนั้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง ลักษณะของอารมณ์ต่างกันอยู่ จะซ้อนเป็นสองอยู่ในขณะจิตเดียวกันไม่ได้ เหตุที่ทำให้เข้าใจว่าจิตดวงเดียวนึกคิดในอารมณ์ทั้งสองได้ในคราวเดียวกันนั้น เป็นเพราะจิตมี

สันตติเกิดดับสืบต่อกันเร็วมาก จึงทำให้เห็นไปว่าเป็นจิตดวงเดียว ซึ่งความจริงนั้นในอารมณ์ที่นึกถึงโรงเรียนและเด็กดังกล่าวแล้ว ตามสภาวะมีจิตดวงอื่น ๆ เกิดดับคั่นอยู่อีกมาก

ภวังคจิต

ภวังคจิตนี้ บางท่านว่าเป็นจิตเคลื่อนๆ ครึ่งหลับครึ่งตื่น บางท่านก็ว่าเป็นจิตขณะทำสมาธิ เรียกว่าเข้าภวังค์ "**ภวังคจิต**" ตามศัพท์หมายว่า เป็นจิตที่รักษาไว้ซึ่งองค์ของภพ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ จิต (วิปาก-จิต) **ที่รักษาปัจจุบันขันธ์ให้คงอยู่** เช่น ขณะที่นอนหลับไม่ได้ฝัน จิตมิได้เกิดขึ้นรับอารมณ์อย่างใด (ในปัจจุบัน) แต่คงสงบอยู่รักษารูปนามไว้มิให้แตกทำลายไป เรียกว่าจิตอยู่ในภวังค์ เมื่อปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก ตั้งต้นชีวิตแก่สัตว์ใดแล้ว ปฏิสนธิจิตนั้นก็ดับลงตามสภาวะ ภวังคจิตก็เกิดขึ้นในทันใดรับช่วงต่อจากปฏิสนธิจิต รักษาภพชาติที่เกิดขึ้นนั้นไว้สืบต่อไปตลอดชาติหนึ่งจนกว่าสัตว์นั้นถึงแก่ความตายคือจุติ จึงเรียกว่าภวังคจิตรักษาไว้ซึ่งองค์ของภพ

ภวังคจิต เป็นจิตไม่รู้สำนึก สงบนอนเนื่องอยู่ภายใน ไม่อาจคิดนึกตามปกติให้ปรากฏขึ้นได้ถูกต้องใน

ปัจจุบันชาติเหมือนกับจิตรู้สำนึก ที่สามารถรับอารมณ์คิดนึกได้ จิตไม่รู้สำนึกนั้นเป็นจิตที่เคยรับอารมณ์แล้ว แต่เป็นกาลนานมา เหตุการณ์นั้นคงประทับอยู่กับจิตเช่นเดิม แต่สะสมสลับซับซ้อนฝังลึกอยู่ภายใน นักจิตวิทยาบางท่านสามารถทำให้ผู้ที่ถูกสะกดจิตย้อนระลึกถึงเหตุการณ์ที่ล่วงแล้วและให้กระทำกิจการบางอย่างได้ถูกต้องเหมือนที่ผู้นั้นเคยกระทำมาแต่อดีต เช่นให้ผู้ใหญ่ที่ถูกสะกดจิตเซ็นชื่อได้เหมือนกับลายเซ็นของผู้นั้น เมื่อขณะเป็นเด็กเล็ก ๆ อยู่ หรือให้ผู้ถูกสะกดจิตนั้นระลึกถอยหลัง บอกถึงเหตุการณ์ที่ได้กระทำล่วงมาแล้ว นานช้าได้โดยเหตุที่ได้อาศัยวิทยาการ บางประการเข้าประกอบ นักจิตวิทยาสามารถแสดงได้ว่า มนุษย์ไม่ใช่มีแต่จิตรู้สำนึกในปัจจุบันชาตินี้แต่อย่างเดียว หากยังมีจิตไม่รู้สำนึกรวมอยู่ด้วยและเพราะด้วยจิตไม่รู้สำนึกนี้ประการหนึ่งจึงทำให้ความเชื่อเรื่อง "ตายแล้วเกิดใหม่" เป็นที่ยอมรับกันส่วนมากในเวลานี้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าจิตไม่รู้สำนึก หาเพียงแต่เก็บความทรงจำเหตุการณ์ที่ได้กระทำในปัจจุบันชาตินี้อย่าง

เดียวไม่ แต่ยังเก็บเหตุการณ์ในอดีตล่วงแล้วในชาติก่อน ๆ ไว้ด้วย ผู้ระลึกชาติได้ในปัจจุบันนี้มีหลายรายที่เล่าเหตุการณ์ในชาติก่อนได้ถูกต้อง ก็เพราะเหตุการณ์นั้น ๆ ได้เก็บฝังอยู่ภายในจิตไม่รู้สำนึกของเขา เหตุการณ์ที่ประทับเก็บอยู่ในจิตไม่รู้สำนึกตามที่กล่าวมานี้ ตรงตามหลักของกรรมตามพระพุทธศาสนาที่ว่า กรรมอันได้กระทำลงแล้วย่อมจะประทับไว้ในจิตเป็นสัญญาไม่สูญหายไป

ภวังคจิตเป็นจิตที่ไม่ขึ้นสู่วิถี คือ ไม่รู้ ไม่รับ ไม่คิดอารมณ์ต่าง ๆ ทางทวารทั้ง ๖ เป็นจิตที่สงบนิ่งอยู่ มีชื่อเรียกต่างกันรวม ๑๙ ดวง คือ อุเบกขาสันตีรณวิบาก ๒ มหาวิบาก ๘ รูปาวจรวิบาก ๕ และอรูปาวจรวิบาก ๔ ในขณะที่นอนหลับอยู่มิได้มีการฝันนั้นเรียกว่าจิตตกอยู่ในภวังค์ คือ ไม่รู้ ไม่คิดอะไรทั้งนั้น แม้จะไม่มีการรับอารมณ์ใด ๆ แต่จิตนั้นคงมีอยู่ คราใดที่มีการเห็น การได้ยิน การคิดนึก การฝัน ฯลฯ เป็นต้น คราวนั้นเรียกว่ากระแสภวังค์ถูกตัด (ภวังคุปัจเฉทะ) จิตขึ้น

รับอารมณ์ และเมื่อรับอารมณ์แล้ว จิตก็กลับตกลงสู่ภวังค์อีกต่อไป จิตขึ้นรับอารมณ์และตกภวังค์นี้ผลัดเปลี่ยนกันอยู่ตลอดเวลาที่ตื่นอยู่ กล่าวคือ เมื่อปสาทรูปเช่นตากระทบกับรูปารมณ์ จิตย่อมรู้ก่อนและรับเอาอารมณ์นั้นมาและจำ พร้อมกับคิดในอารมณ์นั้น ต่อนั้นรูป (ร่างกาย) จึงได้รับคำสั่งจากจิตให้ทำกิจการตามความเหมาะสมแก่อารมณ์นั้นทันที แล้วจิตนั้นก็ตกภวังค์ ภวังคจิตนี้เปรียบได้กับกระแสไฟฟ้าที่กำลังไหลอยู่ในสายไฟ เมื่อต่อสวิตไฟแสงสว่างก็ปรากฏขึ้นในหลอด แสงสว่างเทียบได้กับจิตที่ออกจากภวังค์ขึ้นรับอารมณ์รู้ เห็น คิด นึก ต่าง ๆ เมื่อหยุดคิด นึก รู้ เห็น ต่าง ๆ แล้ว จิตก็กลับลงสู่ภวังค์อีก ดุจเมื่อยกสวิตไฟแสงสว่างก็ดับ แต่กระแสไฟฟ้าก็คงไหลอยู่ตามสาย เช่นเดียวกับภวังคจิตที่ยังคงมีการรักษาภพชาติอยู่ภายใน

ภวังคจิตเป็นจิตรักษาภพชาติอยู่ สะสมด้วยวิบากของกรรมในอดีต ทั้งยังเป็นปัจจัยให้จิตในปัจจุบันดำเนินสมคล้อยไปตามวิบากของกรรมในอดีต ด้วยเหตุหลังนี้

ประการหนึ่ง พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้มีสติสัมปชัญญะพิจารณารู้ทันต่ออารมณ์ที่มากระทบ เพื่อโมหะความหลงจะได้ไม่เกาะกุมนำไปก่อภพชาติ และจะเป็นเหตุให้เกิดปัญญารู้เท่าทันต่อสภาวะความจริง

ภวังคจิตคือ จิตไม่รู้สำนึกหรือวิบากจิตนั้น อาจปรากฏขึ้นได้ทางกระแสจิต ธรรมดาจิตย่อมมีสภาพรู้และพยายามรู้ลึกเข้าไปเท่าที่สามารถรู้ไปถึงได้ แต่เหตุที่จิตรู้ถอยหลังเข้าไปไม่ถึงได้ ก็เพราะโมหะปิดบังครอบคลุมอยู่ การทำสมาธิเป็นการขจัดโมหะให้เบาบางลง และมีจิตแหลมคมที่จะแทงตลอดรู้เข้าไป การรู้ถึงเหตุการณ์ในอดีตได้อาศัยกำลังของจิตเป็นสำคัญ ผู้ที่ได้สมาธิทางจิตจนได้อภิญญา (จิตพิเศษโดยสมาธิแสดงอิทธิฤทธิได้) ย่อมสามารถระลึกถอยหลังไปได้โดยปราศจากสงสัย

วิถีจิต

เมื่ออารมณ์มากระทบทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ จิตก็ออกจากภวังค์ขึ้นรับรู้อารมณ์นั้น เรียกว่าจิตขึ้นวิถี มีจิตเกิดขึ้นรับเฉพาะอารมณ์หนึ่ง ๆ ไม่เกิน ๑๗ ดวงแล้วกลับลงสู่ภวังค์

ธรรมชาติของจิตดวงหนึ่ง ๆ เมื่อเป็นไปครบ ๓ ขณะ คือ อุปาทะ (เกิด) ฐีติ (ตั้งอยู่) ภังคะ (ดับ) แล้ว จิตก็ดับลงและจิตอีกดวงหนึ่งก็เกิดสืบต่อกันไป ขณะที่เรียกว่า อุปาทะ ฐีติ ภังคะ นั้นเป็นขณะเล็กของจิตดวงหนึ่ง ๆ คือจิตดวงหนึ่งต้องมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป แล้วจิตดวงที่ ๒ ก็มีขณะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเช่นเดียวกัน

ภวังคจิตนั้น ในเวลาปกติเมื่อไม่มีอารมณ์มากระทบย่อมสงบนิ่งรักษาภพชาติอยู่ภายใน เมื่ออารมณ์เช่น รูปกระทบกับประสาทตา ภวังคจิตก็ถูกกระทบและไหวตัว ปัญจทวาราวัชชนจิตก็ทำหน้าที่เปลี่ยนกระแสจากภวังค์ขึ้นรับอารมณ์นั้นแล้วก็ดับ จักขุวิญญาณ

ก็ทำหน้าที่เห็น แล้วก็ดับ สัมปฏิจฉนจิตก็ทำหน้าที่รับช่วงต่อเอาอารมณ์นั้นมาพิจารณา แล้วก็ดับ สันติรณจิตก็ทำหน้าที่รับช่วงต่อเอาอารมณ์นั้นมาพิจารณา แล้วก็ดับ โวฏฐัพพนจิตก็ทำหน้าที่รับต่อชี้ขาดว่าควรเป็นอย่างใดต่อไปแล้วก็ดับ ชวนจิต ๗ ดวง ก็ทำหน้าที่เสพย์อารมณ์ (กรรม) ไปตามการชี้ขาดของโวฏฐัพพนจิตนั้น แล้วก็กลับลงสู่กระแสภวังค์นี้ เป็นลำดับเกิดของจิตที่อารมณ์มากระทบทางประสาทตา หู จมูก ลิ้น และกาย ส่วนอารมณ์ที่มากระทบทางใจ เช่น การคิดนึกต่าง ๆ นั้น เมื่ออารมณ์มากระทบใจ ภวังค์ก็ไหวตัว มโนทวาราวัชชนจิตก็เปลี่ยนกระแสจากภวังค์ขึ้นรับอารมณ์นั้น และทำหน้าที่ชี้ขาดไปในคราวเดียวกันแล้วก็ดับ ชวนจิต ๗ ดวง ก็ทำหน้าที่เสพย์อารมณ์ (กรรม) ไปตามการชี้ขาดนั้น แล้วก็ดับกลับลงสู่กระแสภวังค์อีก การเกิดของจิตที่อารมณ์มากระทบครั้งหนึ่ง อาจเขียนเป็นลำดับได้ดังนี้

๑. **อารมณ์กระทบปสาทะ** คือกระทบภวังคจิต

๒. **ภวังคจลนะ** ภวังคจิตไหวตัวเมื่อถูกกระทบ

๓. ภวังคุปัจเฉทะ กระแสภวังค์ถูกตัดเนื่องจิตขึ้นสู่วิถี

๔. ปัญจทวาราวัชชะ จิตขึ้นสู่วิถีเพื่อรับอารมณ์ (ทางตาหรือทางหู ฯลฯ) ทำหน้าที่ประดุจเปิดประตูรับ

๕. จักขุวิญญาณ เห็น โสตวิญญาณ ได้ยิน ฯลฯ เห็นหรือได้ยิน ฯลฯ แล้วก็ดับ

๖. สัมปฏิจฉนะ รับช่วงเอาการเห็น ฯลฯ นั้นมา

๗. สันตีรณะ พิจารณาใคร่ครวญการเห็น ฯลฯ นั้น

๘. โวฏฐัพพนะ (มโนทวาราวัชชนะ) ตัดสินชี้ขาดการเห็นนั้น (สมมติชี้ขาดว่ารูปที่เห็นนั้นสวย)

๙. ชวนะที่ ๑ เสพย์อารมณ์ คือ ยินดีพอใจต่อการเห็นนั้นไปตามที่ชี้ขาด

๑๐. ชวนะที่ ๒ เสพย์อารมณ์ คือ ยินดีพอใจต่อการเห็นนั้นไปตามที่ชี้ขาด

๑๑. ชวนะที่ ๓ เสพย์อารมณ์ คือ ยินดีพอใจต่อการเห็นนั้นไปตามที่ชี้ขาด

๑๒. **ชวนะที่ ๔** เสพย์อารมณ์ คือ ยินดีพอใจต่อการเห็นนั้นไปตามที่ชั้ขาด

๑๓. **ชวนะที่ ๕** เสพย์อารมณ์ คือ ยินดีพอใจต่อการเห็นนั้นไปตามที่ชั้ขาด

๑๔. **ชวนะที่ ๖** เสพย์อารมณ์ คือ ยินดีพอใจต่อการเห็นนั้นไปตามที่ชั้ขาด

๑๕ **ชวนะที่ ๗** เสพย์อารมณ์ คือ ยินดีพอใจต่อการเห็นนั้นไปตามที่ชั้ขาด

๑๖. เมื่อชวนะเสพย์อารมณ์หมดแล้ว จิตก็กลับลงสู่ภวังค์รักษาภพชาติตามเดิม

อารมณ์ที่มากระทบทุก ๆ ครั้ง เช่น การเห็นครั้งหนึ่ง ๆ นั้น จะมีจิตเกิดขึ้นและดับลงนับได้ไม่เกิน ๑๗ ดวง รวมทั้งอดีตภวังค์ที่อารมณ์มากระทบก่อนนั้นด้วย การเกิดดับของจิตนั้นเร็วมาก เร็วเสียยิ่งกว่าการเกิดดับของกระแสไฟฟ้า ยากที่บุคคลจะพิจารณามองเห็นสันตติของการเกิดดับได้ ที่แสดงลำดับการเกิดดับของจิตข้างต้นนี้เป็นการแสดงอย่างช้า ๆ ในวันหนึ่ง ๆ ที่ตื่นอยู่ จิต

ย่อมขึ้นสู่วิถีและกลับลงภวังค์จนนับครั้งไม่ถ้วน เพราะทุกคราวที่อารมณ์มากระทบทางปสาทรูปและทางใจไม่ว่าจะเป็นอารมณ์เล็กน้อยปานใด เช่นหูได้ยินเสียงนิดหนึ่ง จิตก็ขึ้นรับอารมณ์แล้ว แม้แต่นอนหลับอยู่ และกล่าวว่าจิตตกอยู่ในภวังค์นั้นก็ไม่จริงเสมอไป เพราะคราวใดที่นอนหลับและฝันไปนั้น นั่นแสดงว่าจิตมิได้อยู่ในภวังค์ แต่ได้ขึ้นรับอารมณ์แล้วจึงได้ฝันไปต่างๆ คราวใดที่จิตขึ้นสู่วิถี ชวนจิตก็เกิดขึ้นกระทำการเสพย์อารมณ์นั้นอันเรียกว่ากรรม กรรมนั้นก็มีทั้งกุศลและอกุศล และย่อมมีวิบากเป็นผล ดังนั้นทุกขณะชวนจิตที่รู้ ที่เห็น ที่คิด ที่นึก ฯลฯ อยู่นั้น กรรมอันเป็นกุศลอกุศลก็เกิดอยู่เรื่อย ผลก็จะเป็นวิบากเก็บไว้ในจิตอยู่ตลอดไปเช่นกัน และวิบากนั้นก็จะสนองให้ผลมากน้อยตามกำลัง เมื่อถึงคราวหรือโอกาส

ชวนจิต

ชวนจิต คือจิตที่เสพย์อารมณ์เป็นบุญบาปกุศลอกุศล มีความสำคัญบางประการที่ควรทราบ คือ:—

๑. กรรมที่เป็นบุญบาปกุศลอกุศลนั้นย่อมเกิดที่ชวนจิตขณะเมื่อเสพย์อารมณ์ หาได้เกิดที่จิตดวงอื่นไม่ ทุกคราวที่จิตขึ้นรับอารมณ์ในทวารทั้ง ๖ ชวนจิตต้องเข้าเสพย์อารมณ์ทุกครั้งไป ไม่ว่าจะเป็นอารมณ์เล็กน้อยปานใด แม้แต่เพียงนึกอยากไปดูภาพยนต์ ชวนจิตก็เกิดเสพย์อารมณ์ คือความอยากนั่นเอง และนับว่าอกุศลกรรมเกิดแล้ว เพราะความอยากนี้เป็นโลภะอันเป็นอกุศล แม้อกุศลเพียงนี้จะยังไม่ให้ผลเป็นวิบากอันหนัก แต่ก็ย่อมจะถูกเก็บเข้าสะสมเป็น **อาสวกิเลส** ไว้ในจิต การที่ชวนจิตเสพย์อารมณ์นั้นก็คือ การกระทำซึ่งมี **เจตนาเจตสิก** ประกอบ อันเรียกว่ากรรมนั่นเอง เป็นกฎแห่งสภาวะว่า การกระทำใด ๆ อันประกอบ

ด้วยเจตนาเจตสิก ย่อมเป็นกรรมที่ต้องมีวิบากเป็นผล และถูกเก็บสั่งสมไว้ในจิต จะปฏิเสธหรือหลีกเลี่ยงอย่างใดหาได้ไม่ กรรมนั้นแม้จะเล็กน้อยเท่าใดก็ย่อมมีวิบากเป็นผลเสมอ ในทางกุศลก็เช่นกัน พอนึกจะให้ทานก็ได้บุญแล้ว กุศลคือ บุญที่นึกคิดนั้นจะถูกเก็บสั่งสมเข้าไว้ในจิตใจเป็นวิบากในต่อไป ทั้งนี้ไม่จำต้องกล่าวถึงบาปอกุศล หรือบุญกุศลที่ใหญ่กว่ามากกว่าตัวอย่างที่กล่าวแล้ว เพราะย่อมต้องให้ผลเป็นวิบากมากน้อยตามกำลังแห่งกรรมที่ได้กระทำนั้นๆจุกกัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าบาปบุญนั้นเกิดสลับซับซ้อนกันอยู่ในวันหนึ่งเป็นจำนวนครั้งไม่น้อย เพราะเกิดกับอารมณ์ที่มากระทบทุกครั้ง **และไม่ควรประมาทว่าเป็นกรรมเล็กน้อย**

ส่วนวิบากของกรรมที่จะเป็นผลนั้น มีต่างๆกัน ตามกำลังแห่งการกระทำทั้งในฝ่ายอกุศลและกุศล ดังเช่นวิบากของการกระทำบาปอกุศล จะทำให้ไปรับทุกขเวทนาในอบายภูมิ เกิดเป็นเปรต อสุรกาย

สัตว์เดรัจฉานและสัตว์นรก ตามแต่กรรมหนักเบาที่ตนได้กระทำไว้ กรรมฝ่ายบาปอกุศลนั้นจะไม่นำให้ไปเสวยสุขในสุคติภูมิได้เลย ส่วนวิบากของกรรมที่เป็นบุญกุศลจะให้ผลเกิดเป็นมนุษย์และเทวดาตามกำลังมากน้อยแห่งบุญกุศลที่ได้กระทำไว้ แต่สำหรับท่านที่ได้รูปาวจรกุศล (รูปฌาน) หรืออรูปาวจรกุศล (อรูปฌาน) ก็จะไปเกิดเสวยความสุขอยู่ในชั้นพรหม เป็นรูปพรหมหรืออรูปพรหมตามกำลังของฌาน

๒. ชวนจิตของบุคคลตามธรรมดา มี ๗ ดวง กระทำกิจเสวยอารมณ์อย่างเดียวกันทั้ง ๗ ดวง เช่นดวงที่ ๑ เสวยอารมณ์ คือ ความอยากได้ ดวงที่ ๒--๓-๔-๕-๖-๗ ก็เสวยอารมณ์ คือ ความอยากได้เช่นกัน ความอยากได้นี้เป็นโลภะ และเป็นอกุศลเกิดที่ชวนจิต แต่ถ้าดวงที่ ๑ เสวยอารมณ์ยินดีในการทำบุญ ดวงที่ ๒—๓-๔-๕-๖-๗ ก็เสวยอารมณ์ยินดีในการทำบุญนั้นเหมือนกันทั้งหมด ความยินดีในการทำบุญนี้เป็นมหากุศลและเกิดขึ้นที่ชวนจิต เป็นต้น กรรมที่เกิดขึ้น

ที่ชวนจิตเป็นฝ่ายอกุศล มี ๑๒ ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ และโมหมูลจิต ๒ ส่วนที่เป็นฝ่ายกุศล มี ๒๑ ได้แก่ มหากุศล ๘ รูปาวจรกุศล ๕ อรูปาวจรกุศล ๔ และโลกุตตรกุศล ๔

ชวนจิต ๗ ดวงนี้ เป็นกรรมคือการกระทำ ย่อมให้วิบากเป็นผลเกิดขึ้นในเวลาต่างกัน คือ

(ก) ดวงที่ ๑ ให้วิบากเป็นผลเกิดขึ้นเฉพาะในปัจจุบันภพอย่างเดียวชื่อว่า **ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม**

(ข) ดวงที่ ๗ ให้วิบากเป็นผลเกิดขึ้นเฉพาะในภพที่ ๒ ถัดจากปัจจุบันภพ ชื่อว่า **อุปปัชชเวทนียกรรม**

(ค) ดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ ให้วิบากเป็นผลเกิดขึ้นเมื่อมีโอกาสในอนาคตคือ ตั้งแต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไปจนกระทั่งบรรลุถึงพระนิพพาน ชื่อว่า **อปราปริยเวทนียกรรม**

๓. ความสำคัญ ของ ชวนจิต ประการ หนึ่ง ก็คือ ในเวลาที่ใกล้ตาย (จุติจิตดับ) อันเรียกว่า มรณา-

สันนวิถีนั้น ชวนจิตจะทำหน้าที่ส่งให้ไปปฏิสนธิในภพใหม่ ถ้าชวนจิตนั้นเป็นกุศลก็จะส่งให้ไปปฏิสนธิในสุคติภูมิ ถ้าเป็นฝ่ายอกุศลก็จะส่งไปสู่ทุคติภูมิ ตามปกติจิตย่อมยึดเกาะอยู่กับอารมณ์ และเมื่อใกล้เวลาจุติจิตจะดับ จิตก็ย่อมมีอารมณ์ยึดเกาะ และในขณะนั้นจิตอาจนึกคิดถึงบุญกุศล หรือบาปอกุศลที่ตนได้ประกอบไว้ หรือบาปบุญนั้นอาจมาปรากฏเป็นภาพนิมิตให้จิตนั้นยึดเอาเป็นอารมณ์ ซึ่งเรียกว่ากรรม กรรมนิมิต และคตินิมิต ตามแต่ที่จะปรากฏ ถ้าอารมณ์กรรม กรรมนิมิต คตินิมิต นั้น เป็นฝ่ายข้างดีเป็นกุศล ปฏิสนธิจิตก็จะไปสู่สุคติภูมิ มีมนุษย์และสวรรค์ ฯลฯ ถ้าเป็นฝ่ายบาปอกุศลแล้ว ก็ย่อมไปสู่อบายภูมิอันมีนรกเป็นแดนเกิดเป็นต้น ทั้งนี้เป็นไปตามความสมคล้อยของจิตตามอารมณ์ดีหรือชั่วนั้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ขณะจุติจิตจะดับ และ ปฏิสนธิจิตจะเกิด เป็นวาระ สำคัญ ที่สุด อาจเปลี่ยนคติภูมิของสัตว์ได้ เช่นผู้ที่ประกอบบุญ-กุศลมามาก แต่ในขณะใกล้จุติจิตจะดับ ไปนึกถึง

บาปอกุศลใดเข้า ชวนจิตก็จะนำส่งไปปฏิสนธิในทุคคติภูมิ ก่อน ท่านจึงได้สอนไว้ว่า **ให้หมั่นทำบุญกุศลไว้** เมื่อทำบุญกุศลใดไว้แล้ว **ก็ให้นึกคิดถึงบุญกุศลที่ได้ทำไว้นั้นให้สม่ำเสมอเนืองนิจ** เพื่อฝึกหัดจิตให้ชำนาญคล่องแคล่ว จะได้นึกถึงบุญกุศลได้ง่ายก่อนบาปอกุศล ส่วนบาปอกุศลที่ได้ทำไว้แล้ว ก็ให้พยายามลืมเสีย อย่าเอามานึกคิดอีก เพราะนึกขึ้นครั้งใดอารมณ์นั้นก็เป็นอกุศลขึ้นอีก ทั้งจะทำให้สัญญาความจำฝังมั่นอยู่ในจิตใจ แล้วก็ให้ตั้งจิตไว้ว่าต่อไปจะไม่ทำบาปอกุศลอื่นใดอีก จะทำแต่ที่เป็นบุญกุศล นี่แหละจะช่วยให้วาระสุดท้ายได้ ไปในทางที่จะประสบแต่ความสุข

จุติจิต

จุติจิต คือจิตดวงสุดท้ายในปัจจุบันชาติ เป็นการขาดดับลงของรูปนาม หรือการตายของสัตว์ที่เรียกว่า มรณะ การตายนี้แบ่งออกเป็น ๔ คือ

(๑) **อายุขยมรณะ** คือตายโดยสิ้นอายุ หมายถึงตายเพราะแก่ชราความเสื่อมของร่างกาย สังขารจึงแตกดับไป

(๒) **กัมมักขยมรณะ** คือตายเพราะสิ้นกรรม หมายถึงตายที่ยังไม่สมควร เช่น ยังหนุ่มสาวอยู่ ตายลงเพราะกรรมที่อุปถัมภ์ค้ำจุนนั้นหมดลง

(๓) **อุภยักขยมรณะ** คือตายเพราะสิ้นทั้งอายุและสิ้นทั้งกรรม หมายถึงกรรมที่อุปถัมภ์ให้ชีวิตดำรงอยู่ในภพหมดลง พร้อมกับอายุสังขารแก่ชราเสื่อมสิ้นลงพอดีกัน

(๔) **อุปัจเฉทกมรณะ** คือตายที่ยังไม่สิ้นทั้งอายุและไม่สิ้นทั้งกรรม หมายถึงตายที่เกิดขึ้นจากอุปัตติ

เหตุที่ไม่ใช่ตายธรรมดา เพราะถ้าไม่มีเหตุเช่นนั้น เกิดขึ้น สังขารก็ยังอาจไม่แตกไม่ทำลาย ทั้งนี้ เป็นด้วยถูกอุปฆาตกรรมมาบั่นตัดรอนเสีย

ที่ว่า จุติจิต เป็นการขาดดับของรูปนามนั้น หมายความว่า ในปัญจโวการภูมิ จิต (นาม) และกัมมชรูป (รูปที่เกิดจากกรรม) เป็นปัจจัยอาศัยเกิดพร้อมกันในปฏิสนธิกาล และสืบต่อเนื่องกันไปในภพชาตินั้น แต่เมื่อใดกัมมชรูปหยุดสร้างรูปให้ จิตก็ถึงแก่ความดับลง เรียกว่า จุติจิต เพราะไม่มีรูปที่จะอาศัย

ปฏิสนธิจิต

ปฏิสนธิจิต คือจิตดวงแรกที่เกิดขึ้นในภพใหม่ของบุคคลและสัตว์ เป็นวิบากจิต (ผลของกรรม) ที่สืบเนื่องมาจากกรรมในอดีต เช่นเมื่อทำอกุศลกรรมไว้ก็เป็นเหตุต่อเนื่องให้ไปเกิดในอบายภูมิอันเป็นผลหรือวิบากของอกุศลกรรม

เมื่อจิตดวงสุดท้ายของบุคคลและสัตว์ ในชีวิตปัจจุบันชาติขาดหรือดับลง (ตาย) ปฏิสนธิจิตคือการเกิดก็บังเกิดขึ้นในทันทีต่อเนื่องสืบไปในชาติใหม่ จุติจิตกับปฏิสนธิจิตสองดวงนี้อยู่ติดกันและเป็นปัจจัยแก่กันให้สืบต่อไป ไม่มีจิตดวงใดมาคั่น ในระหว่างจุติจิตกับปฏิสนธิจิต ฉะนั้น เมื่อบุคคลและสัตว์ตายลง บุคคลและสัตว์นั้นก็เกิดใหม่ทันที ไม่มีวิญญาณล่องลอยไปหาที่เกิดใหม่ตามใจชอบดังที่โดยมากเข้าใจกัน การที่ไปเกิดใหม่คือปฏิสนธินั้น จะไปเป็นเปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน มนุษย์ เทวดา หรือพรหมประการใด

ก็เนื่องมาแต่กรรมที่ได้กระทำไว้ อำนาจของกรรม จะส่งให้ไปเกิดในทันทีโดยไม่มีการรั้งรอ หรือให้โอกาสเลือกแต่อย่างใด ระหว่างจุติกับปฏิสนธินี้เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญ จะไปดีหรือไปชั่วก็อยู่ที่ตรงนี้ เพราะในมรณาสันนวิถีใกล้จุติจิตดับ กรรม กรรมนิมิต หรือคตินิมิต ย่อมปรากฏขึ้นเป็นอารมณ์แก่ผู้จะตายนำไปปฏิสนธิในภพชาติใหม่ ถ้าเป็นอารมณ์ฝ่ายกุศลก็ย่อมนำไปสู่สุคติ ถ้าเป็นฝ่ายบาปอกุศลก็ย่อมไปสู่ทุคคติ กรรม กรรมนิมิตและคตินิมิต ปรากฏขึ้นได้ก็โดยอาศัยกรรมดีหรือชั่วที่ได้กระทำมาแล้วแต่ก่อน

ปฏิสนธิแบ่งออกเป็น ๔ คือ :--

๑. **อปายปฏิสนธิ** เกิดในอบายภูมิ (นรก เปรต อสุรกาย เดรัจฉาน)

๒. **กามสุคติปฏิสนธิ** เกิดในมนุษย์และเทวโลก (มนุษย์ และเทวดา)

๓. **รูปาวจรปฏิสนธิ** เกิดในรูปโลก (รูปพรหม)

๔. **อรูปาวจรปฏิสนธิ** เกิดในอรูปโลก (อรูปพรหม)

ผู้ที่จะเกิดในรูปโลกหรืออรูปโลกเป็นรูปพรหมหรืออรูปพรหมได้นั้น จะต้องเป็นผู้ปฏิบัติสมถภาวนาเจริญสมาธิจนได้ถึงขั้นรูปฌานหรืออรูปฌาน มนุษย์ในสมัยนี้มีน้อยท่านนักที่มีวิริยะอันแรงกล้าต่อการปฏิบัติในสมถภาวนา โอกาสที่จะไปปฏิสนธิเกิดในรูปพรหมหรืออรูปพรหมจึงน้อยมาก คงมีอยู่แต่อบายภูมิและกามสุคติภูมิ ที่มนุษย์ส่วนมากต้องท่องเที่ยววนเวียนไปถือปฏิสนธิ ถึงแม้ในกามสุคติภูมิอันเป็นที่เกิดของมนุษย์และเทวดานั้นก็ดี ก็ดูไม่เป็นการง่ายนักที่ผู้ใดจะมุ่งหวังเอาได้ นอกจากผู้นั้นจะประพฤติปฏิบัติบำเพ็ญบุญกุศลตั้งตนไว้ในทางที่ดีที่ชอบตามบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ หาไม่แล้ว จิตก็จะถูกอกุศลกรรมเหนี่ยวรั้งให้ไปสู่อบายภูมิเสวยผลอันเป็นวิบากแห่งบาปอกุศลที่ตนได้สร้างสมไว้

กรรม

กรรมคือเจตนา

การกระทำบุญหรือบาปดังที่ได้กล่าวมาแล้วเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า กรรม คำว่า กรรม เป็นคำกลางๆ แปลว่าการกระทำ ใช้ได้ทั้งทำดีเรียกว่า กุศลกรรม และทำชั่วเรียกว่าอกุศลกรรม กรรมมิได้หมายความเฉพาะการกระทำที่ประกอบด้วย ความตั้งใจที่แสดงออกทางกายและทางวาจาเท่านั้น แม้ความนึกคิดในใจก็นับว่าเป็นกรรมเช่นกัน เช่นนึกคิดไปทางบาปหยาบช้าก็เป็นอกุศลกรรม ถ้านึกคิดไปในทางบุญดีงามก็เป็นกุศลกรรม แต่ผลที่จะเกิดสนองนั้นหนักเบาแตกต่างกัน เพราะถ้าทำกรรมลงขนาดถึงแสดงออกด้วยกายวาจา ผลสนองก็รุนแรงสมตามที่แสดงออกนั้น ถ้ากระทำแต่เพียงคิดนึกอยู่ในใจ ผลสนองก็เบากว่าที่แสดงออกทางกายวาจา (ยกเว้นมหัคคตะและโลกุตตรกุศล) กรรมในคติพระพุทธศาสนาต้องประกอบด้วย

เจตนา เจตนานี้มีลักษณะละเอียดประณีต ผิดกว่าเจตนาที่เข้าใจกันตามธรรมดาทางโลก ซึ่งหมายเอาเพียงความตั้งใจ พระพุทธองค์ตรัสว่า "เจตนาหំ ภิกฺขเว กมฺมំ วทามิ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่าเจตนาคือกรรม" เจตนานี้หมายถึงเจตนาเจตสิกที่เกิดพร้อมกับจิตทุกขณะ คราวใดที่จิตเกิดขึ้นรับอารมณ์ มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น ฯลฯ เจตนาเจตสิกก็เกิดขึ้นพร้อมด้วยทุกครั้ง มีลักษณะชักจูงสัมปยุตธรรมอื่น ที่เกิดร่วมด้วยตนให้กระทำหน้าที่การงานตรงไปยังอารมณ์โดยไม่บกพร่อง กรรมเกิดขึ้นโดยอาศัยเจตนาเป็นสังขารปรุงแต่ง กล่าวคือเจตนาเป็นธรรมที่เกิดก่อน กรรมเป็นธรรมที่เกิดภายหลัง ท่านจึงกล่าวว่าเจตนาคือกรรม กรรมทั้งที่เป็นกุศลหรืออกุศลย่อมเกิดขึ้นได้ในทุกอารมณ์ แม้ในขณะนอนหลับจิตฝันเห็น มีอารมณ์โกรธรักชอบ ไม่ชอบเป็นไปต่าง ๆ นั้น กรรมก็เกิดขึ้น ทุกครั้งที่กรรมเกิดขึ้นก็ย่อมประทับเก็บสะสมไว้ในจิตและคอยสนองผลปรุงแต่ง

ให้ในเมื่อถึงคราวที่มีโอกาส กรรมไม่ว่าเล็กน้อยปานใดย่อมให้ผลสนองโดยยุติธรรม ไม่มีขาดตกบกพร่อง เจตนาที่เรียกว่า **มโนสัญเจตนา** คือ เจตนา ๒๙ เป็นตัวกรรมวัฏฏ์ (ปรุงแต่งนำเกิด) ทำให้เกิดวิปากวัฏฏ์ (รูปนาม) วนเวียนอยู่ไม่ออกไปจากสังสารวัฏฏ์ได้ **ตามสภาวะ กรรมก็คือเจตนาของผู้กระทำ** มีความปรารถนาพอใจอยากให้ผลเกิดขึ้นดังที่ต้องการ เมื่อปรารถนาพอใจมุ่งมั่นต่อผลในประการใดและกระทำกรรมลง วิบากคือผลก็ย่อมเกิดสนองให้สมคล้อยตามเจตนารมณ์ ไม่ขาดตกบกพร่องไปจากเจตนาปรารถนานั้น เช่น ผู้ฆ่าสัตว์ย่อมมีเจตนาจำนงปรารถนาให้สัตว์ตาย ให้สัตว์นั้นอายุสั้น ให้เจ็บปวดเดือดร้อน วิบากอันเป็นผลของกรรมที่ผู้ฆ่าสัตว์จะได้รับก็คือ มีโรคภัยไข้เจ็บเดือดร้อนทุกข์ลำเค็ญ มีอายุสั้น ตายไปเกิดเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย หรือสัตว์เดรัจฉาน ทนทุกเวทนายากแค้นอันเป็นผลสนองตามอำนาจของกรรมที่ได้กระทำไว้

กรรมย่อมให้ผลเป็นไปตามความปรารถนาพอใจของผู้กระทำ อย่าประมาทสำคัญหมายว่า เป็นกรรมเล็กน้อย กุศลกรรมย่อมนำสุขสมบูรณ์มาให้ แต่อกุศลกรรมย่อมนำมาซึ่งโทษทุกข์ ตามที่เข้าใจและกล่าวโทษว่าภูติผีปีศาจ พระเสาร์พระราหู หรือเทวดาดลบันดาลให้เกิดเคราะห์กรรมเป็นไปนั้น หาใช่ความจริงไม่ ความแท้จริงก็คือวิบากของกรรมในอดีต ที่เนื่องมาจากจิตใจมีเจตนาปรารถนาเช่นนั้น ภูตผีปีศาจอาจเป็นเพียงแต่พลอยผสมอาศัยหากิน มีผลพลอยได้ด้วยเล็กน้อยในบางคราว ท่านสอนให้หมั่นนึกถึงไว้เสมอว่า **เรามีกรรมเป็นของเรา เราเป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ทำกรรมอันใดไว้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น**

เจตนาที่นับว่าเป็นกุศลกรรม หรืออกุศลกรรมนั้น ได้แก่เจตนาเจตสิกในกุศลจิต ๑๗ และอกุศลจิต ๑๒ รวม ๒๙ ดวง ที่เกิดในขณะจิตเสพย์อารมณ์อันเป็น

ชวนจิตกล่าวคือ มหากุศลได้แก่ กามาวจรกุศล ๘ รูปาวจรกุศล ๕ อรูปาวจรกุศล ๔ รวม ๑๗ ดวง เป็นฝ่ายกุศล และโลภะ ๘ โทสะ ๒ โมหะ ๒ รวม ๑๒ ดวง เป็นฝ่ายอกุศล กุศลหรืออกุศลจะเกิดมีขึ้นได้แต่เฉพาะในชวนจิตเท่านั้น หาได้เกิดในจิตทั่ว ๆ ไปไม่ การทำบุญกุศลก็ตาม การทำบาปอกุศลก็ตาม จะเป็นบุญหรือบาปมากน้อยเพียงใด ต้องอาศัยเจตนานี้เป็นสังขารปรุงแต่งกรรมนั้น ๆ

กรรมเมื่อได้กระทำลงแล้วไม่ว่าจะเล็กน้อยปานใด ย่อมจารึกประทับไว้ในจิตใจของผู้นั้นทุกครั้งที่กระทำลง มิได้สูญหายไปไหน กรรมดีที่เก็บสะสมไว้ก็เป็นเหตุให้จิตใจดีขึ้น ถ้าเป็นกรรมชั่วก็ทำให้จิตใจชั่วเลวลง นี่เป็นผลประการหนึ่งที่เห็นได้ว่ากรรมนั้นเก็บสะสมไว้ในจิต ถ้าหากเป็นกรรมที่กระทำลงโดยเจตนาอันแรงกล้า ก็จะถูกประทับเก็บเป็นความทรงจำไว้ในจิตใจของผู้นั้นอย่างเด่นชัดไม่ลืมเลือน และจะปรากฏขึ้นในจิตใจอยู่เสมอ แม้ผู้นั้นต้องการลืมเสียก็หา

ใคร่ลืมได้ไม่ ซ้ำยังจะก่อให้เกิดกรรมใหม่ต่อไปด้วย เพราะอกุศลกรรมที่ได้กระทำแล้วทุกครั้งที่นึกคิดปรากฏขึ้น ย่อมจะทำให้จิตใจของผู้นั้นเศร้าหมองขุ่นมัวไม่ชอบใจ แต่ถ้าเป็นกุศลกรรมแล้วก็จะทำให้เกิดความปลาบปลื้มปีติยินดี ทำให้จิตของผู้นั้นกอร์ปไปด้วยกุศล กรรมเมื่อได้กระทำลงย่อมจะเป็นเหตุให้เกิดวิบาก คืออำนาจให้ผลสนอง กรรมที่ไม่ให้ผลสนองนั้นไม่มี (นอกจากยังสนองไม่ได้และอโหสิกรรม) ไม่ว่าจะทำในที่ลับหรือแจ้ง ย่อมให้ผลไม่ขาดตกบกพร่อง

การที่บุคคลไปถือกำเนิดในสุคติภูมิ มีมนุษย์ สวรรค์ และพรหม หรือในทุคคติภูมิมี นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉานนั้น ก็เนื่องด้วยอำนาจของกรรม กรรมถูกเก็บประทับอยู่ในจิตใจไม่สูญหายไปไหน แม้ว่าจะได้กระทำมาแล้วนาน ลืมนึกไม่ออกดูประหนึ่งว่าสูญหายหมดไป แต่ความจริงหาได้สูญหมดไปไม่ ในบางคราวเวลานอนหลับก็ผุดละเมอเห็นไปได้ กรรม

นั้นจึงยังคงมีประทับฝังลึกอยู่ในจิตใจ คราวใดที่มีจิตระงับถอยจากอารมณ์ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เช่นในขณะเมื่อใกล้ตาย กรรมก็ปรากฏขึ้นเป็นนิมิตให้เห็นเสมอ เช่นผู้ที่ฆ่าสัตว์ ภาพของการฆ่าและสัตว์นั้นย่อมปรากฏให้เห็น ได้เมื่อเวลาใกล้จิตจะแตกดับ มีการร้องหรือแสดงอาการอย่างสัตว์นั้นเป็น แสดงว่ากรรมนั้นมิได้สูญไป โดยเหตุนี้แหละ กรรม จึงเป็นลักษณะสำคัญ ประการหนึ่งที่ควรสนใจ ในกรณีที่บุคคลเมื่อใกล้ชีวิตจะแตกดับ ร่างกายและจิตใจอ่อนมีกำลังลดน้อยลง อารมณ์ที่เคยเกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็ไม่เกิดหรือเกิดน้อย อารมณ์ทางมโนทวารคือทางจิตใจ ก็เกิดขึ้นมากหลายเพื่อให้จิตในขณะนั้นยึดเกาะเสพย์ตามสภาวะ บาปอกุศลความชั่วหรือบุญกุศลความดี ที่ได้กระทำและเก็บประทับไว้ในจิตก็จะผุดปรากฏเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นให้ จิตของบุคคลนั้นเสพย์และยึดเกาะเอาเป็นนิมิตนำไปปฏิสนธิ คือกำเนิดในภพชาติใหม่ ถ้าจิตใจยึดเอานิมิตที่เกิดจาก

อารมณ์บาปอกุศล ก็ย่อมไปถือกำเนิดในทุคคติเกิดเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน แต่ถ้าเป็นนิมิตที่เกิดจากอารมณ์บุญกุศลก็ย่อมนำไปปฏิสนธิในสุคติ เกิดเป็นมนุษย์เทวดาและพรหม

การปฏิสนธิต้องอาศัยกรรมนำเกิดเรียกว่า ชนกกรรม กล่าวคือ นาม (จิต) ที่ถือปฏิสนธิใหม่อาศัยกรรมเป็นผู้นำ จะเกิดในทุคคติหรือสุคติก็แล้วแต่อำนาจของกรรมที่ได้กระทำไว้ เลือกเอาไม่ได้ตามใจชอบ ส่วนรูปคือร่างกายนี้ก็อาศัยกรรมเป็นผู้สร้าง เรียกว่ากัมมชรูป เหตุที่รูปร่างกายเกิดมาเป็นไปต่าง ๆ กัน เช่น สวยงาม ไม่สวยงาม หูหนวก ตาบอด พิกลพิการ ฯลฯ นั้น ก็โดยอำนาจของกรรม และเป็นไปสมคล้อยตามความปรารถนาพึงพอใจของผู้กระทำกรรม จะเห็นได้ว่าการเกิดขึ้นทุกภพชาติ ต้องอาศัยกรรมเป็นหลักเป็นผู้สร้างไปตามเจตนา ความปรารถนาพอใจ มนุษย์ เทวดา พรหม และสัตว์ทั้งหลายหาใช่เกิดขึ้นเองโดยไม่มีเหตุปัจจัยไม่

โดยเหตุที่เรามีกรรมเป็นของเรา เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ท่านจึงสอนให้งดกระทำกรรมชั่ว กรรมชั่วใดที่ได้กระทำแล้วก็ให้พยายามลืมเสีย ถ้านึกถึงขึ้นก็จะเกิดกุศลใหม่ และจะทำให้ทรงจำไว้ระลึกถึงได้ง่ายเมื่อเวลาใกล้ตาย กับให้พยายามกระทำแต่กรรมดีเป็นกุศลให้มาก เมื่อกระทำแล้วก็ให้หมั่นระลึกถึงกุศลนั้นเสมอ ระลึกถึงกุศลคราวใดก็ย่อมได้กุศลและจะทำให้ระลึกถึงกุศลได้ง่ายเมื่อเวลาใกล้ชีวิตจะแตกดับ จะได้ยึดเอาอารมณ์กุศลนั้นทำไปสู่สุคติสวรรค์ในภพชาติใหม่ **กรรมย่อมบันดาลผลเป็นวิบากเกิดขึ้นแก่ผู้กระทำสมคล้อย**ตามเจตนารมณ์ของผู้กระทำ

ครั้งหนึ่งสุภมานพผู้เสื่อมใสในลัทธิเดียรถีย์ มีความเชื่ออยู่ว่า มนุษย์จะชั่วดีมีจนต้องเป็นไปตามพรหมลิขิต ได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า อะไรเป็นเหตุมนุษย์จึงมีอายุไม่เท่ากัน เหตุใด บางคน จึงมีโรค บางคนไม่มี ฯลฯ พระพุทธองค์ทรงตอบมีสารสำคัญว่า กรรมที่ได้กระทำไว้ย่อมเป็น สมบัติ ตามให้ผล สนอง

เสมอไป กล่าวคือ การฆ่าสัตว์ทำให้มีอายุสั้น ละการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเสียทำให้มีอายุยืน โหดร้ายทำทารุณต่อสัตว์เป็นเหตุให้มีโรค กรุณาปราณีต่อสัตว์เป็นเหตุให้ไม่มีโรค เมตตาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อสัตว์เป็นเหตุให้สวยงาม อาฆาตพยาบาทชิงชังแก่สัตว์เป็นเหตุให้ไม่สวยงาม มีมุทิตาจิตแก่สัตว์เป็นเหตุให้มีบริวารสมบูรณ์ อิจฉาริษยาเป็นเหตุให้อาภัพ ตระหนี่เหนียวไม่บริจาคทานเป็นเหตุให้ยากจน นิยมบำเพ็ญทานอยู่เป็นนิจเป็นเหตุให้มีทรัพย์ มีความเคารพในผู้ที่ทรงคุณวุฒิและวัยวุฒิเป็นเหตุให้เป็นผู้ซึ่งที่สูงศักดิ์ ขาดความเคารพยำเกรงผู้ใหญ่เป็นเหตุให้เป็นที่ต่ำศักดิ์ คบหาอยู่กับบัณฑิตเป็นอาจิณ ย่อมเป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลม เมื่อไม่นำพาต่อการคบหาสมาคมกับบัณฑิตย่อมเป็นผู้ที่โง่เขลา ปัญหาทำนองเดียวกันนี้พระพุทธองค์ก็ได้ทรงตอบแก่พระนางมัลลิกามเหษีของพระเจ้าปเสนทิโกศล อีกด้วย

กรรมนำเกิด

มนุษย์และสัตว์นี้ประกอบด้วยขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ย่อลงก็ได้แก่ เป็นรูป ๑ และเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมกันเป็นนาม ๑ รูป – นามนี้เกิดขึ้นโดยอาศัย **อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม** เป็นเหตุเป็นปัจจัยต่อเนื่องกัน กล่าวคือ อวิชชาความไม่รู้จักสภาวะตามความเป็นจริง ด้วยความโง่หลงทำให้เกิดความ**เห็นผิด** จึงก่อตัณหาความดิ้นรนอยากมีอยากได้เข้า**ครอบครอง** พอใจในอารมณ์และความเป็นอยู่ มีการยึดมั่นในอารมณ์นั้น ๆ และเพื่อจะให้ได้มาซึ่งอารมณ์ตามความปรารถนาพอใจ จึงได้กระทำกรรมลงเป็นกัมมภวะ เป็นปัจจัยให้เกิดอุปปัตติภวะ อันเป็นวิบากคือภพชาติเกิดขึ้น

เมื่อพิจารณาดูจะเห็นว่า กรรมเป็นเหตุใกล้สำคัญประการหนึ่งต่อการเกิดขึ้นของสัตว์ เรียกว่า

กรรมภวะ อันได้แก่ เจตนาของกุศลและกุศลจิต ถ้าไม่ได้กระทำกรรมลง วิบากอันเป็นผลของกรรม ก็ไม่มี สังสารวัฏฏ์ ความเกิดขึ้นหมุนเวียนของสัตว์ ก็ย่อมหยุดลง ภพชาติที่เกิดขึ้น ย่อมต้องเป็นไปตาม อำนาจของ กรรม เพื่อให้สม ความมุ่ง ปรารถนา ของผู้ทำ เป็นกฎแห่งสภาวะ หาใช่เทพเจ้าบน สรวงสวรรค์มี พระศุกร์เข้าพระเสาร์แทรกดลบันดาลให้เป็นไปไม่ จิต-**ของผู้นั้นเองเป็นผู้ก่อกรรมทำวิบาก ให้เกิดเป็น ไป ใน ภพชาติสมตามเจตนารมณ์** เช่นการฆ่าสัตว์ ก็โดย เจตนาจะเบียดเบียนปราศจากเมตตาสงสาร เจตนาจะ ให้เขาตายมีอายุสั้น วิบากที่จะได้รับจากกรรมนั้นมี โทษทุกข์ในอบายภูมิและความเดือดร้อนอายุสั้น โรคภัย ไข้เจ็บเบียดเบียน ฯลฯ **เป็นไปสมคล้อยตามเจตนา ความพึงพอใจมาแต่แรกของผู้กระทำนั้น** กล่าวคือ ขณะที่ ทำกรรมลง มีความ ประสงค์ เจตนาอย่างใด

วิบากก็ย่อมให้ผลตรงตามที่ปรารถนาเจตนานั้นทุกประ-การ ไม่มีขาดตกบกพร่อง

กรรมมีส่วนเข้าบงการตั้งแต่ขณะแรกแห่งการปฏิสนธิในทุกภูมิที่เกิด มนุษย์และสัตว์ทุกรูปนามย่อมต้อง **มีชนกกรรมนำให้เกิด** ทั้งยังมีอุปถัมภ-กรรม คือกรรมเก่าและกรรมใหม่ในปัจจุบันชาติ คอยอุปถัมภ์ค้ำชูให้ผลอยู่ในทางดีและทางชั่ว ตามกำลังแห่งกรรมนั้น ๆ ด้วย

ตามที่กล่าวแล้วจะเห็นได้ว่า กรรมมีบทบาทสำคัญที่บงการให้ชีวิตของมนุษย์และสัตว์หลายเป็นไปสมตามเจตนาความมุ่งปรารถนาของผู้กระทำ และได้เริ่มเข้าให้ผลตั้งแต่ขณะแรกแห่งการปฏิสนธิ ชีวิตมิได้ตั้งต้นขึ้นจากความว่างเปล่า หากแต่มีกรรมเกิดร่วมนำส่งมาตาม กุศลและ อกุศลเจตนา และก็มิได้ปล่อยทิ้งไว้เพียงแต่นำเกิด ยังคงคอยติดตามอุปภัมภ์ค้ำจุนไปตลอดชีวิตอีกด้วย มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายจึง

ต่างมีสุขบ้าง ทุกข์เดือดร้อนบ้าง เป็นไปต่าง ๆ กัน

ในปฏิสนธิขณะของมนุษย์และสัตว์ในปัญจโว-การภูมิ คือภูมิที่มีขันธ์ ๕ จิตและกัมมชรูป (รูปที่กรรมสร้าง) ย่อมเกิดขึ้นในขณะแรก คืออุปาทขณะของปฏิสนธิจิต หมายความว่า **จิตเกิดขึ้นพร้อมกับรูปที่กรรมสร้าง** ในขณะแรกที่ถือปฏิสนธินั้น ไม่ใช่จิตแต่อย่างเดียว หรือรูปแต่อย่างเดียว จิตกับกัมมชรูปต้องเกิดพร้อมร่วมกัน ในขณะแรกของการปฏิสนธิทีเดียว เพราะจิตต้องอาศัยรูปเป็นเครื่องทรงอยู่ ปราศจากรูปแล้วจิตจะทรงอยู่ไม่ได้ (เว้นจตุโวการภูมิ) จิตนั้นเมื่อถือปฏิสนธิแล้วก็จะเกิดดับเป็นสันตติสืบเนื่องกันไปตลอดชีวิต จนกว่าจะถึงจุติจิต (ตาย) กัมมชรูปก็เช่นเดียวกันกับจิต เมื่อปฏิสนธิแล้วก็ เกิดขึ้นสร้าง รูปและดับสืบ เนื่องต่อกันไป จนถึงเวลาจะตาย และก่อนถึงมรณาสันนวิถีคือตาย ก็หยุดไม่สร้างรูปอีก เมื่อกัมมชรูปไม่เกิดเป็นปัจจัย

ให้ จิตก็ต้องดับลงในท้ายของมรณาสันวิถี เพราะกัมมชรูปไม่สร้างรูปให้จิตไม่มีที่อาศัยเพื่อทรงอยู่ มนุษย์หรือสัตว์นั้นจึงชื่อว่าตาย

กัมมชรูปที่เกิดขึ้นในขณะแรกแห่งปฏิสนธิจิตนั้น คือ กายทสกกลาป (กายปสาท) ภาวทกกลาป (ภาวเพศ) และวัตถุทสกกลาป (หทยะที่อาศัยของจิต) รูปดังกล่าวนี้รวมกันเป็นจุดหนึ่งในขณะแรกปฏิสนธิ เป็นรูปอันสุขุมละเอียดมองเห็นด้วยตาไม่ได้ ต่อไปชนกกรรมก็สร้างและอุปถัมภ์ค้ำชูให้กัมมชรูปนั้นเจริญเติบโตขึ้นตามลำดับมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ภาวเพศปรากฏเด่นชัดขึ้น กายทสกกลาปนั้นแยกออกเป็นรูปละเอียดต่อไปได้ ๑๐ รูป คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย วรรณะ คันธะ รสะ โอชะ ชีวิตรูป และกายปสาท ภาวสกกลาปและวัตถุทสกกลาปก็แยกออกไปได้อีกอย่างละ ๑๐ รูป มีรูปละเอียดเหมือนกันกับกายทสกกลาป คงต่างกันที่

กายปสาทเปลี่ยนเป็นภาวะหรือหทยะเท่านั้น มนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ดำรงชีวิตอยู่ได้ก็โดย กัมมชรูป ยังคงสร้างรูปให้จิตได้อาศัยเกิดอยู่ **รูปที่กัมมชรูปสร้างให้นี้** เกิดจากความสมคล้อยตามที่ผู้นั้นปรารถนาเจตนาทำขึ้นไว้ มนุษย์รวมทั้งสัตว์ทั้งหลายจึงต่างกันด้วยรูปร่างผิวพรรณความเป็นอยู่

การงานของกรรม

หน้าที่การงานของกรรม พอแยกออกได้ดังต่อไปนี้ : —

๑. ชนกกรรม มีหน้าที่นำปฏิสนธิ คือทำให้สืบต่อกันระหว่างกรรมกับวิบาก ได้แก่การเกิดขึ้นหรือปรากฏขึ้นเนื่องมาจากกรรมที่ได้กระทำไว้ เช่น กระทำอกุศลกรรม ย่อมนำให้ไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย และสัตว์นรก ทำบุญกุศลย่อมนำให้เกิดเป็นมนุษย์และเทวดา และการทำฌาน คือ สมถภาวนา ย่อมนำให้เกิดเป็นพรหม เป็นต้น

เมื่อชวนจิตเกิดขึ้นเสพย์อารมณ์ครั้งใด กรรมอันเป็น กุศลหรือ อกุศลก็เกิดขึ้น อำนาจหรือวิบากของกรรมก็ถูกประทับไว้ในจิต โดยสัญญาเจตสิกเป็นผู้จำหมายเก็บเอาไว้เพื่อผลสนองในต่อไป กรรมที่ทำลงไปโดยมีองค์ประกอบครบย่อมเป็นกรรมที่มีผลแรง เช่นการฆ่าสัตว์โดยตั้งใจเอามาเป็นอาหาร เป็นต้น สัตว์นั้นมีชีวิต รู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต มีจิตคิดจะฆ่า (บุพพ-

เจตนา) เพียรกระทำการฆ่าเพื่อให้สัตว์นั้นตาย สัตว์นั้นได้ตายลงเพราะการฆ่านั้น เมื่อครบ องค์ ประกอบดังนี้ก็เห็นได้ว่า ผู้กระทำกรรมนั้นมีอกุศลเจตนามาแต่เริ่มแรก เจตนาจะเบียดเบียน เจตนาด้วยตัณหาความอยาก เจตนาเพียรกระทำลงด้วยจิต ใจอันโหดร้ายปราศจากเมตตา เจตนา ไม่เกรงกลัวและละอายต่อบาป จมผั้งอยู่ในความหลงผิดไม่แจ้งในเรื่องบาปบุญคุณโทษ กรรมอัน เกิดจาก เจตนาดัง กล่าวนี้จึงเป็นไปเพียบพร้อมด้วยอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ และโมหะ วิบาก คือผล จึงมีกำลัง แรงเป็น ไปตามเจตนาอันเป็นแรงส่ง ก่อให้เป็นชนกกรรมนำไปเกิดในทุคคติคือ อบายภูมิได้ ส่วน ในทางกุศลก็เป็น ไปในทำนองเช่นกัน ถ้าอกุศลกรรมนั้นได้กระทำลงโดยครบองค์ประกอบก็ย่อมมีวิบากให้ผลแรง เช่นมีบุพพ-เจตนาจะตักบาตร์เพียรแสวงหาอาหารมาโดยชอบ ตั้งอกตั้งใจนำ ไปถวายแก่ภิกษุสงฆ์ และมีจิตโสมนัสยินดีในการทำบุญนั้น วิบากอันเป็นผลเนื่องมาจาก

เจตนานั้น ก็ย่อมมีกำลังแรงที่สนองให้เป็นชนกกรรมนำไปปฏิสนธิในสุคติภูมิ เกิดเป็นมนุษย์และเทวดาในต่อไป การกระทำกรรมใด ๆ ถ้ากระทำโดยเจตนาอันแรงกล้า ย่อมมีกำลังผลักดันอันแรง ย่อมฝังอยู่ในจิตใจแนบแน่น ทั้งจะปรากฏเป็นอารมณ์ขึ้นในจิตใจได้ง่ายก่อนกรรมที่กระทำลงโดยไม่ครบองค์ ทั้งนี้ก็เพราะเจตนานั้นได้เกิดขึ้นกระตุ้นเตือนสัมปยุตตธรรมอื่นให้ทำหน้าที่อยู่ซ้ำแล้วซ้ำเล่ามากครั้งด้วยกันกว่าจะทำกรรมนั้นสำเร็จ

ชนกกรรม เป็นกรรมที่ทำให้วิบากนามขันธ์และกัมมชรูป (นามรูป หรือขันธ์ ๕) เกิดขึ้นในปฏิสนธิกาล (ขณะแรกของการเกิด) และปวัตติกาล (หลังจากขณะแรกของการเกิด) ชนกกรรมที่ทำให้นามรูปเกิดขึ้นในปฏิสนธิกาล ได้แก่ให้อุปบัติภาวะเกิดขึ้นเป็นสัตว์นรก เปรต อสุกาย สัตว์เดรัจฉาน มนุษย์ เทวดา และพรหม ส่วนชนกกรรมที่เกิดในปวัตติกาลก็ได้แก่การเกิดขึ้นแห่งอวัยวะใหญ่น้อยตามสมควรแก่สัตว์ พร้อมทั้งทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ คือ การเห็น การได้ยิน การดมกลิ่น การลิ้มรส และการสัมผัสถูกต้อง เช่น ชนก

กรรมนำปฏิสนธิเกิดขึ้นในครรภ์แล้ว ในปวัตติกาลต่อมาชนกกรรมก็สร้างอวัยวะต่าง ๆ ให้เจริญเติบโตปรากฏความเป็นอยู่ไปจนตลอดชาตินั้น ทั้งการเห็นการได้ยิน ฯลฯ อันเป็นวิบากนั้น ชนกกรรมก็สร้างอยู่ตลอดชีวิตนั้นเช่นเดียวกัน

๒. อุปัตถัมภกกรรม มีหน้าที่คอยอุปถัมภ์ค้ำจุน คือ เมื่อขณะกำลังเสวยผลของกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมอยู่อุปัตถัมภกกรรมก็มาส่งเสริมอุดหนุนการเสวยผลกรรมนั้นให้ได้รับผลมากขึ้น แรงขึ้น เช่น ผู้ที่กำลังตกยากคับแค้นอยู่แล้ว ก็บังเอิญให้เจ็บไข้ได้ป่วยลงอีก เดือดร้อนมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ก็เพราะอุปัตถัมภกกรรมฝ่ายอกุศลมาส่งเสริมให้ผล หรือผู้ที่มีความเป็นอยู่ในขั้นสบายไม่เดือดร้อนในเรื่องเงินทองแล้ว กลับได้ถูกรางวัลลอตเตอรี่ ทำให้มีความสุขสบายมากยิ่งขึ้น ในการใช้จ่าย ก็เนื่องด้วยอุปัตถัมภกกรรมฝ่ายกุศลมาให้ผลสนับสนุน

อุปัตถัมภกกรรม (๑) เป็นกรรมที่ช่วยอุดหนุนชนกกรกม ให้มีโอกาสส่งผล (๒) ช่วยอุดหนุนชนกกรรม

ที่กำลังให้ผล ให้ได้ผลบริบูรณ์ยิ่งขึ้น และ (๓) ช่วยอุดหนุนนามรูปที่เป็นวิบากของชนกกรรม มีอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกายเป็นต้น ให้เจริญและตั้งอยู่ได้นาน

๓. **อุปบีฬกกรรม** มีหน้าที่คอยเบียดเบียนแทรกแซง คือ เมื่อกำลังเสวยผลของกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมอยู่ และการเสวยผลกรรมนั้นต้องถูกเบียดเบียนบั่นรอนให้ลดน้อยลงมิให้เจริญงอกงามขึ้น เช่นผู้ที่กำลังเสวยความสุขรุ่งโรจน์ มีความสำราญในชีวิตอันเป็นผลของกุศลกรรม ต้องกลับเจ็บป่วยได้รับความลำบากเข้าแทรกแซง ทั้งนี้ก็เป็นเพราะอุปบีฬกกรรมฝ่ายอกุศลเข้ามาเบียดเบียน เป็นต้น

อุปบีฬกกรรม เป็นกรรมที่ (๑) เบียดเบียนชนกกรรม ซึ่งมีสภาวะตรงข้ามกับตนโดยไม่ให้มีโอกาสส่งผล (๒) เบียดเบียนชนกกรรมที่ส่งผลอยู่แล้วให้ส่งผลลดน้อยลง และ (๓) เบียดเบียนรูปนามที่เกิดจากชนกกรรม เช่น การเกิดเป็นมนุษย์นั้นย่อมเกิดขึ้นด้วยกุศลชนกกรรม อวัยวะใหญ่น้อยก็เป็นกุศลวิบากเกิดจาก

กุศลชนกกรรม ตามหลักผู้นั้นย่อมมีความเป็นอยู่ด้วยดี แต่บางครั้งต้องเดือดร้อนมีการเจ็บไข้ได้ลำบาก ร่างกายพิกลพิการไป ก็เพราะอุปบีฬกอกุศลกรรมเข้าเบียดเบียน

๔. **อุปฆาตกรรม** มีหน้าที่ตัดรอนกรรมอื่น และการสืบต่อแห่งขันธ์ ๕ ที่เกิดจากกรรมอื่น ๆ นั้น คือ เป็นกรรมที่ตัดกรรมอื่นและวิบากของกรรมนั้นให้สิ้นสุดหยุดลง เช่น ตัดชนกกรรมไม่ให้มีโอกาสส่งผลต่อไป หรือตัดรูปนาม วิบากที่เกิดจากชนกกรรมนั้นให้หมดเสียไป ตัวอย่างเด็กที่คลอดออกมากใหม่ ๆ และตายลง หรือจักขุปสาทที่ดีนั้นกลับมืดบอดลง ทั้งนี้เป็นด้วยอุปฆาตกรรมตัดรอน

การให้ผลของกรรม

การให้ผลของกรรม แยกออกได้ดังต่อไปนี้ :—

๑. **ครุกรรม** เป็นกรรมหนักมีกำลังมากให้ผลก่อนกรรมอื่น กรรมอื่นไม่สามารถตัดรอนได้ จะให้ผลในชาติหน้าถัดจาก ปัจจุบันชาติ ครุกรรมฝ่ายอกุศลได้แก่อนันตริยกรรม ๕ คือ ทำสงฆ์ให้แตกร้าวแยกจากกัน ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงห้อพระโลหิต ฆ่าพระอรหันต์ ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา และได้แก่การยึดถืออยู่ด้วยความเห็นผิดอันเป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิ คือ **นัตถิกทิฏฐิ** เห็นว่าไม่มีกรรมไม่มีผลของกรรม สัตว์บุคคลตายแล้วสูญ การทำบุญทำบาปไม่มีผล สมณะผู้ประพฤติดีประพฤติชอบไม่มี เป็นต้น **อเหตุกทิฏฐิ** เห็นว่าไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย จะดีหรือชั่วก็แล้วแต่การประจวบทำให้เกิดขึ้น และ**อกิริยทิฏฐิ** เห็นว่าทำแล้วก็แล้วกัน ไม่เป็นบุญบาป เป็นแต่สักว่าทำเท่านั้น ส่วนการ กระทำ ครุกรรม ฝ่ายกุศลก็ได้แก่

การทำ สมถภาวนาจน ได้รูปฌาน และอรูปฌานซึ่ง เรียกว่ามหัคคตกุศลเป็นต้น

๒. อาสันนกรรม ได้แก่กรรมที่กระทำ หรือระลึกถึงเมื่อใกล้จะตาย ให้ผล เป็น ที่ สอง รอง จาก ครุกรรม ทั้งนี้เพราะธรรมชาติของจิตย่อมแสวงหาอารมณ์เสพย์ จิตของผู้ใกล้จะตายก็เช่นกัน กรรมคืออารมณ์ที่เกิดขึ้นอยู่ติดชิดกับความตาย ย่อมทำให้ระลึกถึงขึ้นสู่วิถีจิตได้ง่าย จึงให้ผลก่อนกรรมอื่น ท่านอุปมา เหมือน ฝูงโค ขังอยู่ใน คอก โคแก่ซึ่งมีกำลังน้อยยืนอยู่ริมประตู เมื่อเปิดบระตูคอก โคแก่ก็สามารถออกมา ได้ก่อนโคหนุ่มที่อยู่ข้างใน

๓. อาจิณกรรม ได้แก่กรรมที่ทำอยู่เสมอ ๆ เป็นปกติ ให้ผลรองลำดับจากอาสันนกรรม ถ้าอาสันนกรรมไม่ให้ผล อาจิณกรรมก็ให้ผลในต่อไป

แม้กระทำบาปอกุศลไว้เพียงครั้งเดียวแต่ระลึกนึกถึงอยู่เสมอ เกิดความพอใจหรือไม่พอใจก็ตาม ก็เป็น

อกุศลอาจิณกรรม ในทางกุศลก็เช่นกัน แม้ทำครั้งเดียวแต่ระลึกนึกถึงอยู่เสมอ ก็เป็นกุศลอาจิณกรรม

๔. **กตัตตากรรม** คือกรรมเล็ก ๆ น้อย เช่นที่ทำ ด้วยไม่มีความจงใจ หมายรวมถึงกรรมที่ไม่ครบองค์ของเจตนา เช่นไม่มีบุพพเจตนา คือ ความตั้งใจไว้ก่อนว่าจะทำ หรือไม่มีมุญจเจตนา คือ ความจงใจในขณะกำลังกระทำ อยู่เป็นต้น กรรมนี้ให้ผลรองจากอาจิณกรรม

กาลเวลาที่กรรมจะให้ผล

กาลเวลาที่กรรมจะให้ผล พอแยกออกได้ดังต่อไปนี้ :—

๑. **ทิฏฐธมฺมเวทนียกรรม** คือกรรมที่ให้ผลในปัจจุบันภพ ทุกครั้งที่จิตเสพย์อารมณ์เป็นกุศลหรืออกุศล ชวนจิตดวงที่ ๑ เท่านั้นที่ให้ผลในปัจจุบันภพ ส่วนชวนจิตอีก ๖ ดวงให้ผลในชาติหน้าและชาติต่อ ๆ ไป จึงเห็นได้ว่ากรรมที่ทำลงในปัจจุบันภพย่อมให้ผลบางส่วนไม่เต็มที่ และจะไปให้ผลสืบเนื่องในชาติต่อ ๆ ไปอีกด้วย นี่เป็นข้อหนึ่งที่ควรรู้สำหรับที่ว่า "*ทำดีไม่ได้ดี หรือบุญกุศลไม่ช่วย*" การทำกรรมดีต้องได้รับผลดีตอบนั้นย่อมไม่เป็นข้อสงสัย สมเด็จ พระ สัมมาสัม พุทธเจ้าตรัสว่าธรรมทั้งหลายย่อมไหลมาแต่เหตุ แต่ที่ไม่ได้แสดงผลให้เห็นสมอกสมใจในเวลาอันเร็ว ก็เพราะการให้ผลนั้น เป็นไปตามลำดับกำลังของกรรมที่แรง

หรือไม่แรงและเป็นบางส่วน เฉพาะชวนจิตดวงที่ ๑ ดวงเดียวเท่านั้นที่ให้ผลในปัจจุบันภพ เป็นวิบากเข้าสนับสนุนหรือผ่อนเบากรรมเก่า โดยผู้เสวยวิบากนั้นมิได้รู้หรือเข้าใจตามสภาวะ **วิบากที่เกิดขึ้นย่อมเนื่องมาแต่กรรมเก่ารวมเข้าด้วยกับกรรมใหม่บางส่วนในปัจจุบัน**

๒. อุปปชฺชเวทนียกรรม คือกรรมที่ให้ผลในชาติหน้า คือชาติที่ ๒ ถัดจากปัจจุบันภพไป โดยมากได้แก่ครุกรรมอันเป็นกรรมหนัก ฝ่ายอกุศล เช่น ฆ่าบิดามารดา ฝ่ายกุศล เช่น เจริญสมถ-ภาวนาได้รูปฌานอรูปฌาน ทั้งนี้ก็เพราะเจตนาอันเป็นอกุศลหรือกุศลนั้นมีกำลังแรง ดังจะเห็นได้ว่า การฆ่าบิดามารดานั้น ถ้าไม่มีเจตนาแรงกล้าย่อมกระทำกรรมนั้นไม่ได้ และในฝ่ายสมถภาวนาก็ต้องอาศัยเจตนาอันแรงกล้าเช่นกันจึงจะทำได้สำเร็จ ถ้าไม่มีครุกรรมก็ต้องเป็นอาสันนกรรม

๓. **อปราปริยเวทนียกรรม** คือกรรมที่ให้ผลตั้งแต่ชาติที่ ๓ นับแต่ปัจจุบันภพนี้เป็นต้นไป ไม่มีกำหนดเวลา ถ้าภพชาติยังมีอยู่ตราบใดเมื่อมีโอกาสกรรมนี้ก็ย่อมให้ผล เมื่อนั้น เพราะว่ากรรมเมื่อได้กระทำลงแล้ว ย่อมมีวิบากให้ผลสนองไปจนกว่าจะหมดสิ้น เหตุที่มนุษย์เกิดมามีสุขทุกข์เป็นไปต่าง ๆ นานาก็เพราะกรรมที่ตนได้กระทำไว้แต่ก่อนนั้นมาให้ผลด้วย

๔. **อโหสิกรรม** คือกรรมที่ไม่ให้ผล โดย ๑. วิบากไม่เกิด เช่นพระอรหันต์เข้าสู่พระนิพพานแล้วไม่มีภพชาติอีก วิบากก็ไม่เกิด ๒. ในขณะที่ทำ กรรมไว้หลาย อย่าง กรรมใด ที่มี กำลังให้ผลแล้ว กรรมที่เหลือก็ไม่ให้ผล เช่นการบำเพ็ญฌานได้ถึงฌานที่ ๔ แล้ว วิบากของฌานที่ ๑-๒—๓ ก็ไม่ให้ผล เพราะฌานที่ ๔ ให้ผลแล้ว ๓. ไม่มีวิบาก เช่นพระอรหันต์ทำบุญกุศลไม่มีผลเป็นวิบาก เพราะกิเลสอันเป็นเหตุให้ทำกรรมนั้นไม่มี (แต่วิบากที่ติดมาจากปุถุชนให้ผลได้)

กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ทิฏฐธมฺมเวทนียกรรม ถ้าไม่มีโอกาสให้ผลในปัจจุบันภพ ก็เป็นอโหสิกรรมไป อุปฺปชฺชเวทนียกรรม เมื่อไม่มีโอกาสส่งผลในภพที่ ๒ แล้ว ก็เป็นอโหสิกรรมเช่นกัน ส่วนอปราปริยเวทนียกรรมส่งผลตั้งแต่ภพที่ ๓ ไป จนกระทั่งเข้าถึงพระนิพพาน แล้วอปราปริยเวทนียกรรมก็เป็นอโหสิกรรมไป

ปัญญาทางสภาวธรรม

การที่กล่าวว่า การทำกุศลนั้น ต้องประกอบด้วยปัญญา คือญาณสัมปยุตต์จึงจะได้กุศลที่ถูกต้องเต็มเม็ดเต็มหน่วย ถ้ากระทำโดยปราศจากปัญญาคือเป็นญาณวิปปยุตต์แล้ว ก็ย่อมจะได้กุศลน้อยไม่สมตามตั้งใจ ผลยิ่งหย่อนนี้ย่อมอาศัยปัญญาเป็นสำคัญ

ปัญญาคือญาณนี้ หมายถึงความรู้ตามความเป็นจริงแห่งสภาวธรรม เช่นรู้ว่าอัตตภาพร่างกายนี้ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นแต่เพียงสภาวะประกอบด้วยขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็น **อนิจฺจ** ไม่เที่ยง เกิดแล้วก็ดับ **ทุกฺข** เป็นทุกข์เพราะทนอยู่ไม่ได้ **อนตฺตา** ไม่ใช่ตัวตนบังคับไม่ได้

ที่พากันถืออยู่ว่า อัตตภาพร่างกายนี้เป็นเราเขา สัตว์ บุคคล ตัวตนนั้น เป็นความเข้าใจผิดนึกผั่น

ไปตามอารมณ์ปรารถนาพอใจ ที่แท้จริงแล้ว สัตว์ บุคคล ตัวตน หามีไม่ เป็นแต่เพียงสมมติบัญญัติตามโลกียวิสัยเท่านั้น อันทำให้หลงยึดว่าเที่ยง ว่าเป็นตัวตน ที่เข้าใจว่าเที่ยงนั้นก็เพราะ สันตติแห่งการเกิดดับเร็วมากสืบเนื่องติดต่อกันจนทำให้ความเข้าใจผิดเห็นไปว่า ไม่มีการเกิดดับ ที่แท้แล้วทุกสิ่งย่อมมีการเกิดและการดับอยู่ตลอด เช่น รูปนั้นเกิดดับอยู่ทุก ๆ ๑๗ ขณะจิต ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั้น เกิดดับอยู่ทุก ๆ ขณะจิต แต่การเกิดดับนี้สืบต่อกันเร็วจึงทำให้เห็นไปว่าไม่มีการเกิดดับ ที่เข้าใจว่าเป็นสุขนั้นก็เพราะ อิริยาบถปิดบังไว้โดยมีการเปลี่ยนอยู่เสมอ เช่น นั่ง นอน ยืน เดิน สลับสับเปลี่ยนกันอยู่นับครั้งไม่ถ้วน จึงมองไม่ใคร่เห็นว่า อัตตภาพร่างกายนี้เป็นทุกข์ ขอให้ลองตั้งใจนั่งอยู่สักครู่สักพักหนึ่ง จะรู้สึกเดือดร้อนเมื่อยขบกระวนกระวายที่จะยืนขึ้นหรือ นอนลงเปลี่ยนไปจากการนั่ง แม้ได้นอนลงแล้วก็ดี ในไม่ช้าก็จะ

เปลี่ยน เป็นลุกขึ้น หรือเดิน จะอยู่ในอิริยาบถเดียว ตลอดไปไม่ได้ ทั้งนี้เพราะทุกขเวทนาเกิดขึ้นทนไม่ได้ จึงต้องยักย้ายเปลี่ยนหนี ไปหาอื่นใหม่ โดยความเคย ชินแห่ง การเปลี่ยน อิริยาบถหนีทุกข เวทนาอยู่ดังนี้ จึงทำให้ลืมไม่เห็นความทุกข์เสีย ท่านจึงกล่าวว่าอิริยาบถปิดบังทุกข์ และโดยเหตุที่ตั้งคงอยู่ตลอดไปไม่ได้ เกิดขึ้นแล้วก็เปลี่ยนแปลงดับ ไปเช่นนี้ ท่านว่าเป็นสภาวทุกข์ ความจริงที่ว่าสุขนั้นจึงไม่มี ส่วนที่เห็นว่าเป็นอัตตาตัวตนนั้นก็เพราะขันธ์ ๕ ประชุมรวมกันเป็นกลุ่มก้อน (ฆนะ) ทำให้เห็นเป็นแท่งเป็นรูปยึดถือเอาเป็นตัวตน เช่นที่เรียกว่าร่างกายนี้ ที่แท้ก็คือส่วนย่อย มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก ฯลฯ ประชุมรวมกันเข้าเป็นแท่งเป็นก้อน ส่วนย่อยเหล่านั้นถ้าแยกลงไปอีกก็จะเห็นว่าเป็นเพียงมหาภูตรูป ๔ คือ ปถวี อาโป เตโช วาโย ไม่มีอะไรอื่นใดนอกจากธาตุทั้ง ๔ นี้ เมื่อจิตดับคือจุติ อัตตภาพร่างกายนี้ก็แตกแยกสลาย ไม่

มีอะไรเหลืออยู่เป็นตัวตนกลับไปสู่สภาวะเดิม คือ มหาภูตรูป ๔ จะบังคับบัญชาให้เป็นไปอย่างใด ๆ ตามใจชอบมิได้ จึงเป็นอนัตตา การมีความคิดเห็นตรงตามสภาวะความเป็นจริงดังกล่าวนี้แหละเรียกว่า **ปัญญา**

เมื่อกล่าวโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ปัญญามีลักษณะอาการต่าง ๆ เป็นอันมาก เช่นปัญญาฉลาดในศิลปศาสตร์สรรพวิชาต่าง ๆ บรรดาที่มีในโลก ตลอดจนฉลาดในการทำไร่ไถนา การค้าขวนขวายให้เกิดทรัพย์สมบัติ แต่ปัญญาอันเป็นญาณสัมปยุตต์นี้ หมายถึงปัญญาประกอบด้วยกุศลจิตพิจารณาเห็นสภาวธรรม และไตรลักษณ์ คือ **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** (หรือเข้าใจในเรื่องชีวิต เช่นเรื่องกรรม ผลของกรรม เรื่องการตายการเกิด) ปัญญานี้ว่าด้วยอรรถแล้วแปลว่า **รู้** ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า ธรรมชาติที่รู้นี้มี ๓ ประการต่างกัน คือ :—

๑. **สัญญา** รู้ตามที่เคยได้ประสบมา คือรู้เท่าที่จำได้ ไม่รู้มากไปกว่านั้น

๒. **วิญญาณ** รู้ในสิ่งที่เคยประสบพบมาอย่างที่สัญญารู้ และรู้ตลอดถึงไตรลักษณ์ คือ **อนิจฺจ ทุกขฺ อนตฺตา** แต่ไม่ถึงขั้นอริยมรรค อริยผล

๓. **ปัญญา** รู้อย่างสัญญาและวิญญาณ และยังรู้พิเศษสูงไปกว่าสัญญาและวิญญาณอีก คือรู้ถึงขั้นโลกุตตระ มรรค ผล นิพพาน สิ้นทุกข์ สิ้นภัยในวัฏฏสงสาร

ปัญญานี้ตามสภาวะแล้ว

ก. มี **ลักษณะ** ให้รู้ซึ่งสภาวะปกติแห่งรูปนาม คือ ไม่เที่ยงแท้ ประกอบด้วยทุกข์ ไม่เป็นแก่นสารตัวตน

ข. ขจัดเสียซึ่งมืดมนธ์ คือ โมหะอันปกปิดไว้ซึ่งสภาวะปกติแห่งรูปนาม เช่นเห็นว่าสัตว์เที่ยง โลกเที่ยงเป็นสุขสนุกสบาย เป็นตัวตน **เป็นกิจ**

ค. มิให้หลง เมื่อวิปัสสนาปัญญาเกิดกล้าแล้ว จิตก็ปราศจากความหลง **เป็นผล**

ง. สมาธิเป็น **เหตุใกล้ให้เกิดวิปัสสนาปัญญา** จะเห็นแท้รู้แท้แน่นั้นต้องอาศัยจิตตั้งมั่นอยู่ในสมาธิ จึงจะได้วิปัสสนาปัญญารู้แท้เห็นแน่

ดังนั้นการทำบุญกุศลที่ถูกต้อง ให้ผลเกิดปัญญาเป็นญาณสัมปยุตต์ การกระทำนั้นจะต้องประกอบด้วยจิตที่รู้ตามสภาวะความเป็นจริงว่า อัตตภาพตัวตนนั้นไม่มี มีแต่เพียงรูป กับนาม เป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง เกิดแล้วก็ดับ เป็นทุกข์ เพราะไม่คงทนอยู่ได้ และเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนบังคับบัญชาไม่ได้ เบญจขันธ์เป็นวิบากของกรรมที่ได้ทำไว้ในอดีต กรรมเป็นเหตุเป็นชนกกรรมนำเกิด ทำกรรมใดไว้จะต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ขณะที่กำลังกระทำบุญกุศลใด มีจิตคิดเห็นถูกต้องตามสภาวะความจริงดังกล่าวนี้ บุญกุศลนั้นย่อมให้ผลานิสงส์แรงเต็มเม็ดเต็มหน่วย

ขันธ์ ๕

โดยมากเกือบทุกท่านที่ได้อ่านหนังสือธรรมะหรือฟังธรรมเทศนา พอได้เห็นหรือได้ยินคำว่า เบญจขันธ์ หรือขันธ์ ๕ ก็เข้าใจในทันทีว่า สังขารร่างกายของสัตว์ทั้งหลายย่อมประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ กล่าวคือ รูปก็คือร่างกาย เวทนาก็คือความสุขทุกข์ สัญญาก็คือความจำ สังขารก็คือการนึกคิดปรุงแต่ง วิญญาณก็คือใจ เช่นมนุษย์นี้มีร่างกายเป็นรูป ได้รับความสุขความทุกข์เป็นเวทนา นึกได้จำได้เป็นสัญญา คิดนึกไปต่าง ๆ เป็นสังขาร และใจเป็นวิญญาณ

ความจริงที่มีความเห็นความเข้าใจในขันธ์ ๕ ดังกล่าวแล้วนั้น เป็นความเห็นความเข้าใจที่ถูกยังไม่สมบูรณ์ เป็นความเห็นความเข้าใจอย่างรวม ๆ ไป มิได้แยกแยะออกให้ละเอียดเด่นชัด จึงเป็นการถูกที่ยังไม่ตรงต่อสภาวะความจริง เพราะรูปนามขันธ์ ๕ นี้หาใช่รวมกัน

เข้าเป็นเพียงสังขารร่างกายของสัตว์เท่านั้นไม่ ทุกครั้งที่เกิดอารมณ์ เห็นรูป ได้ยินเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ฯ ล ฯ เป็นต้น ขันธ์ ๕ เกิดทุกครั้ง และเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทุกครั้งเช่นกัน หาได้ยืนยงคงอยู่เป็นเวลาอันยาวนานไม่

ในประการที่ถือว่า ร่างกายของสัตว์เป็นรูปขันธ์ และเห็นว่ายืนยงคงอยู่ได้นานนับเป็น วัน เดือน ปี ได้นั้น ถ้ากล่าวตามรูปสมุทเทสนัยและรูปกลาปแล้ว ก็เป็นความเห็นที่ผิดอยู่ เพราะร่างกายนี้มิใช่เป็นแท่งหรือก้อนเดียวไม่ แต่เป็นกลุ่มก้อนของมหาภูตรูป ๔ (ปถวี อาโป เตโช วาโย) ควบคุมรวมกันเข้า และกลุ่มก้อนของมหาภูตรูปนี้ก็ยังแยกย่อยเล็กลงไปอีก จนถึงเป็นกลาป เป็นอวินิโภครูป (หรือปรมาณู) ซึ่งเห็นด้วยตาไม่ได้ อวินิโภครูปอันประกอบด้วยมหาภูตรูปนี้ย่อมมีการเกิดดับอยู่ตามธรรมชาติ ดังนั้นเมื่อร่างกายนี้เป็น แต่ เพียง กลุ่ม ก้อน ของมหา ภูตรูป เล็ก ๆ รวมกัน ความไม่เที่ยงคือการเกิดดับของกลุ่มมหาภูต รูปนั้นก็มีอยู่

ทุกลมหายใจเข้าออก แต่โดยเหตุที่การเกิดดับนั้นมีสันตติสืบเนื่องกันอยู่ จึงทำให้เห็นไปว่า รูปนั้นเป็นร่างกาย เป็นก้อน เป็นแท่งและยืนยงคงอยู่นานนับเป็นวัน เดือน ปี จนถึงแก่ความดับคือตาย ทั้งนี้เป็นความเห็นวิปลาสไปจากความจริง

เวทนาความเสวยสุขทุกข์นั้น ความจริงตามสภาวะแล้วความสุขไม่มี คงมีแต่ความทุกข์ (ทุกขสัจจะ) เป็นมูลฐานอยู่ ที่เห็นกันว่าเป็นสุขก็เพราะเวทนาอารมณ์ที่เกิดขึ้นนั้นเหมาะสมกับความพอใจ ชอบใจ บีดบังความทุกข์ชั่วขณะจิตหนึ่ง อย่างไรก็ดี สุขหรือทุกขเวทนานี้ไม่เที่ยง มิได้ยืนยงคงอยู่ได้เป็นเวลานาน เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทั้งสิ้น เมื่อจิตเกิดขึ้นรับอารมณ์ เวทนาความเสวยอารมณ์ สุข ทุกข์เกิด ขึ้นและดับ ไปพร้อม กับจิตดวงนั้น การที่เข้าใจว่าได้รับความสุขทุกขเวทนาอยู่เป็นเวลานาน ๆ นั้น มิใช่ความจริงตามสภาวะ (ขอได้พิจารณาให้เห็นความต่างของสุขเวทนา ทุกขเวทนา ทุกขสัจจะ ส่วนสุขสัจจะนั้นไม่มี)

ส่วนสัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็มีการเกิดขึ้นและดับเช่นกัน กล่าวคือ เกิดขึ้นชั่วขณะจิตหนึ่งแล้วก็ดับไป แล้วก็เกิดขึ้นในขณะจิตใหม่และดับไปอีก

รูปนามคือขันธ์ ๕ นั้น เมื่อกล่าวโดยปรมัตถ์แล้วก็ได้แก่จิต เจตสิก รูป ทุกครั้งที่อารมณ์เกิดขึ้นกับจิต ขันธ์ ๕ ก็เกิด เช่นในขณะที่ตา (จักขุปสาท) กระทบกับรูป (รูปารมณ์) จักขุวิญญาณก็เกิดเห็นรูปนั้น ตากับรูปเป็น **รูปขันธ์** จักขุวิญญาณที่เห็นนั้นเป็น **วิญญาณขันธ์** ในขณะเห็นนั้น ถ้าเป็นรูปดีสวยงามก็เกิดความสบายใจพึงพอใจ หากเป็นรูปไม่ดีไม่สวยงามก็ไม่ชอบไม่พึงพอใจ ความสบายใจพอใจหรือความไม่ชอบใจนี้เรียกว่า **เวทนาขันธ์** และในขณะเดียวกันนี้ การเห็นนั้นยังให้เกิดความนึกได้ว่ารูปนั้นเป็นอะไร ความนึกได้จำได้ (หรือจะนึกไม่ออกก็ตาม) นี้เรียกว่า **สัญญาขันธ์** ถ้ารูปที่เห็นในขณะนั้นเป็นที่พึงใจชอบใจก็ทำให้เกิดโลภะนึกคิดปรารถนาใคร่ได้ ถ้ารูปนั้นไม่เป็นที่พึงใจไม่

ชอบใจ ก็ทำให้เกิดโทสะ ไม่ชอบใจ ไม่ปรารถนาอยากได้ การปรุงแต่งให้เป็นไปต่าง ๆ นานาในขณะนั้นเรียกว่า **สังขารขันธ์** กล่าวตามสภาวะแล้ว ขันธ์ ๕ นี้ เกิดขึ้นพร้อมกันในขณะจิตเดียวกันแล้วก็ดับไปพร้อมกับจิตดวงนั้น หาได้มีระยะเวลายาวนานไม่ การที่ขันธ์ ๕ เกิดดับอยู่มากมายก่ายกองตามอารมณ์ที่มากระทบกับจิตเป็นอยู่ในทำนองนี้ และด้วยการรู้เท่าไม่ถึงความจริงอันเป็นสภาวธรรม หลงยึดถือเอาไว้จึงเรียกว่าโมหะ

ดังกล่าวแล้ว การเห็นรูปครั้งหนึ่ง ๆ ขันธ์ ๕ ก็ย่อมเกิดพร้อมบริบูรณ์ ทั้งประกอบไปด้วยความโลภ ความโกรธ และความหลง ในทำนองเดียวกัน อารมณ์ของเสียง กลิ่น รส สัมผัส และความนึกคิด ก็ย่อมเกิดเป็นขันธ์ ๕ ได้ในลักษณะเหมือนกัน เบญจขันธ์ที่ปรากฏตามอารมณ์ดังกล่าวนี้คือ รูปนามอันมีปรมัตถสภาวะ และนำมากำหนดเพ่งพิจารณาในวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อเห็นไตรลักษณ์

ภาวนา

ทานและ ศีลเป็น บุญกุศล ที่นำ ไปเกิดในสุคติภูมิ เป็น มนุษย์และ เทวดาอุดม สมบูรณ์ ด้วย ความ สุขมี โภคทรัพย์เกิดขึ้น แต่ ก็ยัง คงข้อง ติดอยู่ใน สังสารวัฏฏ์ เวียนว่ายตายเกิด ไม่รู้จบสิ้น ตลอดเวลา ที่ยังมีการเกิดตายว่ายเวียน อยู่ย่อมต้อง ประสบกับความทุกข์ ไม่สามารถจะหลีกหลบไปให้พ้นได้ ไม่ว่าจะเกิดอยู่ในภพภูมิใด แม้ในสวรรค์ชั้นพรหมก็ยังต้อง ประสบกับทุกข์อยู่ จะพบกับความสุขอันแท้จริงได้ก็ต่อเมื่อได้พ้นออกไปจากทุกข์แล้ว พระพุทธองค์จึงได้ทรงสอน การเจริญภาวนา ให้ประพฤติปฏิบัติเป็นหนทางนำไปสู่การพ้นทุกข์ การเจริญภาวนานั้น ได้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทเรียกว่า สมถกรรมฐาน และ วิปัสสนา-กรรมฐาน

สมถะ และ วิปัสสนา กรรม ฐานมี ความ หมาย แตกต่างกัน แต่ โดยมากมักเข้าใจผิดนำมาใช้ปะปน

กันอยู่เสมอ เช่น บางคราวก็กล่าวรวมกันไปว่า สมถะวิปัสสนา บางคราวก็ใช้เพียงว่าวิปัสสนา ความหมายที่ใช้สมถะและวิปัสสนานั้น ก็มักมุ่งไปในทำนองทำ ฤทธิเดช หรือมองเห็น เหตุการณ์ทำ นาย ทายทักต่าง ๆ ได้ คล้ายมีอำนาจพิเศษเกิดขึ้นแก่จิตใจ ถือว่าเป็นคุณวิเศษอย่างหนึ่ง และมักเข้าใจเลยไปถึงกับว่า เป็นลักษณะของคุณธรรมขั้นหนึ่งที่จะดำเนินไปถึงพระนิพพาน เป็นเหตุให้หลงเข้าใจผิดในคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ สมถะและวิปัสสนาที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนนั้น ถ้าพิจารณาตามสายตาอย่างธรรมดาแล้วจะเห็นว่า มิใช่พิธีกรรมที่ทำให้เกิดฤทธิอำนาจในอย่างใด **สมถะ** คือการกระ ทำจิต **ให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว** มุ่ง ไปทางความสงบระงับจากนิวรณ์ ส่วน **วิปัสสนา** ก็คือการตามดูปรากฏการณ์ธรรมชาติ **เพื่อ ให้เกิดปัญญาเห็นสภาวะความจริง** มุ่งหมายความรู้หรือความเข้าใจในเหตุผล นอกจากจุดหมายดังกล่าวนี้แล้วหา ใช่สมถะและวิปัสสนา ไม่ ตามที่

อ้างว่าขณะทำสมถะวิปัสสนามีปรากฏการณ์เกิดขึ้นต่าง ๆ เช่น เห็น นรก สวรรค์ เทวดา อินทร์ พรหม ญาติ มิตร ฯลฯ ได้นั้น ถ้าเป็นความจริงก็ไม่ใช่ผลที่เกิดจากสมถะและวิปัสสนาที่ถูกต้อง ที่เห็นเป็นไปเช่นนั้นอาจเป็นด้วยจิตก่อให้เกิดมโนภาพขึ้น ทั้งปรากฏการณ์นั้นก็มิได้เป็นความจริงเป็นส่วนมาก

สมถกรรมฐาน

สมถะ คือการบังคับให้จิตยึดเกาะอยู่ที่อารมณ์เดียว มิให้ซัดส่ายแกว่งไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอยู่ทุกขณะจิต อันมีอาการต่าง ๆ นานาเช่น โลภ รัก อยากได้ ยินดี เสียใจ โกรธ กลัว เศร้าโศก ทุกข์ร้อน ฯลฯ แต่ก็คงรวมอยู่ในอกุศลเหตุ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และในกุศลเหตุ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ไม่นอกเหนือไปจากเหตุดังกล่าวนี้ ดังนั้น ย่อมเห็นได้ว่าจิตมิได้อยู่นิ่ง แต่คอยวิ่งแส่หาอารมณ์เสพย์เกาะอยู่เสมอ อัน

เป็นเหตุนำมา ซึ่งทุกข์โทษเดือดร้อน ในประการ ต่าง ๆ อารมณ์ที่เกิดขึ้น ได้น้อาศัยผ่านมาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ถ้าประสาทตาไม่มีแล้ว การเห็นรูปที่ นึกว่าสวย งามน่ารักหรือ น่าเกลียด น่ากลัวก็ไม่เกิดขึ้น ถ้าประสาทหูไม่มีแล้วการได้ยินเสียง ที่นึกคิดว่าหวาน ไพเราะหรือหยาบ คายด่าว่าก็ไม่เกิดขึ้นดังนี้ เป็นต้น มนุษย์ที่ต้องการกระเสือกกระสนดิ้นรนแข่งแย่งหากินหาใช้หาดีหาเด่นกันอยู่ก็เพราะ อารมณ์ต่างๆ ที่มากระทบนั้นเป็นปัจจัย ทำให้ฆ่าฟันบั่นรอนเบียดเบียนกัน ไม่มีที่สิ้นสุด มีความประสงค์อยากมีอยากได้แต่อารมณ์ที่เห็นว่าดีนั้น ๆ หาได้เข้าใจถึงสัจจธรรมความจริงอันแท้ไม่ คือเอาตามที่โลกสมมติบัญญัติว่าเป็นความจริงเป็นสิ่งถูกต้อง โลกสมมติบัญญัติที่แท้ส่วน มากก็คือ มนุษย์ที่ยังข้อง อยู่ด้วย โลภ โกรธ หลง เป็นผู้สมมติบัญญัติขึ้น หาใช่เป็นไปมีขึ้นด้วยกฎแห่งสัจจธรรม ไม่ โดยเหตุ ที่อารมณ์ ต่าง ๆ มากระทบจิตอยู่เอนกประการดังนี้ จึงทำให้จิตกระสับ

กระส่ายดิ้นรน ไป ไม่หยุดหย่อน และไม่มีเวลาสงบ เป็นตัวของตัวได้ ต้องตกเป็นทาษอยู่ภายใต้ตัณหา ความปรารถนาพอใจหลงงมงายรับใช้อยู่ใต้บังคับ ทนทุกข์ไปตลอดชาติตลอดกัล์ป พระพุทธองค์ ทรงเห็นโทษ ภัยของ อารมณ์ ที่มา กระทบทำ ให้ จิตหลง เป็น ทาษ ของ ตัณ หา อยู่ ดัง กล่าวนี้ และ ทรง เห็น ว่า การ อยู่ใน ที่ สงัด วิเวก มิให้ จิตใจ ส่าย ไป ใน อา รมณ์ ต่าง ๆ บังคับให้เข้าอยู่เสียแต่ในอารมณ์ที่จำกัด ก็จะช่วยให้โทษทุกข์เบาบางลงได้ จึงทรงชี้แจงถึงหลักการปฏิบัติสมถภาวนา คือวิธีที่จะทำให้จิตสงบระงับจากอารมณ์ต่าง ๆ มากหลาย โดยให้เอาจิตนั้น ไปเกาะไว้เสียที่อารมณ์กรรมฐานใดกรรมฐานหนึ่งโดยเฉพาะ มิให้แส่ส่ายไปหาอารมณ์อื่น ๆ อีก เรียกว่า สมถภาวนา หรือสมาธิ เมื่อจิตเกาะอยู่ในอารมณ์เดียวแล้ว อารมณ์อื่นนอกจากนั้น เช่นอารมณ์รักใคร่พอใจอยาก ได้ ความขุ่น แค้น พยาบาทขัดใจ ความ พุ้งซ่านเสียใจ รำคาญใจ ความหดหู่ง่วงเหงาใจ ตลอดจนความ

สงสัยลังเลลุ่มหลงต่าง ๆ ก็มิได้เกิดขึ้น ทำให้จิตในขณะนั้นปลอดจากนิวรณธรรมสงบระงับอยู่ นับเป็นมหัคคตกุศลจิต

กรรมฐานสำหรับใช้ในการเจริญสมถะมีอยู่ ๔๐ อย่างด้วยกัน คือ **กสิณ** ๑๐ ได้แก่การเพ่งดิน น้ำ ไฟ ลม สีขาว สีเขียว สีแดง ฯลฯ **อสุภะ** ๑๐ เพ่งซากศพ ๑๐ ชนิด มีศพที่ขึ้นอืดเขียวเปื่อยเน่า ฯลฯ **อนุสสติ** ๑๐ เพ่งคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทาน ศีล ฯลฯ **อัปปมัญญา** ๔ เพ่งความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา **อาหาเรปฏิกูลสัญญา** ๑ เพ่งอาหารเป็นของน่าเกลียด **จตุธาตุววัตถานะ** ๑ เพ่งธาตุทั้ง ๔ ที่ประชุมกันเป็นร่างกาย และ **อรูป** ๔ เพ่งนามโดยไม่ยึดรูปคือ อรูปฌาน ๔

เมื่อต้องการจะเจริญสมถภาวนา เพื่อให้จิตสงบระงับอยู่ในอารมณ์เดียว ก็ให้เลือกเอากรรมฐานใน ๔๐ อย่างดังกล่าวแล้ว ที่ถูกอัธยาศัย มาตั้งไว้

ให้จิตกำหนด เช่นเลือกเอาปถวีกสิณ ก็ให้เอาดิน แดงบริสุทธิ์มาทำเป็นแผ่นวงกลมกว้าง ๑ คืบ ๔ นิ้วตั้ง ไว้ตรงหน้ามีระยะห่างประมาณ ๒ คืบ ใช้ดวงตาเพ่งและมีสติดูอยู่ที่กสิณดินนั้น บริกรรมในใจว่าดิน ๆ อยู่เรื่อยไป จิตก็จะค่อย ๆ มาเกาะรวมอยู่ที่ดินนั้น จนเห็นดินแจ่มชัดอยู่แต่อารมณ์เดียว แม้จะหลับตาเสีย นิมิตของดิน นั้นก็ยังปรากฏให้เห็นอยู่ จิตก็ไม่ซัดส่ายไปอื่นรวมลงเป็นสมาธิแน่วแน่ยิ่งขึ้น จิตได้สมาธิมากขึ้นเท่าใดก็ยิ่งมีกำลังกล้าแข็งมากขึ้น เป็นจิตที่ปราศจาก นิวรณ์รบกวน เหมาะสมที่จะนำไปเป็น บาทฐาน ในการเจริญ วิปัสสนา ปัญญาในคุณ ธรรมเบื้องสูงต่อไป การเจริญสมถะหรือสมาธิที่พระพุทธองค์ประสงค์ในขั้นสุดก็เพื่อจะให้นำไปใช้ในการเจริญวิปัสสนาเพื่อเกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจจ์ ๔ ซึ่งถึงความพ้นทุกข์ เพราะสมาธิเป็นเหตุใกล้ให้เกิดวิปัสสนาปัญญา หาใช่เพื่อแสดงฤทธิเดชดูฤกษ์ยามในอย่างใดไม่ การเจริญกรรมฐานชนิดอื่นนอกจากปถวี

กสิณก็มีทำนองคล้ายกัน โดยมีหลักสำคัญว่าต้องเอาจิตกำหนดไว้ที่กรรมฐานนั้น มีสติระวังอยู่ไม่ให้จิตนั้นเผลอหรือตกไป จนกว่าจิตนั้นจะสงบเป็นสมาธิแนบแน่นอยู่ในอารมณ์เดียว อานิสงส์ของสมถะ ย่อมทำให้จิตเป็นสุขเยือกเย็น ทำให้ได้อภิญญาจิต ๕ คือ ตาทิพย์ หูทิพย์ รู้วาระน้ำจิตของผู้อื่น ระลึกชาติได้ และทำอิทธิฤทธิได้ เมื่อจุติย่อมเกิดขึ้นในพรหมโลกตามกำลังของฌานที่ได้

จริต ๖

ผู้ที่ประสงค์เจริญสมถภาวนาคือการทำสมาธิ ควรเลือกกรรมฐานที่เหมาะแก่จริตของตน กล่าวคือ ผู้มีราคจริต ชอบสวยงาม อิริยาบถเรียบร้อย ละเอียดถี่ถ้วน มักอวดถือตัว ควรเจริญอสุภ ๑๐ และกายคตาสติ ๑ ผู้มีโทสจริต โกรธง่าย เสียงดัง ไม่สำรวม อิริยาบถเร็วกระด้าง ควรเจริญอัปปมัญญา (พรหมวิหาร) ๔ และวรรณกสิณ ๔ ผู้มีโมหจริต อิริยาบถเซื่องซึม หลงลืม ไม่ใคร่มีความคิดเห็นของตน มักตามผู้อื่น ทำการงาน

ไม่สำเร็จ ควรเจริญอานาปานสติ **ผู้ที่มีศรัธาจริต** อิริยาบถสุขุม นิ่มนวล ขวนขวายในกุศลบรรเทิงอยู่ในการบุญมุ่งอยู่ในศรัทธาเลื่อมใส ควรเจริญพุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ จาคานุสสติ และเทวตานุสสติ **ผู้ที่มีวิตกจริต** คิดนึกมาก อิริยาบถไม่เรียบร้อย จับจดการงานไม่เป็นหลัก ความคิดฟุ้งซ่าน ควรเจริญอานาปานสติ และ **ผู้ที่มีวิตกจริต** มีปัญญาหนักในธรรม อิริยาบถว่องไว มีกิจการเข้าใจง่าย ชอบอาหารที่ไม่มีโทษ ใช้ปัญญาหาเหตุผลเข้าประกอบในการทำกุศล ควรเจริญมรณานุสสติ อุปสมานุสสติ อาหารปฏิกูลสัญญา และจตุธาตุววัตถาน ส่วนกรรมฐานที่เหลือ คือ อรูป ๔ ภูตกสิณ ๔ อาโลกะกสิณ ๑ และอากาสกสิณ ๑ **ใช้ได้กับทุกจริตที่** กล่าวแล้ว ลักษณะของจริตนี้กล่าวแต่โดยสังเขป และยกเอาเฉพาะที่ปรากฏได้เด่นชัด จริต ๖ มีกรรมเป็นแดนเกิด สัตว์ทั้งหลายเกิดมาต้องมีเหตุ ๖ (โลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ) ปะปนคลุกเคล้ามาตามมากน้อยไม่เสมอกัน

วิปัสสนากรรมฐาน

วิปัสสนา กรรมฐาน ที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้เจริญภาวนานั้น ก็เพื่อให้เกิดปัญญารู้ขึ้นเองเห็นประจักษ์แจ้งในสัจจธรรมความจริง อันเป็นธรรมดาไม่เปลี่ยนแปลงแปรผันเป็นอย่างอื่น ต่างจากความจริงที่โลกสมมติบัญญัติอันมิใช่เป็นความจริงแท้ วิปัสสนากรรมฐาน เป็นวิธีการเข้าไปดูปรากฏการณ์ เพื่อให้เห็นประจักษ์ ซึ่งสัจจธรรมความเป็นจริงตามธรรมดาที่เป็นอยู่ ไม่ใช่เข้าไปดูสมมติบัญญัติ และมิใช่การกระทำเพื่อแสดงฤทธิเดชดูฤกษ์ยามแต่ประการใดไม่ มนุษย์มีความปรารถนา พอใจ อิฏฐารมณ์ อันเป็น อารมณ์ ที่ รักที่ชอบ และโดยที่โมหะความลุ่มหลงงมงายครอบงำอยู่ จึงมองไม่ใคร่เห็นสัจจธรรมความจริงตามสภาวะ เมื่ออารมณ์ใดเกิดขึ้นก็ มักชอบผันแปรเปลี่ยนแปลงสัจจะความจริงนั้นให้โน้มเอียงไปสู่อารมณ์ที่ตนรักที่ตนชอบ แท้จริงปรากฏการณ์ที่เกิดเป็นอารมณ์ขึ้นนั้น ก็เกิดขึ้นเป็นไป

ตามสภาวะธรรมดา มิได้มีการปรุงแต่งให้เป็นอารมณ์ดีที่น่าชอบใจ หรือเป็นอารมณ์ที่ไม่ดีไม่น่าชอบใจไม่โมหะ ความ หลงไม่รู้ เท่าความ จริงและ ติดอยู่ ในสมมติบัญญัติของโลก จึงเสกสรรคิดนึกทำให้เป็นอารมณ์ที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจไปตามการปรุงแต่ง ของจิตขณะหนึ่ง ๆ เช่นเสียงที่กระทบประสาทหู เกิดการได้ยินขึ้นตามสภาวะความจริงก็เป็นแต่คลื่นเสียงกระทบกับประสาทหู หาใช่เสียงเพราะหรือไม่เพราะไม่ แต่จิตของมนุษย์ผู้ติดอยู่ในสมมติบัญญัติจึงปรุงแต่งเสียงนั้นออกไปเป็นเสียงเจ๊อยแจ้วไพเราะบ้าง เป็นเสียงหยาบคายด่าว่าบ้าง เป็นขณะ ๆ ไป โปรดพิจารณาดูในขณะที่ทำธุระกังวลอยู่ในสิ่งใด เสียงเพลงอันไพเราะหรือเสียงหยาบคายที่เกิดขึ้นในขณะนั้น อาจเพียงได้ยินสักแต่ว่าเป็นเสียงเท่านั้น และไม่รู้สึกว่าไพเราะหรือหยาบคายในประการใด ทั้งนี้เพราะจิตใจไปกังวลอยู่ที่สิ่งอื่นและไม่มีการปรุงแต่งเกี่ยวแก่เสียงนั้นเกิดขึ้น หรือเสียงนั้นว่าหยาบคายไม่ชอบใจ

นั้น ในบางครั้งอาจชอบใจเสียงนั้นเห็นว่าไพเราะดี เช่น เด็กเล็กพูดคำหยาบ ผู้ใหญ่พากันชอบใจ ไม่คิดว่าเสียงนั้นเป็นคำหยาบ ทั้งนี้ก็เพราะว่าจิตใจถูกปรุงแต่งให้นิยมชมชอบในเสียงนั้น ว่าเป็นเสียงของเด็กเล็ก ๆ น่าฟังน่าเอ็นดู เสียงหยาบคายก็กลายเป็นไพเราะไป ตามที่กล่าวมาแล้วนี้แสดงให้เห็นว่า เสียงนั้นเป็นธรรมชาติเป็นไปตามธรรมดา หากแต่ถูกปรุงแต่งเกิดขึ้นที่จิตใจ จึงทำให้คิดไปว่าเสียงนั้นเพราะและไม่เพราะ โดยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงได้ทรงสั่งสอน ให้มีสติสัมปชัญญะให้ทันต่อสภาวะความจริง มิให้ลืมหลงไปตามสมมติบัญญัติของโลก และการจะดูความจริงให้เห็นประจักษ์ได้นั้น จะต้องกระทำให้จิตใจสงบระงับจากอารมณ์ต่าง ๆ มิให้ฟุ้งซ่าน เอาไปผูกอยู่เสียแต่ที่อารมณ์เดียว ให้จิตรวมลงเป็นสมาธิ จะได้ก่อให้เกิดพลังกำลัง เพ่งตรงศูนย์แห่งสัจจธรรม ความจริงแรงขึ้น เมื่อจิตไม่ฟุ้งซ่านสงบระงับรวมลงเป็นสมาธิแล้ว ความจริงก็จะประจักษ์ขึ้นตรงตามสภาวะ การเห็นโดยความนึกคิดย่อมไม่ชัด

เจนเท่าที่เห็นโดยสมาธิจิต เมื่อบุคคลมาประจักษ์เห็นธรรมชาติความจริงดังกล่าวนี้แล้ว ความลุ่มหลงเข้าใจผิดอันมีมาแต่เดิมในอารมณ์นั้น ก็จะคลี่คลายสลายตัวไปในที่สุด เพราะเมื่อสัจจธรรมปรากฏ อสัจจธรรมก็ย่อมสลายหายไป บุคคลนั้นก็จะไม่เข้าใจผิดในอารมณ์นั้น ๆ พระพุทธองค์ได้ทรงสอนให้ใช้มหาสติปัฏฐาน ๔ เป็นมูลฐานในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ก็เพราะปุถุชนทั่วไปยังข้องอยู่ใน **ตัณหา** ความปรารถนาพอใจ และ **ทิฏฐิ** ความเห็นผิด เมื่อเจริญวิปัสสนาภาวนาไปตามมหาสติปัฏฐานนี้แล้ว ความเห็นถูกตามสภาวะเป็นจริงก็จะประจักษ์ขึ้น ตัณหาความพอใจอันเป็นเหตุให้ก่อโทษทุกข์ก็ย่อมจะหมดไปด้วย มหาสติปัฏฐาน ๔ นั้น ได้แก่การมีสติพิจารณานามรูปเบญจขันธ์นั่นเอง นามรูปนี้เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดในทุกอารมณ์ที่มากระทบ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เกิดขึ้นตามธรรมดาของสภาวะ เช่นเมื่อเสียงกระทบประสาทหู การได้ยินก็เกิดขึ้นแต่เพียงการได้ยินเสียงนั้นเท่านั้น ยังหาได้

ประกอบด้วยการปรุงแต่งให้เป็นที่ชอบใจ และไม่ชอบใจ ประการใดไม่ นามรูปเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ทรงอยู่ชั่วขณะแล้วก็ดับไป หาได้ยืนยงถาวรอยู่ตลอดไปไม่ การที่ต้องดับไป ๆ ตั้งคงทนอยู่ไม่ได้นี้ย่อมเป็นทุกข์อยู่ตามสภาวะ ทั้งการที่บังคับบัญชาให้ตั้งคงทนไม่ให้ดับสลายไปมิได้นี้จึงเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน สารสำคัญของวิปัสสนาก็เพื่อให้เห็นสัจจธรรม ความจริงโดยประจักษ์แจ้งว่า ทุกสิ่งล้วนเป็น **อนิจฺจ** ไม่เที่ยง **ทุกขฺ** เป็นทุกข์ และ **อนตฺตา** ไม่ใช่ตัวตน เพื่อมิให้หลงไปตามสมมติบัญญัติของโลกว่าเที่ยงเป็นสุขและเป็นอัตตาตัวตน ถ้าการเจริญภาวนานั้น มิได้เป็นไปเพื่อรู้แจ้งเห็นจริงในไตรลักษณ์ คือ **อนิจฺจ ทุกขฺ อนตฺตา** ดังกล่าวแล้ว ก็หาใช่วิปัสสนาถูกต้องไม่

ธรรมที่เป็น ฐานที่ตั้ง รับรองการกำหนด ของสติอย่างประเสริฐนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ชัดเจนในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

หนทางนี้เป็นหนทางที่ไปอันเอก เพื่อความหมดจด วิเศษของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงพ้นความโศก และความร่ำไรเสีย เพื่อความดับไปแห่งทุกข์ และโทมนัส เพื่อบรรลุธรรมพ้นทุกข์ เพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง **หนทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔" สติปัฏฐาน** มีอยู่ ๔ หมวดด้วยกัน คือ **กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน** และ **ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน** ธรรมทั้ง ๔ หมวดนี้เป็นมูลฐานที่จะ ใช้ในการเจริญวิปัสสนากรรม-ฐาน **จะนำเอาธรรมอื่นมาใช้แทนหาได้ไม่** กายา-นุปัสสนาสติปัฏฐานแบ่งออกเป็น ๔ บรรพกล่าวด้วยสติระลึกรู้ใน อานาปาน อิริยาบถ ๔ สัมปชัญ-ญะ ๗ ปฏิกูล ๓๒ **เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน**แบ่งออกเป็น ๙ บรรพ กล่าวด้วยสติระลึกรู้ในเวทนามี ทุกข์ สุข อุเบกขา เป็นต้น **จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน** แบ่งออกเป็น ๑๖ บรรพ กล่าวด้วยสติระลึกรู้ในจิตที่ประกอบด้วยความรัก ความโกรธ

ความหลง ความฟุ้งซ่าน เป็นต้น และ**ธรรมมานุ-บัสสนาสติปัฏฐาน** แบ่งออกเป็น ๕ บรรพ กล่าวด้วยสติระลึกรู้ในนิวรณ์, ขันธ์, อายตนะ เป็นต้น รายละเอียดแห่งบรรพหนึ่ง ๆ มีอย่างใดบ้าง ของดไม่กล่าวในที่นี้

อริยสัจจ์ ๔

อริยสัจจ์ ๔ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมัคค์ เป็นความจริงประเสริฐที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ ปัญญาที่รู้แจ้งในอริยสัจจ์ย่อมทำลายอาสวกิเลสให้สิ้นไป จากจิตสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ถึงความสะอาดบริสุทธิ์คือพระนิพพาน อารมณ์ที่จะให้เกิดปัญญาเห็นอริยสัจจธรรม ต้องอาศัยอารมณ์ในมหาสติปัฏฐาน ๔ คือ ๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติพิจารณากายเป็นอารมณ์ ๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติพิจารณาเวทนาเป็นอารมณ์ ๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติพิจารณาจิตเป็นอารมณ์ และ ๔. ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติพิจารณาธรรมเป็นอารมณ์ อารมณ์ของมหาสติปัฏฐานอย่างเดียวเท่านั้น ที่นำไปสู่พระนิพพานอันเป็นธรรมที่ดับทุกข์และดับเหตุแห่งทุกข์

อริยสัจจ์ ๔ คือ **ทุกขสัจจ์ สมุทยสัจจ์ นิโรธสัจจ์** และ **มัคคสัจจ์** มีสารสำคัญที่ควรทราบโดยสังเขป คือ

ทุกขสัจจ์ ความจริงคือทุกข์ ตราบใดที่ยังมีชาติความเกิดอยู่ ไม่ว่าจะเกิดในภพภูมิใด เป็นสัตว์เดรัจฉาน มนุษย์ เทวดา หรือพรหม ก็ไม่มีอื่นใดที่เกิดขึ้นพร้อมด้วย นอกไปจากทุกข์ นามรูปเบญจขันธ์โดยแท้จริงแล้วก็คือตัวทุกข์นั่นเอง และเป็นวิบากของกรรม ที่กล่าวว่า ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ฯลฯ เป็นทุกขสัจจ์นั้น ก็สงเคราะห์ลงในนามและรูป (เวทนาทุกข์สุขเกิดขึ้นแล้วก็ดับไม่เที่ยงคงทนเป็นทุกขสัจจ์) ทุกขสัจจ์นี้เป็นสภาวะทุกข์ที่เนื่องด้วยอนิจจังความไม่เที่ยง มีการเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทั้งสิ้น หาได้ยืนยงถาวรอยู่ไม่ เพราะความไม่เที่ยงไม่คงทนนี่แหละ เป็นทุกข์อยู่ตามสภาวะ เรียกว่าทุกขสัจจ์

สมุทยสัจจ์ ตัณหาความปรารถนาพอใจเป็นตัวปัจจัยอันแท้จริงที่ทำให้เกิดทุกข์ได้แก่ ๑. กามตัณหา

ความปรารถนายินดีเพลิดเพลินใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ๒. **ภวตัณหา** ความปรารถนาพอใจในความมีความเป็น ที่ประกอบด้วยสัสสทิฏฐิเห็นว่าเที่ยงไม่มีการเปลี่ยนแปลง อยากมีความเป็นอยู่อย่างนั้น และ ๓. **วิภวตัณหา** ความปรารถนาพอใจในปราศจาก ความมีความเป็น เพื่อให้ได้ฐานะที่จะตายแล้วสูญ ไม่ใช่เพื่อหวังเสวยสุขในภพนั้นๆ อันประกอบด้วยอุจเฉททิฏฐิที่เห็นว่าดับแล้วสูญ ไม่มีเหตุปัจจัยอะไรที่ทำให้เกิดขึ้น ตัณหาดังกล่าวนี้เมื่อสรุปแล้วก็ได้แก่ **โลภะเป็นตัวสมุทยสัจจ์**

นิโรธสัจจ์ ได้แก่พระนิพพาน ซึ่งเป็นธรรมที่พ้นทุกข์และดับเหตุแห่งทุกข์ พ้นจากเหตุจากปัจจัยทั้งปวงเป็นอสังขตธรรมไม่มีการปรุงแต่ง มีแต่ความสงบระงับเป็นสันติสุข เพราะนิพพานนี้จะรู้แจ้งเห็นจริงได้ก็ด้วยปัญญาที่เกิดจากการ ปฏิบัติวิปัสสนา กรรมฐาน อันอาศัยมัคคสัจจ์มีองค์ ๘ เป็นทางดำเนินประพฤติปฏิบัติ

มัคคสัจจ์ เป็นหนทางหรือทางปฏิบัติที่จะนำไปถึงพระนิพพาน ตามแนวที่ได้วางไว้ในมหาสติปัฏฐาน ๔ การปฏิบัติโดยยึดอารมณ์ในมหาสติปัฏฐานเป็นหลักย่อมทำให้เกิดปัญญาทำลายวิปลาสธรรมทั้ง๔ คือ ๑. **ทำลายความปรารถนาพอใจว่าสวยงาม** ได้ด้วยกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติกำหนดเห็นตามความจริงว่ากายนี้ไม่สวยงามเป็นอสุภไม่ควรนิยมยินดี ๒. **ทำลายความปรารถนาพอใจว่ามีความสุข** ได้ด้วยเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติกำหนดเห็นตามความจริงว่าล้วนเป็นแต่ทุกข์อยู่ทุกอิริยาบถ ไม่ใช่สุขเลย ๓. **ทำลายความเห็นผิดว่าเที่ยง** ด้วยจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติกำหนดเห็นตามความจริงว่า จิตนั้นเกิดขึ้นโดยเหตุปัจจัยแล้วก็ดับ หาได้คงทนถาวรอยู่ไม่ และ ๔. **ทำลายความเห็นผิดว่าเป็นอนัตตาตัวตน** ได้ด้วยธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติกำหนดเห็นตามความเป็นจริงว่า นอกจากสภาวธรรมแล้วก็ไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนแต่อย่างใด

มัคคสัจจ์ ๘

มัคคสัจจ์ มีองค์ ๘ เป็นข้อปฏิบัติที่จะทำให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ มีสาระสำคัญสังเขปดังต่อไปนี้

(๑) **สัมมาทิฏฐิ** ได้แก่ปัญญาที่เห็นถูกต้องตามสภาวะความเป็นจริงในอริยสัจจ์ ๔ (ยังมีอาสวกิเลสอยู่)

(๒) **สัมมาสังกัปปะ** ได้แก่ความดำริชอบที่จะออกไปให้พ้นเสียจากกามารมณ์ จากพยาบาทปองร้าย และจากการเบียดเบียน

(๓) **สัมมาวาจา** ได้แก่การเว้นวจีทุจริต ๔ คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ และไม่พูดเพ้อเจ้อ

(๔) **สัมมากัมมันตะ** ได้แก่การเว้นกายทุจริต ๓ คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักขโมย และการไม่ประพฤติผิดในเมถุนธรรม

(๕) **สัมมาอาชีวะ** ได้แก่การเลี้ยงชีพโดยสุจริต ไม่ได้อาศัยกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ เป็นเครื่องประกอบ

(๖) **สัมมาวายามะ** ได้แก่ความเพียรชอบในสัมมัปปธาน ๔ คือ เพียรละอกุศลมีกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ที่เกิดแล้วให้หมดไป เพียรระวังสำรวมอินทรีย์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มิให้อกุศลใหม่เกิดขึ้น เพียรให้ภาวนากุศลมีสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพียรให้กุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป สารสำคัญของความเพียรในที่นี้ก็คือเพียรในการเจริญมหาสติปัฏฐาน ๔ เพื่อให้กุศลธรรมเกิด และในขณะเดียวกันนั้นก็เป็นการระงับอกุศลธรรมไปด้วย

(๗) **สัมมาสติ** ได้แก่สติที่ระลึกรู้อยู่ในอารมณ์ของมหาสติปัฏฐาน ๔ สติเป็นตัวกั้นอกุศลและเพื่อให้ได้ปัจจุบันขณะ จะได้เห็นความจริงของสภาวธรรมตามทวารต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันขณะ

(๘) สัมมาสมาธิ ได้แก่ธรรมชาติที่สงบมีอารมณ์เดียวจิตไม่ซัดส่ายไป ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของมหาสติปัฏฐาน ๔

องค์ของโพธิปักขิยธรรม ๓๗ อันเป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้ถึงความดับทุกข์ได้จริงนั้น ประกอบด้วยมหาสติปัฏฐาน ๔ เป็นเบื้องต้น และมีมัคค์ ๘ เป็นสุดท้าย ดังนั้นการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้ปัญญาเกิดรู้เห็นตามความเป็นจริง ก็ต้องอาศัยอารมณ์ในมหาสติปัฏฐานเป็นหลัก แล้วปฏิบัติเจริญภาวนาไปโดยอาศัยองค์ ๘ ของมัคค์ ขณะที่ยังเจริญภาวนาอยู่ต้องมี **สัมมาสติเป็นข้อปฏิบัติขั้นต้นที่สำคัญ** เพราะต้องเอาสติระวังกำหนดให้จิตเกาะอยู่ และมีอารมณ์เป็นไปกับมหาสติปัฏฐาน คืออารมณ์นามรูป แต่เมื่อก้าวล่วงขั้นสู่โลกุตตรมัคค์แล้ว ตัวปัญญาคือสัมมาทิฏฐิ (ไม่มีอาสวกิเลส) ต้องเป็นประธาน และมีพระนิพพานเป็นอารมณ์

การเจริญมัคค์ ๘

การเจริญมัคค์ ๘ หาใช่เจริญแยกต่างหากจากกัน คราวละองค์สององค์ไม่ **ต้องเพียรที่จะเจริญพร้อมกันทั้ง ๘ องค์** เพราะมีสภาวะเกี่ยวเนื่องอาศัยกันอยู่ จึงจะสำเร็จประโยชน์เกิดวิปัสสนาปัญญา เห็นประจักษ์ในความจริงแท้ที่ถูกต้อง ไม่ใช่คิดนึกเอาหรือจำได้ วิปัสสนาต้องการให้เกิดปัญญารู้เห็นเอง ไม่ใช่เราตัวตนเข้าไปรู้เข้าไปเห็น เป็นแต่ให้สติกำหนดดูอยู่ เมื่อปัญญาเกิดขึ้นเห็นประจักษ์แจ้งตามสภาพความจริง กิเลสก็ลดน้อยถอยหมดไปตามความรู้ความเห็นนั้น เหตุที่ให้เอาสติกำหนดอยู่ที่ปัจจุบัน ก็เพื่อมิให้อดีตสัญญาเข้าปะปน อารมณ์ในปัจจุบันจะได้เป็นอิสระเป็นเอกเทศ ไม่สืบเนื่องคือขาดตอนกับอดีต และไม่เกิดความจำได้หมายรู้ตามสัญญาอันเนื่องจากอดีต ปัญญาก็จะเห็นความจริงได้ถูกต้องแจ่มชัด

การเจริญมหาสติปัฏฐาน ๔ นั้น ไม่ใช่แยกกระทำต่างกรรมต่างวาระกัน **คงให้มีสติกำหนดตามไปทุกอารมณ์ที่มีกำลังมากมายมากระทบ เพื่อให้เห็นความจริงแท้ของสภาวะ** กล่าวคือเมื่อกำลังเอาสติกำหนดนามรูปทำวิปัสสนากรรมฐานอยู่ ถ้ามีเวทนาเจ็บปวดกระทบ ก็ให้เอาสติจากนามรูปเปลี่ยนไปกำหนดอยู่ที่เวทนาเจ็บปวดนั้น หรือถ้าจิตในขณะนั้นเกิดชอบหรือไม่ชอบขึ้น ก็ให้เอาสติจากนามรูปเปลี่ยนไปกำหนดดูอยู่ที่จิตนั้น รวมความว่าอารมณ์ใดเกิดขึ้นเด่นชัด ก็ให้เอาสติไปกำหนดดูอยู่ที่อารมณ์นั้น ทั้งนี้เพื่อจะได้เห็นสัจจธรรมความจริงแท้ของสภาวะ เกิดปัญญารู้เท่าทันต่อความจริง ไม่หลงเพ้อไปตามสมมติบัญญัติ

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามมัคค์ ๘ นั้น ย่อมเริ่มด้วย

๑. **สัมมาทิฏฐิ** ในเบื้องต้น **มีความเห็นถูกเห็นชอบ** ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน ขันธ์ ๕ นามรูปไม่

เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ชีวิตความเป็นอยู่ เป็นกองทุกข์ ตัณหาความอยากได้เป็นตัวเหตุให้ทุกข์เกิด จะพ้นทุกข์ได้ก็ด้วยออกจากโลกียอารมณ์ และต้องกระทำวิปัสสนาบัญญา ให้เกิดจากการเพ่งพิจารณาในมหาสติ-ปัฏฐาน เช่น มีอานาปานสติเป็นกรรมฐาน หรือกรรมฐานอื่น (แต่ที่จะกล่าวต่อไปนี้ขอใช้อานาปานสติ)

๒. **สัมมาสังกัปปะ คือการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ของกรรมฐาน** (อานาปานสติคือกำหนดการหายใจเข้าและออก) ทั้งนี้เท่ากับยกเอาจิตออกไปเสียจากกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก เอาไปตั้งไว้ที่อารมณ์การหายใจเข้าออก ในขณะนี้จึงไม่มีความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ไม่มีโกรธเคืองพยาบาทและคิดเบียดเบียนในประการใด

๓. **สัมมาสติ คือมีจิตกำหนดรู้อยู่ทุกขณะที่ลมหายใจเข้าและออกกระทบริมฝีปากบน หรือปลายจมูก กำหนดอยู่ที่ลมหายใจกระทบร้อนหรือเย็น**

ตลอดไป มิให้จิตไปสอดรู้สอดเห็นอย่างอื่นนอกจากการกระทบเข้าออกของลมหายใจนั้น

๔. สัมมาวายามะ คือ เพียรพยายามให้สติตั้งอยู่ที่ลมหายใจเข้าออก มิให้สติตกไปหรือเผลอไปที่อื่น เป็นความเพียรชอบในสัมมัปปธาน ๔ นั่นเอง คือเพียรให้กุศลธรรมเกิดอยู่ตลอด ส่วนอกุศลธรรมก็เป็นอันไม่เกิด

๕. เมื่อเพียรเอาสติกำหนดอยู่ ที่อารมณ์เดียวคือลมหายใจกระทบ อันเป็นปัจจุบันขณะ อยู่ตลอดเวลาดังนี้ กายทุจริตและวจีทุจริตก็ย่อมเกิดไม่ได้ เป็นศีลในทางวาจาคือสัมมาวาจา ในทางกายคือสัมมากัมมันตะ และ การดำรงชีพ ที่เป็นอยู่ในขณะนั้นก็เป็นสัมมาอาชีวะ การเพียรมีสติกำหนดอยู่ที่อารมณ์เดียว เป็นอินทรียสังวรศีล และเป็นเหตุให้เกิดสมาธิ

๖. ขณะที่มีสติเพ่งดูสภาวะในปัจจุบันอยู่นั้น กิเลสตัณหาย่อมไม่เกิด และทิฏฐิความเห็นว่าเที่ยง

เป็น ตัวตนก็ ไม่เกิด เช่นกัน **คงเห็น แต่เพียง เป็น นามเป็นรูปเกิดดับอยู่** เมื่อสติกำหนดดูอยู่ที่นามรูป นิวรณธรรมอันได้แก่กามฉันทะความยินดีพอใจในกามารมณ์ พยาบาทความไม่ชอบใจ ถีนมิทธะความง่วงเหงาหดหู่ อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ วิจิกิจฉาความ สงสัยลังเลและอวิชชาความ ไม่รู้ตามความเป็นจริงก็ย่อมไม่เกิด เมื่อนิวรณธรรมถูกบีดกั้นไม่มีโอกาสปรากฏขึ้น จิตก็เข้าสู่ความสงบเป็นสมาธิเรียกว่า **สัมมาสมาธิ** จิตในขณะนั้นก็มีการรู้รอบอยู่แต่ในอารมณ์ที่เพ่งนั้นเพียงอารมณ์เดียวเป็นสัมปชัญญะ (ปัญญา) คือความรู้รอบถี่ถ้วนตรงตามสภาวะ สัมปชัญญะนี้ นอก จากจะ ควบคุม ให้กำลังแก่สติให้ตั้งอยู่ได้แล้ว ยังทำให้เห็นความจริง โดยแจ้งชัดตาม สภาวะสูงขึ้นตามลำดับจนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ คือ **ปัญญาที่เห็นถูกตามความจริงอันบริสุทธิ** คือเห็นในอริยสัจจ์ ๔ มีความละเอียดประณีตสูงกว่าความเห็นถูกเห็นชอบที่กล่าวแล้วในตอนต้น ทำให้ข้ามพ้นจากโลกียะไปสู่โลกุตตระ

การเจริญภาวนาเพื่อให้เกิดวิปัสสนาปัญญา ดังกล่าวแล้วนั้น **ต้องอาศัยมัคค์ ๘ ให้รวมจับอยู่พร้อมกันที่อารมณ์เดียว และในขณะปัจจุบันเดียวกัน** ต้องเกิดขึ้นเป็นไปพร้อมกันเป็นธรรมสมังคี ไม่ใช่เกิดขึ้นแต่อย่างหนึ่งก่อน แล้วจึงเกิดขึ้นอีกอย่างหนึ่งในภายหลัง เปรียบเหมือนยาต้มแก้ไข้ ต้องใช้สมุนไพรหลายอย่างมา รวมต้มเข้าด้วยกัน แล้วรับประทานน้ำยาที่ต้มนั้นเพื่อรักษาไข้ หาใช่รับประทานสมุนไพรแต่ทีละอย่าง ๆ ไม่ **มัคค์องค์ ๘ นี้ ต้องเกิดขึ้นพร้อมกันขณะจิตหนึ่งโดยกำลังของมัคค์องค์หนึ่ง ๆ นั้นเท่าเทียมไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน** จึงจะเกิด **วิปัสสนาปัญญารู้เห็นตามสภาวะความเป็นจริง** เป็นความรู้ความเห็นที่ประจักษ์ขึ้นเอง ไม่ใช่เป็นการรู้ตามสมมติบัญญัติหรือรู้ตามที่เคยเล่าเรียนได้ยินมา

ที่กล่าวมานี้เป็นหลักย่อเพื่อให้เข้าใจเป็นเบื้องต้นเท่านั้น ถ้าต้องการศึกษาโดยละเอียดถี่ถ้วน ขอให้โปรดศึกษาจาก พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค และมหาสติปัฏ-ฐานสูตร

วิปัสสนาญาณ

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน **จะต้องตั้งจิตไว้ในศีล** คือ มีศีลเป็นรากฐาน **และต้องตั้งจิตให้เป็นสมาธิ** เพื่อให้จิตเกิดกำลังความสามารถที่จะเพ่งดูนามรูปต่อไป สมาธิในขั้นแรกนี้หมายถึงขณิกสมาธิ คือ สมาธิที่เกิดขึ้นเป็นขณะ ๆ เท่านั้น โดยเอานามรูป**ในปัจจุบันขณะ** เป็นอารมณ์กำหนดของจิต คือตั้งสติกำหนดอยู่ที่นามรูปดูการเกิดดับความเป็นไปของนามรูปนั้นด้วยใจจดจ่อจนประจักษ์แจ้งโดยไม่สงสัยว่านามรูปนั้นเกิดขึ้นและเป็นไปตามสภาวะ

เมื่อได้ปฏิบัติวิปัสสนาติดต่อกันไปโดยไม่ท้อถอย ก็จะเกิดญาณคือ ปัญญาความรู้แจ้ง ประจักษ์ขึ้นตามกำลังแห่งความเพียร มีลำดับและสารสำคัญโดยสังเขป ดังต่อไปนี้คือ :—

๑. **นามรูปปริจเฉทญาณ ญาณที่รู้แจ้งชัดว่านี้เป็นนาม นี้เป็นรูป** โดยทางวิปัสสนาภาวนา กล่าวคือ เมื่อเอาสติกำหนดเพ่งอยู่ที่อารมณ์นามรูป จนทำลายฆนะสัญญา (ที่ยึดถือว่าเป็นก้อนเป็นตัวตน) สามารถแยกนามรูปออกไม่ปะปนกัน และถอนอัตตวิปลาสว่าตัวตนสัตว์บุคคลออกได้ เช่นเสียงมากระทบเกิดการได้ยิน ก็รู้ทันทีว่าการได้ยินนั้นเป็นนาม เสียงเป็นรูป ในการเห็นก็รู้ทันทีว่า การเห็นเป็นนาม รูปารมณ์เป็นรูป ในการนั่งก็รู้ว่า นั่งเป็นรูป จิตที่ต้องการนั่งเป็นนาม ฯลฯ **คงมีแต่นามกับรูปเท่านั้น** ที่เป็นสัจจธรรมความจริง ไม่ใช่เรา, เขา, ใคร, ผู้ใด, ได้เห็น, ได้ยิน, ยืน, เดิน, ฯลฯ ที่ว่าเราเขาสัตว์บุคคลตัวตนเทวดาอินทร์พรหมเป็นผู้เห็น ผู้ได้ยินเป็นผู้นั่งผู้นอน ฯลฯ นั้น คงเป็นเพียงสมมติ-บัญญัติ ซึ่งความจริงแท้แล้วย่อมไม่มี

ความรู้สึกที่เห็นเป็นนามเป็นรูปไปหมดตามความเป็นจริง ย่อมกระจายนามแลรูปออกจากกัน อัตตวิปลาสที่ว่าเป็นตัวตนก็หลุดพ้นออกไปด้วย นามแลรูปที่เห็น

ดังกล่าวนี้เป็นนามและรูปตามสภาวะ มิได้เคลือบแฝงโดยสมมติบัญญัติ เป็นการเห็นที่ถูกต้องตามสภาวะความจริง จัดเข้าในญาณความรู้เรียกว่า *นามรูปปริจเฉทญาณ*

๒. นามรูปปัจจยปริคคหญาณ ญาณที่รู้แจ้งชัดว่า นามและรูปมีอะไรเป็นปัจจัย กล่าวคือ ในนามรูปปริจเฉทญาณนั้น มีญาณความรู้อยู่แต่เพียงว่าอะไรเป็นนาม อะไรเป็นรูปเท่านั้น หาได้รู้ถึงปัจจัยหรือเหตุที่เกิดของนามและรูปไม่ เมื่อกำหนดเพ่งนามรูปนั้นหนักเข้าญาณความรู้ก็จะปรากฏว่า นามนั้นเกิดขึ้นเพราะเหตุใด และรูปนั้นเกิดขึ้นเพราะเหตุใด ตามหลักของสภาวะ นามและรูปย่อมเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัยในอดีตซึ่งได้แก่ อวิชชา ตัณหา อุปาทานและกรรม และปัจจัยในปัจจุบันกาล คือ การประชุมพร้อมกันแห่งวัตถุ อารมณ์และวิญญาณ เช่น การได้ยินเสียง พอเสียงกระทบโสตปสาท การได้ยินเกิดขึ้น ก็รู้ทันทีว่า การได้ยิน (โสตวิญญาณ) เป็นนามเกิดขึ้นเพราะเสียง(เป็นรูปและเป็นอารมณ์) กระทบ

โสตปสาท (เป็นรูปและเป็นวัตถุ) เป็นเหตุปัจจัย หรือการเดินเกิดขึ้นก็โดยจิต (เจตนา) เป็นนาม ต้องการเดินเป็นปัจจัยให้รูปคือการเดินเกิดขึ้น รู้แจ้งชัดว่า นามรูปต่างเป็นปัจจัยแก่กัน และยังรู้ต่อไปด้วยว่า นามรูปเกิดขึ้นเป็นวิบากของกรรมในอดีต อันเนื่องมาจากอวิชชาตัณหาและอุปาทาน ดังนั้นในกรณีที่สงสัยว่า เราได้มีแล้วหรือหนอในชาติก่อน เราจักมีหรือหนอในชาติหน้า และเดี๋ยวนี้เรามีหรือหนอ คือการสงสัยในอดีต, อนาคต, และปัจจุบัน เมื่อรู้เหตุปัจจัยของนาม รูป ว่ามาจากอะไรแล้ว ความกังขาสงสัยก็ย่อมหมดไป ญาณความรู้ถึงเหตุปัจจัยของนามรูปดังกล่าวนี้เรียกว่า *นามรูปปัจจยปริคคหญาณ*

๓. **สัมมสนญาณ ญาณที่รู้ว่านามรูปที่กำหนดอยู่นั้นเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ตระหนักอยู่ในความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา** กล่าวคือ การกำหนดดูนามรูปตามที่ปรากฏในนามรูปปัจจยปริคคหญาณ ยัง

หยาบอยู่ เวลาที่นามรูปเกิดขึ้นนั้นรู้ แต่เวลาที่นามรูปนั้นดับไปยังไม่เห็น ทั้งนี้เพราะการดับของนามรูปนั้นเร็ว จิตยังหยาบอยู่ ยังไม่ทันต่อปัจจุบันอารมณ์ จึงเห็นแต่การเกิด เมื่อเอาสติกำหนดเพ่งนามรูปต่อไป จิตได้สมาธิดีขึ้น ก็จะเห็นความดับ คือ นามรูปเกิดขึ้นและดับไป แล้วก็เห็นความดับของนามรูปนั้น เป็นการเห็นเมื่อนามรูปนั้นดับไปแล้ว ไม่ใช่เห็นความดับของนามรูปที่กำลังเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน **เป็นการเห็นดับตามหลังอารมณ์ หาได้เห็นในขณะปัจจุบันไม่** และการเห็นนี้ต่อไปก็ย่อมจะปรากฏว่า นามรูปเกิดขึ้นแล้วในกาลใด ก็ดับสิ้นไปในกาลนั้น ไม่ล่วงกาลนั้น ๆ ไปได้ นามรูปที่เกิดในอดีตก็ดับสิ้นไปแล้วในอดีต หาได้มาถึงปัจจุบันไม่ นามรูปใดเกิดในปัจจุบันก็ดับไปในปัจจุบัน หาได้ไปถึงอนาคตไม่ นามรูปภายในก็ดับสิ้นไปในภายใน หาถึงความเป็นนามรูปภายนอกไม่ ฯ ล ฯ การรู้เห็นตามสภาวะความจริงดังกล่าวนี้เรียกว่า *สัมมสนญาณ*

๔. อุทยัพพยญาณ ญาณที่เห็นนามรูปทั้งเกิดทั้งดับพร้อม ๆ กัน ทั้งวิปัสสนาผู้รู้ (สติ สัมปชัญญะ) ก็ดับไปด้วย รู้ชัดเจนแจ่มใสยิ่งขึ้น เป็นปัจจุบันแท้ กล่าวคือ ในสัมมสนญาณนั้น นามรูปดับไปแล้วจึงรู้ว่าดับ คือรู้ตามหลัง แต่เมื่อผู้ปฏิบัติวิปัสสนาทำการกำหนดนามรูปต่อไป สมาธิดีขึ้น จิตละเอียดเข้า พยายามตามดูมากเข้า จิตได้ปัจจุบันธรรมยิ่งขึ้น เพ่งปัจจุบันอยู่ นามรูปก็จะแสดงให้เห็นสภาวะความเกิดขึ้นและดับไปของนามรูปในปัจจุบันนั้น คือเห็นทันรูปนามเกิดดับ ไม่ใช่เห็นภายหลัง ไม่เจือด้วยอดีต อนาคต สารสำคัญที่ต่างกันในญาณทั้ง ๓ ข้างต้นกับญาณนี้ คือ ในนามรูปปริจเฉทญาณเห็นเพียงเป็นนามเป็นรูป ในนามรูปปัจจยปริคคหญาณ เห็นปัจจัยความเกิดขึ้นของนามและรูป และในสัมมสนญาณเห็นความดับไปของนามรูป แต่เป็นการเห็นภายหลังที่นามรูปนั้นดับไปแล้ว ส่วนในอุทยัพพยญาณนี้เห็นทันความเกิดดับของนามรูปในปัจจุบัน

สันตติความเกิดขึ้นสืบต่อของนามรูป ย่อมถูกตัดให้ขาดลงในญาณนี้ คือ เห็นความดับของนามรูปในระหว่างที่นามรูปใหม่ยังไม่ทันเกิด รู้แต่สภาวะไม่สืบเนื่องถึงบัญญัติ รู้ได้เร็วทันการเกิดดับของนามรูปยิ่งกว่าสัมมสนญาณ เพราะสมาธิและสติดีขึ้น การเห็นนี้เห็นด้วยวิปัสสนาญาณ ที่เกิดจากความเพ่งที่ถูกต้องอันไม่ได้เจือปนด้วยกิเลสคือตัณหาและทิฏฐิ อุทยัพพยญาณนี้เป็นญาณสำคัญของวิปัสสนา เรียกว่า *ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ*

วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรกำลังเจริญวิปัสสนาภาวนาอยู่ ถ้าสมาธิมีกำลังกล้า อุทยัพพยญาณกำลังเกิด วิปัสสนูปกิเลสอาจเกิดขึ้นในระหว่างญาณนี้ วิปัสสนูปกิเลสหมายถึงกิเลสของวิปัสสนา มี อยู่ ๑๐ ประการคือ **โอภาส** แสงสว่าง, **ปีติ** ความยินดี, **ปัสสัทธิ** ความสงบกายใจ, **อธิโมกข์** ความศรัทธาน้อมใจเชื่อ, **ปัคคหะ** ความเพียร, **สุข** ความสบาย, **ญาณ** ความรู้, **อุปัฏฐาน** สติที่เข้าไปตั้งไว้,

อุเบกขา ความวางเฉย, และ **นิกันติ** ตัณหาความยินดี ชอบใจในอุปกิเลสทั้ง ๙ ที่กล่าวข้างต้นนั้น วิปัสสนูปกิเลสนี้มีกำลังแรงกล้ามาก ทำให้ยินดีหยุดอยู่ เพลินอยู่ อารมณ์ของวิปัสสนาจะหายไป กิเลสต่าง ๆ จะกลับฟื้นมีขึ้นอีก อาจทำให้หลงไปว่ามรรคผลเกิด วิปัสสนูปกิเลสเกิดขึ้นด้วยอำนาจ ของสมาธิ ที่แรงกล้า ขัดขวาง อารมณ์ของวิปัสสนาในต่อไป จึงควรทำความเข้าใจให้ถูกว่า **ใช่ทางมรรคผลหรือไม่** เพื่อจะได้กระทำความเพียรในทางที่ถูก ในระหว่างวิปัสสนูปกิเลสเกิดอารมณ์นั้นไม่ใช่อารมณ์ของวิปัสสนา วิปัสสนูปกิเลสจะไม่เกิดแก่พระอริยะ แก่ผู้ปฏิบัติผิด และแก่ผู้มีความเพียรน้อย เพราะวิริยะกับสติเป็นองค์ของสมาธิ

๕. **ภังคญาณ ญาณที่เห็นนามรูปดับสลายไป ๆ ละเอียดยิ่งขึ้น** คือ เห็นแต่ดับสลายไปเป็นส่วนใหญ่ เพราะสมาธิกล้าขึ้น ญาณความเห็นก็กล้าแข็ง เห็นทันความดับของนามรูปเร็วยิ่งขึ้น จนเกือบไม่เห็นการเกิด ผู้เพ่งรู้สึกเหมือนกับเวลาตกใจ ใจคอหายไป

หมด เพราะตั้งแต่เกิดมายังไม่เคยเห็น จิตจึงไปคอยจับอยู่แต่ที่ความดับไม่เอาใจใส่ในความเกิด ความดับของนามรูปก็ปรากฏเป็นอารมณ์มากขึ้น เด่นชัดทั่วไปทุกอารมณ์ เห็นแต่ดับเป็นสายติดต่อเนื่องกันไป

๖. **ภยตูปัฏฐานญาณ** ญาณที่เห็นนามรูปดับไป ๆ ถ่ายเดียว เป็นภัยน่าสพึงกลัว หมดความยินดีอาลัยในนามรูป มองเห็นภัยในความเกิดขึ้นของสังขาร

๗. **อาทีนวญาณ** ญาณที่เห็นแต่นามรูปดับไป ๆ เป็นโทษ จนไม่มีความอภิรมย์ยินดีในนามรูปเลย

๘. **นิพพิทาญาณ** ญาณที่เห็นแต่นามรูปดับไปถ่ายเดียว จนเกิดความระอาเบื่อหน่าย ต่อความไม่เป็นแก่นสารของนามรูปนั้น ความระอาเบื่อหน่ายนี้เกิดขึ้นด้วยอำนาจของปัญญาที่เห็นในสภาวะความจริง มิใช่ด้วยอำนาจของโทสะ

๙. **มุญจิตุกามยตาญาณ** ญาณที่เห็นแต่นามรูปดับไป ๆ จึงใคร่จะหนีจะปลดให้หลุดพ้นไปจากการหมุนเวียนเกิดดับของนามรูปเสีย

๑๐. **ปฏิสังขาญาณ ญาณเห็นนามรูปเกิดดับแสวงหาอุบายที่จะหนีไปให้พ้นจากนามรูปนั้น** ยกนามรูปขึ้นสู่ไตรลักษณ์ ขมักเขม้นในการพิจารณาเพื่อจะหลุดพ้น

๑๑. **สังขารุเปกขาญาณ ญาณเห็นนามรูปดับไป ๆ และหาทางหนีไปไม่พ้นจึงจำเป็นต้องดูเฉยอยู่** ไม่ดีใจเสียใจ วางเฉยต่อการเกิดดับของนามรูป ทั้งนี้จิตของผู้บำเพ็ญนั้นสิ้นกลัว สิ้นสะดุ้ง สิ้นรักใคร่ เป็นอุเบกขาวางเฉยอยู่ไม่เกี่ยวข้องพัวพัน อุเบกขาในที่นี้ไม่ใช่อุเบกขาเวทนา แต่หมายถึงปัญญาที่เห็นสภาวะความจริงแล้ว ไม่อยากเข้าไปเกี่ยวข้องและวางเฉยอยู่

มุญจิตุกัยตาญาณ ปฏิสังขาญาณ และสังขารุเปกขาญาณ ว่าโดยอรรถแล้วก็เป็นอันเดียวกัน

๑๒. **อนุโลมญาณ ญาณความรู้ครั้งสุดท้ายในบรรดาความรู้วิเศษนั้น** อันได้แก่อนุโลมชวนะในโลกุตตรวิถี เป็นอารมณ์ของไตรลักษณ์อันใดอันหนึ่ง หลังจากอนุโลมญาณเกิดแล้ว ความรู้กับอารมณ์นาม

รูปก็ดับสงบลงทั้งสิ้น คล้ายกับว่าได้หยิบเอาความรู้และอารมณ์นามรูปโยนทิ้งไปเสีย

๑๓. **โคตรภูญาณ** เป็นญาณที่เกิดต่อจากอนุโลมญาณ กล่าวคือเมื่ออารมณ์นามรูปอันเป็นโลกียธรรม ได้ดับสิ้นหรือสิ้นสุดลงพร้อมกับ ภังคะขณะของอนุโลมญาณ โคตรภูญาณก็เกิดขึ้นขณะหนึ่ง **มีนิพพานเป็นอารมณ์ทำลายเสียซึ่งโคตรบุถุชน ย่างขึ้นสู่โคตรของพระอริยะ เป็นสื่อให้มัคคญาณเกิด** น้อมไปรู้อารมณ์ของพระนิพพาน แต่ยังไม่ได้ทำลายกิเลส

๑๔. **มัคคญาณ ญาณที่เห็นพระนิพพาน** สงบจากนามรูป รู้แจ้งอริยสัจจ์ ทำลายกิเลสและสัญโญชน์ขาดเป็นสมุจเฉทประหาณ ตัดเสียซึ่งสังสารวัฏฏ์

๑๕. ผลญาณ **ญาณที่มีหน้าที่เสวย วิมุตติสุขของมัคคญาณ** มีพระนิพพานเป็นอารมณ์

๑๖. **ปัจจเวกขณญาณ ญาณความรู้ที่เกิดขึ้น** พิจารณา มรรค ผล นิพพาน ที่ได้ผ่านมา กับ

พิจารณาถึงกิเลสที่ได้ประหาณไปแล้ว และที่ยังไม่ได้ประหาณ ว่ามีอะไรบ้าง

วิปัสสนากรรมฐานมีผลอานิสงส์ใหญ่ยิ่ง ทำให้ผู้ที่เจริญนั้นมีสติมั่นไม่หลงทำกาลกิริยา มีสุคติภพเป็นที่ไปในเบื้องหน้า และมีอุปนิสัยมรรค ผล นิพพาน ติดสันดานต่อไปด้วย

หลักประกอบวิปัสสนากรรมฐาน

(บางประการ)

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือเรียกสั้น ๆ ว่า **วิปัสสนา** ควรทำความเข้าใจในสาระสำคัญของวิปัสสนากรรมฐานเสียให้ดีและถูกต้องก่อน มิฉะนั้นการกระทำจะเสียเปล่าไม่เกิดวิปัสสนาปัญญา

ก่อนที่จะเข้าปฏิบัติวิปัสสนา ต้องทำความเข้าใจในเบื้องต้นให้ถูกต้องก่อนว่า **จะเข้าปฏิบัติเพื่ออะไร** ถ้ามีเจตนาแต่เพียงเพื่ออยากได้บุญกุศล อยากรู้ อยากเห็น อยากเป็นนั่นเป็นนี่ อยากได้สุขแบบโลก ๆ หรืออยากให้จิตแนบแน่นอยู่ในความสงบมีแต่สมาธิ หรืออยากได้มรรคผลเป็นพระอริยะโดยไม่มีเหตุผลเป็นต้น ความประสงค์ต้องการดังกล่าวนี้หาใช่จุดหมายของวิปัสสนาไม่แต่เป็นเรื่องของตัณหา มานะ ทิฏฐิ การปฏิบัติวิปัสสนาที่ถูกต้องนั้น ต้องเป็นไปเพื่อทำลายสังสาร

ทุกขั์ คือ **ตัณหา มานะ ทิฏฐิ** เพื่อให้เกิดวิปัส-สนาปัญญารู้แจ้งแทงตลอดในไตรลักษณ์ คือ **อนิจฺจ ทุกขั์ อนตฺตา** ตามสภาพที่เป็นจริง ไตรลักษณ์นั้นมีลักษณะเนื่องกันอยู่ ถ้าเห็นชัดแจ้งในอย่างใดแล้วก็ย่อมเห็นในอีก ๒ ลักษณะนั้นด้วย

วิปัสสนาปัญญา หมายถึงปัญญาที่เข้าไปเห็นปรากฏการณ์ธรรมชาติว่า *เป็นเพียงนามรูป* อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวแล้วก็ดับไป เป็น **อนิจฺจ** ไม่เที่ยง **ทุกขั์** เป็นทุกข์โดยทนอยู่ไม่ได้ และเป็น **อนตฺตา** ไม่ใช่ตัวตนที่จะบังคับได้ ซึ่งเรียกว่า ไตรลักษณ์ อันเป็นสภาวะความจริงของนามรูปอยู่ตามธรรมชาติ วิปัสสนาปัญญา มีจิตเห็นแจ้งในสภาวธรรมจนที่สุดสามารถกำจัดความไม่รู้คืออวิชชาหรือโมหะ ที่ปิดบังความจริงในสภาวธรรมให้หมดไป การจะเห็นไตรลักษณ์ได้ต้องทำลายเครื่องปิดบัง คือวิปลาสธรรม ๔ เสียก่อนโดยอาศัยมหาสติปัฏฐานเป็นเครื่องทำลายให้เข้าถึงความจริงนั้น

วิปัสสนาปัญญาหรือเรียกอีกอย่างว่าภาวนามย-ปัญญา บังเกิดขึ้นได้ก็โดยอาศัยสุตามยปัญญาที่ได้สดับตรับฟังศึกษามาก่อน อันจะเกิดปัญญาจากการฟัง แล้วนำเอาข้อที่ได้สดับตรับฟังศึกษานั้นมาพิจารณาใคร่ครวญพินิจพิเคราะห์ตามเหตุผล เกิดปัญญาความรู้ความเข้าใจถูกต้องขึ้นเรียกว่าจินตามยปัญญา และเนื่องด้วยจินตามยปัญญานี้ เป็นปัจจัยให้มีการกระทำที่ถูกต้องขึ้นจนเกิดภาวนามยปัญญา หรือวิปัสสนาปัญญา จึงเห็นได้ว่าปัญญาทั้ง ๓ นี้เป็นปัจจัยต่อเนื่องกัน

วิปัสสนาปัญญาเกิดมีขึ้นได้ มิใช่อาศัยเฉพาะความเพียร หรือสมาธิ หรือความต้องการที่จะรู้เห็นแต่อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเอกเทศไม่ หากขึ้นอยู่กับปัญญาความรู้ความเข้าใจเป็นสาระสำคัญ ผู้ปฏิบัติจึงต้องระวังจิตมิให้ตกไปในทาง ยินดี หรือยินร้าย หรืออุเบกขา หากแต่จะต้องรู้เท่าทันยินดียินร้ายแลอุเบกขา เอาสติกำหนดอยู่ในอารมณ์ปัจจุบัน มีมนสิการในใจโดยแยบ

คาย ความรู้ความเข้าใจคือวิปัสสนาปัญญาจึงจะเกิดขึ้น สาระสำคัญของการเจริญวิปัสสนามีว่า **เอานามรูปเป็นอารมณ์ (คือ ตัวกรรมฐาน) มีสติสัมปชัญญะ (ความเพ่งเล็งสังเกตโดยละเอียด) เป็นผู้ทำกรรมฐาน กำหนดอยู่ที่อารมณ์ของนามรูป ในขณะที่มีการกระทบเป็นปัจจุบัน** เช่น เสียงกระทบประสาทหู เกิดการได้ยิน ให้มีสติสัมปชัญญะกำหนดที่การได้ยิน คือโสตวิญญาณอันเป็นนามในขณะที่เป็นปัจจุบันนั้น อย่างไรก็ดี การเจริญวิปัสสนาจำต้องอาศัย ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญาเป็นคุณธรรมประกอบร่วมด้วย

สติปัฏฐาน คือการมีสติกำหนดตั้งอยู่ที่กาย เรียกว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติกำหนดตั้งอยู่ที่เวทนา การเสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ อุเบกขา เรียกว่า เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติกำหนดตั้งอยู่ที่อาการเป็นไปของจิต เรียกว่า จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานและมีสติกำหนดตั้งอยู่ที่ธรรมคือสภาวะอันมิใช่สัตว์มิใช่ชีวิต

เรียกว่า ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ทั้งหมดนี้ได้แก่การ **มีสติสัมปชัญญะ กำหนดตั้งอยู่ที่นามรูปนั่นเอง** นามรูปนี้ก็คือ ขันธ์ ๕, อายตนะ ๑๒, ธาตุ ๑๘ ฯลฯ เมื่อมีสติกำหนดอยู่ที่นามรูป จะเกิดปัญญาทำลายวิปลาสธรรม ๔ ที่สำคัญผิดเห็นเป็น **สวยงาม สุขสบาย เที่ยงคงทน และ อัตตาตัวตน** นั่นเสียได้ การกำหนดนี้ต้องให้มีสติติดต่อสืบเนื่องกันตลอดไปเป็นลูกโซ่ อย่าเผลอปล่อยให้สติขาดลงได้ ครั้งใดที่ขาดสติ โมหะความหลงจะเข้าแทนที่ นั่นหมายถึงอภิชฌาความยินดีพอใจหรือโทมนัสความยินร้ายขุ่นใจเนื่องจากตัณหามานะทิฏฐิ จะเข้าปรุงแต่งจิตให้เห็นผิดไปจากความเป็นจริง

เมื่อได้เอาสติกำหนดในอารมณ์ใดอยู่ ต่อมามีอารมณ์อื่นเกิดขึ้น **ปรากฏเด่นชัด** ก็ให้เอาสติตามไปกำหนดดูอารมณ์ใหม่ที่เด่นชัดนั้น เช่นชั้นแรกกำหนดอยู่ที่อิริยาบถนั่ง ต่อมาเกิดเมื่อยเด่นชัดขึ้น ก็ให้เอาสติ

ไปกำหนดดูเมื่อยนั้นเป็นเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน หรือจิตเกิดฟุ้งซ่านเด่นชัด ก็ให้เอาสติไปกำหนดดูที่จิตฟุ้งซ่านนั้น เป็นจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานดังนี้ ต้องพยายามให้สติกำหนดอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งอยู่เสมอ อย่าปล่อยให้สติเว้นว่างจากอารมณ์ที่จะกำหนด

นามรูป มีไตรลักษณ์ คือ **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** เป็นสภาพความจริงประจำอยู่ตามปกติ ใครจะเห็นหรือไม่เห็น ก็คงเป็นอยู่อย่างนั้น ไม่วิปริตแปรผันเป็นอย่างอื่น นามรูป คือ ขันธ์ ๕, อายตนะ ๑๒, ธาตุ ๑๘, อินทรีย์ ๒๒, อริยสัจจ์ ๔, และปฏิจจสมุปบาท ๑๒ โดยเมื่อแยกธรรมะดังกล่าวนี้ออกไปตามสภาวะ ก็จะได้เพียงนามกับรูปเท่านั้น หามีอย่างอื่นไม่ นามรูปเป็นแต่ปรมัตถสภาวะ ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต ท่านจึงให้ใช้นามรูปอันเป็นสภาวะความจริงเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา จุดหมายของวิปัสสนาก็เพื่อให้เกิดปัญญา เห็นนามรูปตามสภาวะความเป็นจริง อันไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่

บุคคล ไม่ใช่เพื่อดูสมมติบัญญัติอันไม่มีสภาวะรับรอง ฉะนั้น การนั่งบริกรรมหลับตาเห็นนรกสวรรค์ เห็นปีศาจ ญาติพี่น้อง เทวดา และนิมิตต่าง ๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นมโนภาพทั้งนั้น ไม่ใช่ปรมัตถสภาวะ จึงไม่ใช่วิปัสสนากรรมฐาน

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาต้องมีความเข้าใจนามรูปดี เพราะจะต้องเอาสติกำหนดเพ่งที่นามรูป ด้วยความประสงค์เพื่อเห็นนามรูปตามความเป็นจริง ถ้าไม่มีความเข้าใจดีแล้วจะเพ่งไม่ถูกและวิปัสสนาปัญญาจะไม่เกิด ผู้ปฏิบัติต้องเข้าใจปริยัติบ้าง โดย **ศึกษาให้มีความเข้าใจในนามรูป ให้รู้ถึงที่เกิดของนามรูป และที่ที่จะเอาสติกำหนด** จึงจะมนสิการได้ถูกต้อง การศึกษาจึงเป็นส่วนสำคัญในเบื้องต้นประการหนึ่ง เช่นขณะการเห็นเกิดขึ้น ก็รู้ว่ารูปารมณ์กับจักขุปสาทเป็นรูป และจิตมารับกระทบ เมื่อกระทบกันก็เป็นเหตุให้การเห็น (จักขุวิญญาณ) เกิดขึ้นเป็นนาม **ต้องเอาสติสัมปชัญญะกำหนดตรงกระทบ** เพื่อให้เห็นปรากฏการณ์ตามความ

เป็นจริง และระวังบ้องกันตัณหามานะทิฏฐิมิให้เข้าแอบแฝง ชักจูงจิตคือการเห็นนั้นให้รู้ผิดเห็นผิดไปจากความจริง การกำหนดดูนามรูปในขณะปฏิบัติ ไม่จำต้องดูถึงรายละเอียดของนามรูปตามที่ได้ศึกษามา ให้รู้จักเพียงนามรูปตามสภาวะก่อน และอาศัยอะไรเป็นปัจจัยเกิดขึ้นและดับไป การดูนามรูปหมายถึงดูสภาวะความจริงตามลักษณะของนามรูป ไม่ใช่ดูตัวนามตัวรูปอันเป็นสมมติ กล่าวคือกำหนดรู้ว่านี่เป็นนาม นี่เป็นรูป ไม่ได้

ขณะที่ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัสถูกต้อง และคิดนึกในใจ ก็ให้เอาสติกำหนดนามรูปตรงที่กระทบดังกล่าว และให้รู้อยู่แต่เพียงสภาวะของนามรูป คือรู้แต่เพียงสักว่า ได้ยินเฉย ๆ รู้กลิ่นเฉย ๆ รู้รสเฉย ๆ ฯลฯ อย่าให้รู้เลยไปถึงสมมติบัญญัติว่าดีหรือไม่ดีอันผิดไปจากสภาวะความจริงในขณะนั้น

อนึ่งการที่ให้มีสติกำหนดอยู่ที่นามหรือรูปนั้น มีข้อสำคัญควรทราบคือ การทำวิปัสสนากรรมฐาน ก็เพื่อ

จะทำลายวิปลาสธรรม อันเป็นความเห็น ความจำหรือความเข้าใจที่ผิดจากสภาวะความจริง ซึ่งได้แก่ตัณหามานะ ทิฏฐิ ดังนั้นจึงต้องพิจารณาว่า ตัณหามานะทิฏฐิเกิดขึ้นที่ตรงรูปหรือนาม แล้วก็เอาสติไปกำหนดที่ตรงนั้น เพื่อสะกัดกั้นมิให้ตัณหามานะทิฏฐิเกิด ถ้ากำหนดไม่ถูกที่ แม้จะเป็นปรมัตถสภาวะ วิปัสสนาปัญญาก็ไม่เกิด จะเกิดก็แต่สมถะ เช่น การได้ยินเกิดขึ้น ก็ให้เอาสติกำหนดที่ **การได้ยิน** (โสตวิญญาณ) อันเป็นนาม เพราะการได้ยินย่อมก่อให้เกิดตัณหามานะทิฏฐิ สติจะได้สะกัดกั้นกิเลสตัณหาไว้ แต่ถ้าเอาสติไปกำหนดที่ **เสียง** ซึ่งเป็นรูปและเป็นอายตนะภายนอก ก็จะได้แต่เพียงสมถะ เพราะเสียงไม่มีตัณหามานะทิฏฐิเกิดอยู่ในตัวแต่ประการใด แม้จะเห็นว่าเสียงนั้นไม่เที่ยงเกิดขึ้นและดับไปก็ดี ก็เป็นแต่ความจริงของปรากฏการณ์ตามธรรมชาติภายนอกอย่างหนึ่งเท่านั้น ยังหาเพียงพอจะนำมาพิจารณาทำลายล้างกิเลสตัณหาให้หมดไปได้ไม่

สติสัมปชัญญะ เป็นผู้ทำกรรมฐานโดยมีความเพ่งเล็งสังเกตโดยละเอียดนั้น หมายความว่า **ให้มีจิตกำหนดรู้อยู่เสมอ** ว่า ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การยืน การเดิน ฯลฯ ล้วนแต่เป็นเรื่องนาม (จิต) กับรูป อาศัยซึ่งกันและกันเป็นไปอยู่ หาใช่บุคคลตัวตนเราเขาเป็นผู้เห็น เป็นผู้ได้ยิน เป็นผู้ได้กลิ่น เป็นผู้ยืน เป็นผู้เดิน ฯ ล ฯ แต่ประการใดไม่ การเห็นเกิดขึ้นก็เพราะรูปกระทบกับจักขุปสาทเกิดจักขุวิญญาณคือการเห็น หรือการเดินเกิดขึ้นก็เพราะนาม (จิต) ต้องการเดิน จิตตชวาโยธาตุก็ก่อพลังให้แก่รูปและมีการเดินเกิดขึ้น กล่าวคือ อารมณ์+วัตถุ+วิญญาณ ประชุมพร้อมกันเข้าคราวใด ก็ต้องมีปรากฏการณ์เกิดขึ้น มิได้เกิดขึ้นจากบุคคลเราเขาผู้ใดกระทำแต่ประการใดไม่ ดังนั้นขณะเมื่อสติกำหนดเพ่งอยู่ที่นามรูป ก็ให้ทำความรู้สึกอยู่ว่า (ทำครั้งแรก ๆ ความจริงดูอยู่เฉย ๆ แต่ตั้งเจตนาให้ถูกเท่านั้น) ไม่ใช่ตัวตนบุคคลเราเขา เป็นเพียงนามรูปเกิดขึ้นเป็นไปตาม

ปัจจัย อย่าได้เอาตัวตนเราเขาเข้าไปปะปน เพราะความจริงนามรูปที่ปรากฏอยู่นั้นก็เป็นแต่เพียงสภาวะ ทั้งนี้จะได้ถอนสักกายทิฏฐิที่ว่าเป็นตัวตนเราเขานั้นให้ออกไปเสียจากความเข้าใจผิด สติสัมปชัญญะต้องกำหนดเพ่งอยู่ที่ปรมัตถสภาวะแต่อย่างเดียว หาใช่กำหนดเพ่งที่สมมติบัญญัติไม่

เหตุที่ไม่เห็นไตรลักษณ์ คือ **อนิจฺจำ ทุกขำ อนตฺตา** ก็เพราะมีการปิดบังความจริงอยู่ กล่าวคือ **สันตติ** ความเกิดสืบต่อเนื่องกันไปโดยรวดเร็ว เป็นเครื่องบัง **อนิจฺจำ** ความไม่เที่ยง ทำให้เห็นไปว่า คงทนถาวรไม่มีการดับ สังขารทั้งหลายทั้งที่เป็นอุปาทินกะมีใจครอง และอนุปาทินกะไม่มีใจครอง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นหมดปัจจัยแล้วก็ดับ ไม่มีสังขารใดคงทนถาวรตั้งอยู่ได้ เช่นจิตเมื่ออาศัยปัจจัยเกิดขึ้นแล้วก็ดับ จิตอีกดวงหนึ่งก็เกิดขึ้นสืบต่อแล้วก็ดับ แล้วจิตอีกดวงหนึ่งก็เกิดขึ้นสืบต่อแล้วก็ดับ การเกิดดับเป็นสันตติสืบต่อกันดังนี้เป็นไป

ตามสภาวะ เรียกว่า จิตตนิยาม เป็นอนันตรปัจจัย (เหตุ) และอนันตรปัจจยุบบัน (ผล) อาศัยซึ่งกันและกัน เกิดดับสืบต่อกันอยู่ตลอดเวลา นับแต่ปฏิสนธิขณะในภพหนึ่ง ๆ การเกิดดับสืบต่อเป็นไปอย่างรวดเร็วยิ่ง จนไม่สามารถจะกำหนดนับหมายได้ ทำให้เข้าใจผิดมองไม่เห็นการดับหรือขาดในระหว่าง จึงคิดเห็นว่าจิตเที่ยง ถาวรไม่มีการดับ สันตติความสืบต่อจึงบีดบัง **อนิจฺจ** ความไม่เที่ยง ทั้งเป็นธรรมชาติที่ทำลายไม่ได้ เพราะเป็นไปตามเหตุปัจจัย แต่สามารถเห็นความขาดของสันตติได้ด้วยอำนาจของการเพ่งวิปัสสนา กล่าวคือเอาสติกำหนดอยู่ที่นามรูปจนเกิด สติ สมาธิ ปัญญา สมส่วนกัน ก็จะเห็นนามรูปเก่าที่ดับไป กับนามรูปใหม่ที่เกิดขึ้นเป็นคนละส่วนต่างเหตุต่างปัจจัย ไม่สืบต่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เรียกว่าสันตติขาด จะปรากฏขึ้นในอุทยัพพยญาณ

อิริยาบถ การเคลื่อนไหวก็อีกอย่างหนึ่งที่เป็นเครื่องบีดบังไม่ให้เห็นทุกข์ เช่น นั่งอยู่รู้สึกเมื่อย ก็

เปลี่ยนไปยืนหรือเดินเสีย รู้สึกว่าสบายก็พอใจดีใจ ไม่ได้นึกถึงเมื่อนั่งเมื่อยนั้นเลย ครั้นรู้สึกว่ายืนเดินหรือนอนนั้นไม่สบาย ก็เปลี่ยนไปสู่อิริยาบถอื่น เกิดความสุขสบายก็ดีใจพอใจ ไม่ได้นึกคิดถึงที่ไม่สบายในอิริยาบถก่อนนั้น เห็นเป็นธรรมดาอยู่ดังนี้ตลอดวันตลอดเดือนปีมิได้เอามาใส่ใจเลยว่า อิริยาบถนั้นเป็นทุกข์อยู่ทั้งนั้น ความจริง ทุกข์บังคับให้เปลี่ยนอิริยาบถอยู่เรื่อย แต่โดยที่ไม่เข้าใจเหตุผล จึงนึกคิดไปว่าเราอยากเปลี่ยนเอง แท้จริงการเปลี่ยนอิริยาบถใหม่นั้น ก็เป็นเพียงแก้ทุกข์เก่าได้สำเร็จลงเท่านั้น แล้วก็จะไปเจอเอาทุกข์ใหม่เข้าอีก การเปลี่ยนอิริยาบถนั้นหาใช่เปลี่ยนไปเพื่อจะได้ความสุขไม่ เพราะทุกข์ยังอ่อนอยู่จึงยังไม่กระเทือนใจ แต่ในไม่ช้าทุกข์ก็จะมากขึ้นจนเห็นชัดเจน แล้วทุกข์ก็บังคับให้เปลี่ยนไปสู่อิริยาบถอื่นอีกต่อไป การที่ต้องเปลี่ยนอิริยาบถพยายามผ่อนคลายทุกข์อยู่เรื่อย ๆ เช่นนี้ เหมือนดังคนไข้ที่ต้องรับประทานยาอยู่เรื่อย จะกล่าวว่าเป็นสุขได้อย่างไร ท่านจึงให้มีมนสิการโดย

แยบคายให้เห็นตามความจริงว่า ทุกอิริยาบถนั้นเป็นทุกขสัจจ์อยู่ทั้งสิ้น การเปลี่ยนอิริยาบถใหม่ไม่ใช่แก้ทุกข์ หากแต่อิริยาบถใหม่เกิดขึ้นปิดบังทุกข์เสีย และอิริยาบถใหม่ก็เป็นทุกข์อยู่นั่นเอง ดังนั้นอิริยาบถจึงเป็นสารสำคัญที่จะต้องกำหนดพิจารณา เพราะเป็นเครื่องปิดบังทุกข์ ทำให้ไม่เห็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง

ฆนสัญญา ก็เป็นอีกอย่างหนึ่งที่ปิดบังไม่ให้เห็นอนตฺตาความไม่ใช่ตัวตน ฆนสัญญานั้นได้แก่การกำหนดหมายเอาว่า รูปกายนี้เป็นก้อนเป็นแท่งเป็นตัวตนมีใจครอง สามารถนึกคิดประกอบกิจการงานต่าง ๆ ได้ตามประสงค์ เกิดสัญญายึดมั่นเป็นเราเป็นของเราเป็นตัวตนในความเป็นก้อนเป็นแท่งนั้น ซึ่งตามความจริงแท้แล้ว รูปกายนี้เมื่อแยกออกไปจะเห็นว่าประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง กระดูก เอ็น ไต ไส้ใหญ่น้อย น้ำเลือด น้ำหนอง เป็นต้น และส่วนต่าง ๆ เหล่านี้ก็ ประกอบขึ้นด้วย ปรมาณูชั้น

เล็ก ๆ อันมีปถวี อาโป เตโช วาโย วัณณะ คันธะ รสะ โอชะ รวมกันอยู่ เรียกว่า อวินิพโภครูป หามีตัวตนอยู่ตรงที่ใดไม่ ปรากฏแต่มีเกิดและดับอยู่ตามธรรมชาติ ไม่อยู่ในบังคับแต่ประการใด จึงเป็นอนตฺตา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา และไม่ใช่ตัวตนที่เราจะบังคับได้ เป็นแต่เพียงสภาวะมีอยู่ ฆนสัญญาที่ยึดเอาในความเป็นก้อนเป็นแท่ง ทำให้เกิดความหลงผิดถือเป็นตัวตนดังกล่าว เป็นเหตุปิดบังไม่ให้เห็นอนตฺตา

ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาต้องมีความเข้าใจดีว่า ขณะที่เอาสติกำหนดเพ่งนามรูปอยู่นั้น ตัณหามานะทิฏฐิได้เข้าอาศัยอยู่หรือเปล่า ถ้ามีอาศัยอยู่วิปัสสนาปัญญาจะไม่เกิด เพราะไม่ใช่อารมณ์ที่แท้จริงตามสภาวะ การที่ต้องใช้สติปัฏฐาน ก็เพื่อให้สติกำหนดอยู่ที่อารมณ์นั้น บ้องกันมิให้อภิชฌาความปรารถนาพอใจ และโทมนัสความยินร้ายเสียใจเข้าไปปรุงแต่งอารมณ์ให้ผิดไปจากสภาวะความจริง คือเป็นการบ้องกัน

อดีตสัญญาอันเนื่องด้วยอาสวะมิให้เข้าไปผสม ให้มีสติอยู่แต่ที่ปัจจุบันขณะ ต้องทำใจให้เหมือนกับดูละครคือดูไปตามที่ตัวละครนั้นแสดง ดูอยู่แต่ตัวที่กำลังแสดงนั้น อย่าคิดว่าไม่ชอบตัวนี้ อยากให้ละครตัวอื่นออกมา การเอาสติกำหนดอยู่ที่อารมณ์ในปัจจุบันก็เช่นกัน ให้กำหนดดูอยู่เฉย ๆ คือให้เพียงมีสติกำหนดอยู่ อย่าไปอยากได้อย่างนั้นไม่ชอบอย่างนี้ จึงจะเป็นการกำหนดที่ถูกต้อง

อตฺตวิปลาส ผู้ปฏิบัติวิปัสสนามีสติกำหนดเพ่งอยู่ ย่อมเห็นทุกข์และกำจัดความเห็นที่ว่าเป็นสุข (สุขวิปลาส) ออกไปได้ แต่อตฺตวิปลาสที่เห็นผิดว่าเป็นตัวตนอาจยังเอาออกไม่ได้ เพราะทุกครั้งที่เห็น ได้ยิน ยืน นั่ง นอน เดิน ฯลฯ ยังมีความสำคัญหมายว่า เราเห็น ได้ยิน นั่ง นอน เดิน ฯลฯ อยู่ ทิ้งอัตตาตัวตนไม่ได้ ถ้าเป็นดังกล่าวนี้ วิปัสสนาปัญญาย่อมไม่เกิด จึงต้องทำความเข้าใจให้ถูกในอารมณ์ว่า **เป็นเพียงนามรูป เกิดขึ้น**

โดยอาศัยเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป ไม่ใช่ตัวตน เรา เขา อะไรทั้งนั้น เช่นการเห็นเกิดขึ้นก็โดยรูปารมณ์กระทบกับจิตที่จักขุปสาทหาใช่เราเขาไม่ หรือการนั่งเกิดขึ้น ก็เพราะจิตต้องการ จิตตชวาโยธาตุจึงเกิดทำรูปนั่งให้เกิดขึ้น หาใช่เรานั่งหรือใครนั่งไม่ กระทำความรู้ความเข้าใจให้ตรงตามสภาวะอยู่ดังนี้ ย่อมจะถอนอัตตวิปาสออกได้

อารมณ์ปัจจุบัน คือ อารมณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าในปัจจุบัน ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาต้องอาศัยอารมณ์ในปัจจุบันให้สติกำหนดเพ่งอยู่ในอารมณ์ในปัจจุบัน ซึ่งย่อมมีปรากฏการณ์แสดงสภาพความจริงตามธรรมชาติ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาต้องมี สติกำหนด รู้ความ จริงของ อารมณ์นั้น ๆ ถ้าเป็นอารมณ์เกิดขึ้นโดยไม่ได้อาศัยตัณหาความปรารถนาอยากได้เป็นปัจจัยแล้ว ย่อมจะกั้นกิเลสมิให้อภิชฌาและโทมนัสอันเนื่องแต่อดีตสัญญาเข้าเจือปนปรุงแต่ง ต้องเพ่งตามดูสภาวะความจริงในอารมณ์ปัจจุบันนั้นโดยจิตจดจ่อตามไป แต่ถ้าอารมณ์นั้นเกิดขึ้นโดย

ตัณหาความปรารถนาแล้ว ก็ย่อมเจือปน ไปด้วยกิเลส แม้จะเอาสติเพ่งกำหนดอยู่ วิปัสสนาปัญญาที่จะเห็นความจริงแท้ย่อมไม่เกิด อารมณ์ปัจจุบันเป็นสิ่งสำคัญในวิปัสสนาผู้ปฏิบัติต้องกำหนดสติให้ทันปัจจุบันอารมณ์ให้มากที่สุด **เพราะการพิจารณาเห็นทันในปัจจุบันอารมณ์ ย่อมทำให้สันตติของนามรูปขาดจากกันและไตรลักษณ์ก็จะปรากฏขึ้น** อารมณ์อดีตที่ล่วงไปเป็นอารมณ์ที่พ้นไปแล้ว ไม่มีอยู่ในปัจจุบัน สติก็ย่อมไม่สามารถจะเข้าไปตั้งกำหนดความจริงได้ หรืออนาคต-อารมณ์ที่ยังมาไม่ถึง ก็ย่อมไม่มีความจริงที่จะให้สติกำหนดได้เช่นกัน

ทุกขเวทนา เกิดในขณะปฏิบัติวิปัสสนา เช่น ปวดเจ็บในร่างกาย อย่ารีบเปลี่ยนอิริยาบถหรือกระทำอย่างใดเพื่อให้เจ็บปวดนั้นหายไป ควรเอาสติไปกำหนดดูที่ความเจ็บปวดนั้น ทำความรู้สึกว่า กำลังดู นามเวทนาเพื่อจะได้เห็นสภาวะความจริง คือไตรลักษณ์ ระหว่างกำหนดดู ต้องระวังอย่าให้มีจิตปรารถนาอยาก

ให้ความเจ็บปวดนั้นหายไป คงวางเฉยดูอยู่ ดูไปตามที่เวทนานั้นแสดง แท้จริงเมื่อทุกขเวทนาเกิดขึ้น ตัณหาความปรารถนายินดีย่อมออกไป และโทสะความไม่ชอบย่อมเข้าแทน ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาจำต้องมีมนสิการโดยแยบคาย วิธีที่ดีก็คือเอาสติเข้าไปกำหนดอยู่ที่ทุกขเวทนานั้น

แต่ถ้าเอาสติกำหนดความเจ็บปวดนั้นอยู่เฉย ๆ เช่นกำหนดว่า "ปวดหนอ ๆ" ว่าในใจไปเฉย ๆ โดยไม่มีมนสิการให้ถูกต้องตามสภาวะความจริง การกำหนดนั้นก็กลายเป็นสมถะไป สมาธิจิตก็จะเกิดมากขึ้นตามลำดับ นอกจากนั้นการเจริญวิปัสสนา ก็มีส่วนจะดูทุกขสภาวะให้เห็นประจักษ์ ไม่ใช่เพื่อหลีกหลบหนีไปให้พ้น (คือไม่หลีกหนีไปเสียง่าย ๆ) ไม่ยินดีเผชิญต่อทุกข์ ถ้าคอยหลีกหลบอยู่ ปัญญาความรู้ในเรื่องความจริงของทุกข์จะปรากฏขึ้นไม่ได้ จึงจำต้องมีสติกำหนดอยู่ที่ทุกขเวทนานั้นจนถึงขนาดที่จะอดทนไม่ได้ จึงเปลี่ยนอิริยาบถหรือกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งให้

คลายจากเวทนานั้น แต่ทั้งนี้ต้องเป็นไปในลักษณะทุกข์บังคับให้เปลี่ยน ไม่ใช่เพราะความปรารถนาอยากเปลี่ยน แต่ถ้าหากจะอดทนต่อทุกขเวทนานั้น แม้จะสาหัสแรงกล้าปานใด ก็ไม่ยอมท้อถอยเปลี่ยนแปลง พยายามเอาชนะทุกขเวทนานั้นให้ได้ ดังนี้ก็กลายเป็นอัตตกิลมถานุโยค คือเป็นการทรมานกาย เปล่าประโยชน์และหาใช่วิปัสสนาไม่

อารมณ์ฟุ้งซ่าน รำคาญใจต่าง ๆ เกิดขึ้นในขณะปฏิบัติวิปัสสนา ก็ให้มีสติกำหนดพิจารณาดูทำนองเดียวกับที่กล่าวในทุกขเวทนาข้างต้น กล่าวคือเมื่อความฟุ้งซ่านเกิดขึ้น จิตใจไม่ตั้งอยู่ในอารมณ์เดียวได้ ก็ให้มีสติกำหนดดูอยู่ที่ความฟุ้งซ่าน โดยอาศัยความฟุ้งซ่านนั้นเป็นอารมณ์ ให้สติกำหนด ไม่ควรรีบทิ้งไปหาอารมณ์ใหม่ ควรเอาสติกำหนดอยู่ที่อารมณ์ฟุ้งซ่านนั้นให้เกิดคุณประโยชน์ เพราะถ้าจะคอยหลบหนีอยู่เรื่อยไปแล้วก็จะไม่พบสัจธรรมความจริงได้ แม้ในอารมณ์อื่นเช่นกลุ้มใจเบื่อหน่ายก็เหมือนกัน

การเพ่งอิริยาบถ การปฏิบัติวิปัสสนาก็เพื่อเห็น อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา จึงจำเป็นต้องเพ่งกำหนดดูที่อิริยาบถด้วย เพื่อให้การปิดบังทุกข์นั้นหมดไป จะได้มองเห็นทุกข์ตามสภาวะความเป็นจริง การกำหนดที่อิริยาบถ ต้องกำหนดในขณะนั่ง นอน ยืน เดิน อันเป็นอิริยาบถใหญ่ เช่นขณะนั่ง กำหนดอาการนั่ง หรือในท่าที่นั่ง ให้ทำความรู้สึกในท่าที่นั่งนั้น ตั้งกายด้วยอาการอย่างใด ก็ให้รู้สึกในอาการอย่างนั้น ไม่ใช่ตรวจดูทั้งกายและเห็นทั่วไปเป็นรูปนิมิต ต้องระวังให้ดู (เห็นทางใจ) อยู่ที่รูปนั่งจริง ๆ ไม่ใช่รูปกระทบถูก รูปนั่งกับรูปกระทบถูกต่างกัน รูปกระทบถูกรู้ได้ทางกายทวาร แต่รูปนั่งรู้ได้ทางมโนทวาร ต้องมีมนสิการ ทำความรู้สึกว่า กำลังดูรูปนั่ง ต้องรู้อยู่เสมอว่า กำลังดูรูปนั่ง ไม่ใช่กำหนดว่านั่งหนอ ๆ เฉย ๆ ไปเรื่อย ๆ ถ้ากำหนดว่านั่งหนอ ๆ เฉย ๆ ก็ไม่รู้ว่านั่งเป็นรูป เรานั่งก็จะเกิดขึ้น

ขณะสติกำหนดดูอยู่ที่รูปนั่งนั้น เมื่อยหรือปวดเกิดขึ้น ตัณหาความชอบใจย่อมผละออกไป โทสะความไม่ชอบเข้าแทน เมื่อโทสะเกิดขึ้นก็จะเป็นบั่นจัยให้ตัณหาเกิด ตัณหาก็จะไปแสวงหาอิริยาบถใหม่ เช่นอิริยาบถเดิน เพราะเคยเข้าใจหรือรู้มาแล้วว่าเดินนั้นสบาย ดังนั้นในอิริยาบถทั้ง ๒ นั้น จึงมีทั้งตัณหาและโทสะกล่าวคืออิริยาบถใหม่คือ เดิน มีตัณหา (โลภะ) เข้าประกอบ ส่วนอิริยาบถเก่า คือ นั่งมีโทสะ (โทมนัส) เข้าประกอบ อิริยาบถอื่น คือ ยืนเดินนอนก็อนุโลมทำนองเดียวกัน

ไม่ควรบังคับอิริยาบถว่า ต้องนั่งให้ได้เวลาเท่านั้นชั่วโมง หรือยืนให้ได้เวลาเท่านี้ชั่วโมง จึงจะเลิกหรือเปลี่ยนอิริยาบถ เพราะจะกลายเป็นบังคับบัญชาได้ และคำว่า เรา ก็จะเกิดขึ้น ควรจะดูเท่านั้น มีอะไรเกิดขึ้น ก็มีสติรู้อยู่รู้ทัน และถ้าการนั่งหรือยืนนั้นเกิดทุกขเวทนากล้าแข็งขึ้น และไม่ยอมเปลี่ยนโดยยังไม่ถึงกำหนดเวลา พยายามยืนหยัดอดทนต่อไปดังนี้เป็นการทรมานกาย หาใช่ทางของวิปัสสนาไม่

อนึ่ง การกินอาหารก็ควรทำความเข้าใจให้ถูก คืออย่ากินด้วยตัณหาความอยากมีรสเอร็ดอร่อยแล้วติดใจ หรืออย่ากินด้วยโทสะความไม่ชอบไม่เอร็ดอร่อย ถ้าเกิดขึ้นก็ต้องกำหนดรู้ทันเสีย ควรทำความเข้าใจให้ถูกว่าจำเป็นต้องกินเพื่อบำบัดทุกข์ที่จะเกิดขึ้น ซึ่งทำให้นามรูปเดือดร้อนกระวนกระวาย เพราะอาหารเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รูปทรงอยู่เป็นปกติตามธรรมชาติ

เกิดมาเพื่ออะไร

การเกิดและการดับเป็นลักษณะของสังขตธรรม ตราบใดที่อวิชชาตัณหายังไม่หมด จะบังคับผ่าผืนมิให้เกิดและดับไม่ได้ ต้องเป็นไปตามกฎของเหตุและปัจจัย สัตว์ทั้งหลายจึงต้องมีการเกิดขึ้นและดับไป เผชิญอยู่กับทุกข์และมีความปรารถนาใคร่ให้พ้นไป การเกิดขึ้นของสัตว์เนื่องด้วยอวิชชาความรู้ที่ไม่เป็นไปตามความจริงเป็นสาระสำคัญ มิใช่เพื่อการกิน การนอน สนุกสนาน ประกอบการงานหาทรัพย์สินชื่อเสียงแต่อย่างใดไม่ หากแต่เพื่อหาความรู้ตามความจริงและแก้ทุกข์ ถ้าการเกิดขึ้นของสัตว์เป็นไปเพื่อการกิน การนอน และกามคุณ อารมณ์ดังกล่าวแล้วจะมีประโยชน์ที่ควรค่าอันใดแก่ชีวิต แม้จะเห็นว่ากามคุณอารมณ์นั้นเป็นสุข ก็เป็นแต่ขณะน้อยเมื่อเปรียบกับความทุกข์ ชีวิตมีอยู่เพียงเวลาเล็กน้อยก็ต้องแตกดับตายไป และไม่สามารถจะเอาสิ่งใดไปได้ นอกจากกรรมที่ได้กระทำไว้ซึ่งจะไปให้ผลเป็นวิบากในภพชาติต่อ ๆ ไป

ความจริงแท้นั้น การเกิดขึ้นของสัตว์ก็เพื่อแสวงหาความรู้ คือปัญญาญาณสัมปยุตต์เพื่อแก้ทุกข์ สัตว์ทั้งหลายมีอวิชชาความรู้ไม่ ตรงตาม ความเป็น จริงนอนเนื่องอยู่ในสันดาน ก่อให้เกิดความปรารถนาใคร่รู้ไปต่าง ๆ นานา เพื่อให้ประสบกับความสุขพ้นไปจากทุกข์ การรู้นี้เป็นไปทั้งรู้ผิดและรู้ถูก รู้น้อยและรู้มาก และรู้ไปจนกว่าจะรู้ถูกทั้งหมดตามสภาวะความเป็นจริง เมื่อนั้นก็จะหมดความอยากรู้ เพราะรู้จริงหมดสิ้นแล้ว เมื่อความอยากรู้ไม่มี การกระทำกรรมก็ไม่มี กรรมไม่มีก็ไม่มีวิบากคือการเกิด การเกิดของสัตว์นั้นเป็นวิบากของ กรรมอัน เนื่องมาจากความใคร่รู้ โดย เหตุที่โง่ไม่รู้ความจริง (อวิชชา ตัณหา กรรมวิบาก)

ความรู้อันถูกต้องแท้จริงที่จะแก้ทุกข์ได้ก็คือปัญญาญาณสัมปยุตต์ เป็นปัญญาที่รู้ตามสภาวะความเป็นจริง อันได้แก่

(๑) **รู้ในรูป** *คือรู้ในสภาวะที่รูปนั้น ว่าไม่ใช่ตัวตนแก่นสาร*

(๒) **รู้ในเวทนา** *คือรู้ในสภาวะที่เสวยอารมณ์สุข ทุกข์ เฉย ๆ*

(๓) **รู้ในสัญญา** *คือรู้ในสภาวะการจำได้หมายรู้ที่เกิดขึ้น*

(๔) **รู้ในสังขาร** *คือรู้ในสภาวะที่ปรุงแต่งจิตให้เป็นไปต่าง ๆ และ*

(๕) **รู้ในวิญญาณ** *คือรู้ในสภาวะของจิตที่กระทบอารมณ์*

รวมความว่า ให้ปัญญารู้ในอัตตภาพของตน หรือ รูปนามขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง ทั้งนี้ก็คือ ให้มีสติสัมปชัญญะรู้อยู่ในสภาวะความจริงของรูป เวทนา จิต ธรรม ตามแนวของมหาสติปัฏฐาน ๔

เมื่อสรุปแล้ว การเกิดมาจึงเป็นไปเพื่อศึกษาหาความรู้และการแก้ทุกข์ หาใช่เพื่อเหตุอื่นไม่ ไม่ว่าจะเกิดในคติใด ๆ ก็เพื่อความรู้และแก้ทุกข์ทั้งนั้น บอท่านผู้มีปัญญาได้โปรดพิจารณาดู.

ผู้ที่ยังไม่เข้าใจชีวิต ย่อมจะแก้ปัญหาของชีวิตไม่ได้

บทเรียนเรื่องชีวิต (อภิธรรมปิฎก) ท่านจะเริ่มต้นศึกษาได้จากวารสารชื่อ "ชีวิต" รับรองว่าอ่านเข้าใจง่ายมาก แม้แต่เพียงอ่านหนังสือออกก็ศึกษาได้ พิมพ์ขึ้นเพื่อให้ท่านศึกษาได้ที่บ้านของท่านเอง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา เวลานี้พิมพ์ออกเป็นครั้งที่ ๔ แล้ว มีผู้สั่งซื้อฉบับเริ่มต้นไปศึกษากันเรื่อย ๆ ต่างก็พากันกล่าวว่าทำให้เข้าใจเรื่องของชีวิตอย่างลึกซึ้ง ทำให้บังเกิดความสุขความสงบ รู้สึกมีความเยือกเย็นจิตใจแจ่มใสยิ่งขึ้น ความรู้สึกว่าชีวิตเป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่าย ห่วงใยกังวล ทุกข์ร้อน หมดหวังค่อย ๆ คลายลงไป และเกิดความแน่ใจว่าบนเส้นทางของชีวิตที่จะเดินต่อไปนั้นควรจะไปทางไหน.

สำนักงานมุลนิธิ ตั้งอยู่ที่ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ถนนพระอาทิตย์ ใกล้ท่าช้างวังหน้า ทุกวันเสาร์และอาทิตย์ เวลา 9.00–17.00 น.

โปรดแก้คำผิด

ให้ถูกก่อน - จึงอ่าน

หน้า	บรรทัด	คำผิด	แก้เป็น
๘	๑๒	เดรรัจฉาน	เดรัจฉาน
๑๓	๔	กระท	กระทบ
๔๘	๙	เอาใส่ใจ	เอาใจใส่
๗๑	๔	จาจา	วาจา
๗๑	๑๕	จิตออ	จิตออก
๑๐๙	๗	กระแสภวังค์น้ เป็น	กระแสภวังค์ น้เป็น
๑๓๐	๖	อย่างสัตว์น้นเป็น	อย่างสัตว์น้นเป็นต้น
๑๔๘	๓	เล็ก ๆ น้อย	เล็ก ๆ น้อย ๆ
๑๘๘	๓	มากมายมา	มากมา
๒๒๔	๙	บั่วิสสนา	วิบั่สสนา

นอกจากนี้ก็มีตัวหักตัวหลุด ซึ่งบางฉบับก็มีครบ แต่บางฉบับก็หลุดหายไป ผู้อ่านพบช่อมเติมเองได้

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ส. พยุงพงศ์ จำกัด ตรอก ร.ร. ฝึกเจ็งถนนสี่พระยา พระนคร นายสงวน พยุงพงศ์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๑๙